

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OKTAR TÜREL

DERLEYEN

AKDENİZ'DE BİR ADA
KKTC'NİN VAROLUŞ ÖYKÜSÜ

AKDENİZ'DE BİR ADA

KKTC'NİN VAROLUŞ ÖYKÜSÜ

Oktar Türel • M. Fatih Tayfur • Aylin Ege • Meltem Dayıoğlu
Serdar Şahinkaya • Fikret Görün

DERLEYEN
OKTAR TÜREL

Oktar Türel, ODTÜ İktisat Bölümü.

M. Fatih Tayfur, ODTÜ İktisat Bölümü.

Aylin Ege, ODTÜ İktisat Bölümü.

Meltem Dayıoğlu, ODTÜ İktisat Bölümü.

Serdar Şahinkaya, Mülkiye Dergisi Genel Yayın Yönetmeni.

Fikret Görün, ODTÜ İktisat Bölümü.

Derleyen
Oktar Türel
Akdeniz'de Bir Ada
KKTC'nin Varoluş Öyküsü
ISBN 975-533-342-8
© Imge Kitabevi Yayınları, 2002
Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Şubat 2002

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Hasan Tahsin Benli

Kapak
Nurafer Kars

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

Imge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • www.imgekitabevi.com
E-Posta: imge@imge.com.tr • imge@imgekitabevi.com

Imge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10

Derleyen
Oktar Türel
❧

Akdeniz’de Bir Ada
KKTC’nin Varoluş Öyküsü

OKTAR TÜREL • M. FATİH TAYFUR
AYLİN EGE • MELTEM DAYIOĞLU
SERDAR ŞAHİNKAYA • FİKRET GÖRÜN

İçindekiler

I. BÖLÜM

Oktar Türel

GİRİŞ: DERLEYENİN NOTLARI 7

II. BÖLÜM

M. Fatih Tayfur

AKDENİZ'DE BİR ADANIN KALIN UÇLU
BİR KALEMLE YAZILMIŞ HİKÂYESİ: “KIBRIS” 13

III. BÖLÜM

Oktar Türel

DOĞU AKDENİZ VE KIBRIS ÜZERİNE
OTUZ İKİ PARAGRAF, TEKMİLİ BİRDEN 53

IV. BÖLÜM

Oktar Türel

KKTC EKONOMİSİNİN DÜNÜ, BUGÜNÜ VE
YARINI: BİR MAKROEKONOMİK PERSPEKTİF..... 79

V. BÖLÜM

Aylin Ege

KKTC ÖDEMELER DENGESİ, 1977-2000..... 121

VI. BÖLÜM

Meltem Dayıoğlu

KKTC TURİZM SEKTÖRÜNE ELEŞTİREL
BİR BAKIŞ 199

VII. BÖLÜM

Serdar Şahinkaya

KKTC FİNANSAL PİYASALARINDAKİ
GELİŞMELER ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER..... 251

VIII. BÖLÜM

Fikret Görün

KKTC'DE EĞİTİM 299

I. BÖLÜM

Giriş: Derleyenin Notları

Oktar Türel

Bu derlemenin ilk adımı, 1998'in son aylarında, Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun 1990'lı yıllardaki ekonomik ve toplumsal çalkantılarını kaygıyla izleyen ve tümü bu toplumla mesleki ve/veya kişisel yakınlıkları olan öğretim üyeleri ve araştırmacılar arasındaki görüş alışverişi ile atıldı. Çerçevesi ve içeriği ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) desteklediği bir araştırma projesi ile biçimlendi.¹ Şimdi de İmge Kitabevi Yayınları sahip ve yöneticilerinin incelik ve dostluğu ile gün ışığına çıkıyor.

"Proje"nin doğuşu ile "nihai ürün"ün okura sunulduğu arasındaki sürenin uzunluğu, kısmen Kıbrıs'la ilgili siyasal gelişmelerin kaygan bir zeminde ve çok hızlı bir tempoda,

1 ODTÜ'nün AFP 98-04-03-03 kodlu araştırma projesine sağladığı maddi desteği bu vesile ile teşekkürle anıyoruz.

biteviye yeni belirsizlikler yaratarak gerçekleşmesine bağlanabilir. Üstelik Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) derinden sarsan 2000-01 ekonomik bunalımının çeşitli yansımaları da uluslararası ortamın belirsizliklerine eklendi. Bu nedenlerle, derlemede yer alan yazıların hemen hepsi bir-iki defa revizyona uğradı; veri, bilgiler ve analiz açısından olabildiğince güncelleştirildi.

Çalışmamız Kıbrıs sorununun çözümü ve KKTC'nin çeşitli ekonomik sıkıntılarının giderilmesi için hazır reçeteler sunmuyor; böyle bir iddiası yok. Amaçladığı şey, KKTC ekonomisine hem makroekonomik açıdan, hem de kilit önemde gördüğümüz bazı sektörler açısından eleştirel bir bakış sunmak. "Çözüm" veya "çözümler" için ipuçlarını bulmak ve bunların "izini sürmek", okurun çabalarına bırakılıyor. Derlemeye katkı sağlayan altı yazarın KKTC için ortak bir "vizyon"a sahip oldukları da iddia edilemez; aksine, dikkatli okunduğunda yazılardaki nüanslar kolayca saptanabilir. Yazarların ortak paydası, KKTC için gelecek tasarımlarının "pozitif toplamı" (yani hem Türkiye, hem de Kuzey Kıbrıs Türk toplumu için yararlı) bir "oyun", ya da senaryo olması konusundaki özelemleridir. Açıktır ki, genelde Kıbrıs sorunu, özelde KKTC ekonomisi için geliştirilecek önerilerin gerçekçiliği, "pozitif toplamı" olma şartının sağlanması ile yakından ilişkilidir.

Derlememiz, giriş notlarını izleyen yedi bölümden oluşuyor. İkinci Bölüm'ü oluşturan katkının iktisat alanı dışından, Fatih Tayfur gibi uluslararası ilişkiler alanında çalışan bir yazardan gelmesi sürpriz sayılmamalı; çünkü KKTC ekonomisini konu alan bir incelemenin siyasal ve tarihsel bir perspektiften yola çıkmaması düşünülemezdi. Tayfur "Akdeniz'de Bir Adanın Kalın Uçlu Bir Kalemle Yazılmış Hikâyesi: 'Kıbrıs'" başlıklı yazısında Kıbrıs sorununu kapitalist dünya sistemi ve dünya ekonomisinin 19. ve

20. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'e açılımı bağlamında inceliyor ve sistemin kırılma noktalarında bölgesel aktörlerin manevra kabiliyetlerindeki artışa dikkati çekerek, Kıbrıs konusunda yakın gelecekte karşılaşılabileceğimiz yeni siyasal "hamle"lerin arka planını betimliyor. Yazının başlığı okuru yanıltmasın; Tayfur'un katkısı yalnızca ana gelişme çizgilerini özlü bir biçimde sunmakla sınırlı kalmıyor; ayrıntılarca da zengin.

Derleyenin kaleminden çıkan Üçüncü Bölüm ("Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Üzerine Otuz iki Paragraf, Tekmili Birden"), bir yandan Tayfur'un analitik çerçevesine somut tarihsel olgular yüklemeyi, bir yandan da Dördüncü Bölüm'de ele alınacak makroekonomik/sayısal egzersizin çıkış varsayımlarını saptamaya yöneliyor. Üçüncü Bölüm'le Tayfur'un siyasal dünyasından siyasal iktisat arakesitine geçtiğimiz söylenebilir. Bundan sonraki katkılar, iktisat ağırlıklı.

Yine derleyenin imzasını taşıyan Dördüncü Bölüm ("KKTC Ekonomisinin Dünü, Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif"), çok kaba bir özetlemeyle, KKTC'nin bugünkü gayrisafi hasılasını 2001-11 on yılı sonunda ikiye katlamanın mümkün ve gerekli olduğunu ortaya koymak için yazıldı denilebilir. Böyle bir hedefe ulaşmak için Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun büyük fedakârlık ve yoksunluklara katlanması değil, yalnızca ekonomik etkinlik ilkesinin ön plana çıkarılması ve titizlikle uygulanması söz konusu. Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun ciddi siyasal irade ve yönetim zaafı sergilediği, güçlü küresel aktörlerin Kıbrıs'ın geleceği üzerindeki telkin ve baskılarını yoğunlaştırdıkları bugünkü siyasal konjonktürde Dördüncü Bölüm'deki sayısal egzersizin yarar ve anlamı tartışılabilir. Bu tür eleştirileri (i) uzak ufka bakmanın aslında bunalım günleri için elzem olduğuna, (ii) kendi "gelecek tasarımı"nı belirlemedikçe ve bunu kararlı-

lıkla savunmadıkça Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun uluslararası topluma siyasal ve ekonomik taleplerini kabul ettiremeyeceğine işaret ederek cevaplayabiliriz. Umarız ve dileriz ki, makroekonomik perspektif çalışmamız söz konusu "gelecek tasarımı"nın oluşturulmasına mütevazı bir katkı sağlayacaktır.

Aylin Ege, Beşinci Bölüm'ü oluşturan "KKTC Ödemeler Dengesi, 1977-2000" başlıklı yazısında KKTC'nin dış ekonomik ilişkileri ile ticaret ve kambiyo rejiminin ayrıntılı bir tablosunu sunuyor ve 1990'lı yıllar sonunda KKTC'yi ekonomik durgunluk ve istikrarsızlığa iten olguların ödemeler dengesi ile ilgili unsurlarını sergiliyor. Ege'nin incelemesi KKTC ekonomisinin artık geçmişin uzantısında gelişemeyeceğini, kaynak tahsisi, verimlilik ve dış ticaret yönelimlerinde köklü değişmelerin kaçınılmaz olduğunu anlamamız için çok yararlı bir başlangıç sayılmalıdır.

Kaynak tahsisi ve etkinlik sorunları, bizi KKTC üretim yapısının incelenmesine götürüyor. Son yirmi yılın deneyimi, görünebilir gelecekte KKTC ekonomisinin hizmetler sektörü ağırlıklı yapısını sürdüreceğini gösterdiğinden, kilit önemde ve hızlı gelişme potansiyeline sahip bazı hizmet sektörlerinin daha ayrıntılı incelenmesinde yarar görüldü. Derlemenin sınırlı hacmi göz önünde tutularak bu sektörler turizm, finansal hizmetler ve eğitim olarak seçildi. Hizmetler üzerindeki vurgu, doğaldır ki, tarım ve sanayiın KKTC'de marjinal önem taşıdığı anlamına gelmemektedir; verimlilik ve ekonomik etkinliğin bu sektörlerde de artırılması kesinlikle gereklidir. Fiziksel anlamda üretken sektörlerin salt genel verimlilik artışlarındaki katkısı dolayısıyla değil, istihdamda ve dış ticarete arzu edilen sonuçlara varılabilmesi için de ilgi ve desteğe ihtiyaç gösterdiği açıktır. Bu alandaki çalışmalara ileri bir tarihte yönelmeyi düşünüyoruz.

Meltem Dayıoğlu, Altıncı Bölüm'deki "KKTC Turizm

Sektörüne Eleştirel Bir Bakış" ıyla sektörün gelişme eğilimlerini ve yaşanan darboğazları irdeliyor. Geleceğin turizm planlaması ve doğal/tarihi varlıkların akılcı kullanımı için Dayıoğlu'nun yararlı ve uyarıcı saptamalar yaptığını hemen belirtelim. KKTC'nin zayıf turizm altyapısının yeni yatırımlarla güçlendirilmesi ile sunulan hizmetin niteliği, hizmet sunulan ülke ve hedef alınan tüketici topluluklarının çeşitlendirilmesi ihtiyacı bu incelemede belirginleşiyor. Türkiye ve KKTC'de uluslararası ve bölgesel turizme dönük çabaların koordine edilmesi, bir diğer önemli ihtiyaç olarak kaydedilebilir.

Serdar Şahinkaya, kuralsızlaştırmadan (Türkiye'deki gibi) başıboşluğa ve giderek mali bunalıma sürüklenen küçük ve aşırı parçalanmış bir finansal yapının üzücü tablosunu Yedinci Bölüm'de çiziyor. "KKTC Finansal Piyasalarındaki Gelişmeler Üzerine Bazı Gözlemler" başlıklı katkısından karamsar öngörüler çıkarmak yerine, yakın geçmişin hatalarını öğrenmek ve bunlardan dersler çıkarmak herhalde daha akılcı bir davranış olacaktır. KKTC'deki son mali bunalımın hasarını birkaç yılda onarmak ve finans sektöründe aynı hastalıkların nüksetmesine karşı önlemler almak bizce mümkün görünmektedir. Ancak Türkiye'deki bankacılık sisteminde hâlâ süregelen rahatsızlıkların "artçı şoklar"la KKTC'ye yansımaması için KKTC'deki mali politika yetkililerinin ve KKTC Merkez Bankası'nın yakın gözetimi gereklidir. Finans kesiminde reform, her ülkede olduğu gibi, KKTC'de de uzgörü ve kararlılık isteyen, sancılı bir süreçtir ve bu süreçte bugünden yarına gerçekleşecek mucizelere yer olmadığı kabul edilmelidir.

Fikret Görün, Sekizinci Bölüm'deki "KKTC'de Eğitim" yazısı ile dinamik ve büyüme potansiyeli yüksek bir sektörün gelişme çizgisini ve gündemindeki sorunları okura tanıtıyor. Sektörün belki de en ilginç ve ekonomik yansımaları en güçlü dalı olan yükseköğretimde umut verici bir

başlangıçtan sonra kaynak kullanımı ve eğitim kalitesinde ciddi sorunlar belirmeye başlamış, Türkiye'deki 2000-01 ekonomik bunalımının bu sorunları daha da ağırlaştıran yansımaları olmuştur.² Özenli bir eğitim planlaması ile bu sorunları önemli ölçüde gidermek mümkündür. Özellikle Türkiye'nin vakıf üniversiteleri ve görece "genç" devlet üniversitelerindeki yeni kapasitelerin miktar, eğitim alanı, fiziksel ve beşeri kaynaklar ile eğitim giderlerinin finansmanı itibariyle planlanmasını KKTC'deki gelişme planları ile ahenkli yürütmek zorunlu görünüyor. Kanımızca, söz konusu eşgüdüm, 1990'larda bu alt sektörde önemli bir atılımı gerçekleştiren idari ve bilimsel kadroların üstesinden gelemeyecekleri bir şey değil.

Okura hazır reçeteler sunmadığımız ve onu düşünmeye davet ettiğimiz için derlemede bir özet ve sonuç bölümünün bulunmasına gerek görmedik. Bu giriş notlarını burada iyimser sözcüklerle noktalayabiliriz: Okurumuz, yazıları okudukça KKTC'deki ekonomik sorunların bilinmeyen veya aşılabilir şeyler olmadığı izlenimini edinmeye başlamışsa, emeğimiz boşa gitmemiş demektir. Gerçekten, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun irade ve kararlılığı ile bu sorunlara çözüm bulunabilir ve bulunacaktır. Bugün yılgınlığın zamanı değil.

2 Ekonomik bunalımın 2001-02 Akademik Yılı'na yansımaları elde henüz yeterli veri bulunamadığından tümüyle değerlendirilememiştir.

II. BÖLÜM

Akdeniz’de Bir Adanın Kalın Uçlu Bir Kalemle Yazılmış Hikâyesi: “Kıbrıs”

M. Fatih Tayfur

MODERN DÜNYA SİSTEMİNİN GELİŞME SÜRECİNDE DOĞU AKDENİZ

Bu yazı bugün "Kıbrıs sorunu" diye adlandırılan sorunu tarihsel zemin ve siyasi-iktisadi bir çerçevede açıklamaya teşebbüs etmektedir. Sorun, Kıbrıs adasının da bir parçası olduğu "dünya-ekonomisi"ne ait önemli bir alt-coğrafya mekanında (Doğu Akdeniz'de) geçmektedir. Kıbrıs, tamamı yazılmamış ve sonu oyuncularının kararına bırakılmış bir senaryo misali, 19. yüzyıldan bu yana bu bölgede sahnelenmekte olan çok aktörlü bir oyunun 21. yüzyılda devam eden ve en çok seyirci toplayan bölümlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyunun bugüne kadar oy-

nanan bölümleri Doğu Akdeniz'in antik dönemlerden gelen kültürüne uygun bir biçimde siyasi, iktisadi ve toplumsal tragedyalar, komedyalar, trajikomedyalar, melodramlar ve vodvillerle doludur. Ancak, geniş bir açıdan bakıldığında sergilenen bütün bu siyasi, iktisadi ve toplumsal özelliklerin ve oyunların birbiri ile bağlantılı olduğu görülebilir. Bu çalışmanın amacı da Kıbrıs sorununa konjonktürel veya tekil olaylar çerçevesinde değil, daha çok bütüncül ve makro bir düzeyde bakmak ve genelde Doğu Akdeniz'de sahnelenen oyunu ve bunun Kıbrıs özelindeki kısmını irdelemektir. Bu nedenle buradaki bakış açısı okuyucuya Kıbrıs sorunu üzerinde alışılmış tarzın dışında gelebilir.

Kıbrıs adasının geleceği, sürekli değişme ve coğrafi genişleme özelliği taşıyan dünya ekonomik sisteminin (Gilpin, 1987: 20-1; Wallerstein, 1991: 231-2) 19. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'de kendisini etkin ve kararlı bir biçimde göstermeye başlamasıyla birlikte yeni bir döneme giriyordu. O güne kadar "siyasi temelli" imparatorluk sistemlerinin bölgesinde ve yönetiminde bulunan Doğu Akdeniz, kaçınılmaz bir biçimde Kuzey-Batı Avrupa kökenli ve "iktisadi temelli imparatorlukların" (Gilpin, 1987: 19; Wallerstein, 1984: 15-6) denetimine girmeye başlıyordu. Yeni dünya-ekonomik sistemi bölgede yayılırken, karşısına engel olarak çıkan eski siyasi kurum ve mekanizmaları da yavaş, ancak kararlı bir biçimde ortadan kaldırarak varlığını sağlamlaştırıyordu. Bölgedeki bu yeni iktisadi sistem farklılaşmasının getirdiği en önemli siyasi değişiklik, belki de Doğu Akdeniz'in hâkimi Osmanlı İmparatorluğuna bağlı eyaletlerin geniş bir zaman dilimi içerisinde imparatorluktan birer birer kopar(tılar)ak bağımsız birer siyasi birim (ulus-devlet) haline gelmeleri idi. Ortaya çıkan bu ulus-devletler bir taraftan eski siyasi imparatorluk mekanizma-

larının iktisadi kontrol ve yetki alanlarını (coğrafi ve siyasi güç anlamında) azaltıyor, diğer taraftan da yeni dünya ekonomik sisteminin siyasi mekanizmaları haline geliyordu (Wallerstein, 1984: 14 ve 29; Modelski, 1978: 230-5 ve 1987: 144-60). Ortaya çıkan bu yeni siyasi birimler (ulus-devletler) Kuzey-Batı kökenli dünya sisteminin bir parçası olma sürecine giriyor, siyasi varlıklarının devamını ve iktisadi refahlarının genişlemesini yeni dünya ekonomik sisteminin -ve dolayısıyla bu sistemin liderlerinin- çıkarlarını bulundukları coğrafi alanda gözetme, koruma ve geliştirmede görüyorlardı. Bir diğer deyişle, dünya ekonomik sistemin çıkarları "ulusal çıkarlar"la özdeşleştirilerek içselleştiriliyordu (Poulantzas, 1976: 22). Böylece, ulus-devletler bulundukları bölgede yeni sistemin temsilcilerine dönüşüyorlar ve sistemin yarattığı ekonomik kârdan "katkıları" çerçevesinde pay alır duruma geliyorlardı.

Bu süreç içerisinde, Osmanlı'dan çıkan ya da çıkartılan ilk devlet sıfatını İmparatorluğun Yunanistan eyaleti elde ediyordu. Ancak, ilk güçlü milliyetçilik hareketlerinin Yunanlılar arasında ve Mora Yarımadası'nda ortaya çıkması ve sonunda Yunanistan'ın Osmanlı'dan kopan (kopartılan) ilk eyalet olması tamamiyle rastlantısal değildi. Doğu Akdeniz'e doğru genişleyen yeni ekonomik sistem, öncelikle sisteme sempati ile bakabilecek, sistemin kendine özgü siyasi ve ekonomik kurumlarına ve mekanizmalarına aşına ve kısa süre içinde de bu kurumları faaliyete geçirecek eğitim ya da deneyime sahip insan kaynağının ya da potansiyelin bulunduğu bölgelere yönelecekti. Bu açıdan bakıldığında, Yunanlılar avantajlı bir konumdaydılar. İmparatorluğun Slav nüfusu dağlık ve iç kesimlerdeki ovalık bölgelerde yoğunlaşırken, Yunan nüfus çoğunlukla İstanbul, Selanik, İzmir, Iskenderiye gibi ticaret ve kültür merkezi olan şehirlerde ve kıyı bölgelerinde yaşamaktaydı (Tsoucalas, 1969:16). Bu bölgelerdeki Yunan nüfus (daha

düşük bir oranda Yahudi ve Ermenilerle birlikte) ticaret ve iş hayatını tekelleri altına almışlardı. Gerçekten de, Yunan tüccarlar 16. yüzyıldan bu yana Akdeniz'de etkin bir biçimde faaliyet gösteriyorlardı: Birincil konumda olmasalar da 16 ve 18. yüzyıllar, Yunan tüccarların Akdeniz'deki varlıklarını sürekli biçimde geliştirdikleri dönemdi (daha geniş bilgi için Bkz. Mouzelis, 1978: 8-9).

Yunan ticaretinin Akdeniz'deki gelişimindeki en önemli unsurlardan biri 18. yüzyılda Fenerli Rumların Osmanlı İmparatorluğu'nun idari mekanizmasında önemli ve baskın bir konuma gelmeleriydi. "Fenerli Rumların organizasyon yetenekleri, yabancı dillere olan hakimiyetleri ve şehirli kültürleri onları Osmanlılar için vazgeçilmez bir unsur haline getiriyordu" (Mouzelis, 1978: 8). Fenerli Rumlar, İmparatorluktaki önemli idari makamlara sahip olmanın yanı sıra, bankacılık ve finans sektörlerinde de çok önemli roller oynuyorlar, Tuna bölgesindeki beyliklere kendi aralarından valiler atayabiliyorlar ve geniş bir coğrafyada nüfuzlu, ekümenik Yunan Ortodoks Kilisesini de önemli ölçüde etkiliyorlardı. Böylece, göz ardı edilemeyecek dinsel ve siyasi güce sahip olan bu Fenerli yönetsel ve finansal elit Ortodoks Yunan tüccarların çıkarlarını İmparatorluğun içinde ve Balkanlar'da gözetiyor ve yükselmesine katkıda bulunuyordu (Mouzelis, 1978:9). Bu şekilde, birçok Yunan tüccar müesseselerini İmparatorluğun dışına da taşıyor ve Viyana, Marsilya, Trieste, Odesa ve Budapeşte gibi önemli Avrupa şehirlerinde Yunan diaspora grupları (dış-Yunanlılar) oluşturmuyorlardı. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Yunan tüccarlar İmparatorluğun batısındaki tahıl ticaretini kendi tekellerine almış ve zeytinyağı, mısır, ipek ve diğer tarımsal ürünlerin ihracatını kontrol eden komisyoncular haline gelmişlerdi. Diğer taraftan, gelişen Yunan sermayesi üretim alanında da faaliyete geçerek 18. yüzyılın ortalarından itibaren gemicilik ve tekstil endüstri-

leri üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı (Mouzelis, 1978: 10-1; Clogg, 1992: 23-5). Bu yatırım girişimleri sonucu Yunan sermayesi ticari faaliyetlerdeki manevra kabiliyetini ve kârlarını yükseltiyordu. Bu, Yunan ekonomik elitinin artık yeni dünya sisteminin Akdeniz, Balkanlar, Merkezi Avrupa ve Güney Rusya'yı kapsayan bölgede en önemli temsilcisi ve uygulayıcısı olma özelliğini kazandığının bir göstergesiydi. Yunanlı tüccar ve girişimciler tarafından, bu bölgede üstlenilen yeni dünya düzeninin ticari-iktisadi temsilciliği ve bölgesel liderliği rolü Avrupalı devletler tarafından özendiriliyor ve destekleniyordu (Clogg, 1992: 27). Bu durum, yukarıda tanımlanan geniş bölgede Yunanlıların yeni dünya ekonomik sisteminin ve bu sistemin öncüleri olan Kuzey-Batı Avrupalıların en büyük stratejik ortağı olarak kabullenilmesi demektir.

Bu zengin ve tüccar Yunanlılar ayrıca okullar ve kütüphaneler açarak, Batılı fikirleri yayan kitaplar bastırarak ve Yunanlı gençlerin Batı Avrupa üniversitelerinde okumasını finanse ederek bu sürece yapısal bir katkıda da bulunuyorlardı (Clogg, 1992: 26-7). Bu tüccar kesim bu yolla İmparatorluğun özellikle genç Yunan tebaası arasında milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerinin ve hareketinin gelişmesine temel sağlıyordu. Bu entelektüel temel, ayrıca, antik Yunan uygarlığının değerlerini ve bu değerlerin Avrupa "aydınlanma felsefesi"nde oynadığı rolü vurgulayarak, asırlar süren Osmanlı yönetiminin Yunan ulusunun kendi "öz kültüründen yabancılaşması"na yol açtığı fikrinin gelişmesini de sağlıyordu. Aydınlanmacı entelektüel kesim arasında eğitimin Osmanlı'dan ve cahillikten kurtulmanın tek yolu olduğuna inanılıyordu (Bkz. Clogg, 1992: 29). Eğitim, Yunanlıları Osmanlı boyunduruğundan, Bizans'ın cehaletinden ve entelektüel gelişmenin önündeki bir diğer engel olan Ortodoks Kilisesinin elinden kurtaracak ve antik Yunan uygarlığının entelektüel mirasına tekrar kavuş-

turacaktı.¹ Böyle düşünen ve antik Yunan filozoflarının eserlerinin Yunanca çevirilerini yapan İzmir doğumlu Yunan entelektüeli Korais'e göre "Türk" kelimesi "vahşi hayvan"la eş-anlamlıydı. Böylece, Osmanlı'ya yönelen tepki sadece siyasal boyutta kalmayıp, Osmanlı geçmişinin Yunanistan'ın geri kalmasının ve Avrupalılar gibi modernleşmemesinin en büyük nedeni olduğu "varsayımının" yerleşmesine de yol açıyordu. Çoğunluğu, köylü ve balıkçı olan fakir Yunan tebaayı Osmanlı'ya karşı hareketlendirmenin yollarından biri buydu. Saf, antik Yunan kültürünün her alandaki mükemmelliği ve onun baskıcı Osmanlı tarafından unutturulduğu tezi, yeni dünya düzeninin liderlerince de destekleniyor ve bölgedeki stratejik ortağın siyasal ve toplumsal bir gerçek olarak ortaya çıkmasında temel bir araç olarak kullanılıyordu.²

Gelişen Yunan tüccar sınıfı kendi çıkarlarını koruyacak ve bölgede değişmekte olan dünya ekonomik düzenine uyumlu yeni bir siyasi yapılanmaya gereksinim duymaktaydı. Siyasi yapılanma olarak İmparatorluk, bölgede yayılmayı hedefleyen bu yeni sistemin dışına düşüyordu ve bu anlamda da zaten tüccarların ve girişimcilerin çıkarlarını koruyacak bir felsefe üzerine de kurulmamıştı. Çıkarların en iyi şekilde korunması yeni, bağımsız bir siyasal yapılanmayla, yani etnik temel üzerinde meşrulaştırılan Yunan ulus-devletinin kurulması ile sağlanabilirdi. Bu amaçla, 1814 de kurulan Filiki Eteryacı Cemiyeti, temel hedefini "anavatanı" silahlı mücadele yoluyla Osmanlı "boyundurduğundan" kurtarmak olarak tanımlıyordu. Hiç de şaşırtıcı

-
- 1 Bunlar bize, Türkiye Cumhuriyeti devrimlerinin aydınlanmacı hedef ve değerlerini ve bu değerlerin uygulayıcılarını anımsatmıyor mu? "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir", "Cahillik-Arap Kültürü-gelenekçi İslam", vs.
 - 2 İngiliz Lord Byron bu hareketin Yunanistan'daki kültürel-diplomatik temsilcisi yapmıştı. Kendisini, British Council'in Yunanistan'daki ilk "temsilcisi" olarak tanımlamak yanlış olur mu acaba?

olmayan bir biçimde bu cemiyetin kurucuları Yunan diasporasının tüccarlarıydı ve üyelerinin büyük çoğunluğunu da tüccarlar oluşturunuyordu (Clogg, 1992: 32). Diğer taraftan, Batı yönelimli entelektüel kesim ise yeni siyasi yapılanmanın şekillendirilmesinde çok etkiliydi ve doğmakta olan Yunan ulus-devletinin yeni dünya ekonomik sistemine uygun bir biçimde liberal ve anayasacı bir düzen olmasını sağlamak için büyük güç sarf ediyorlardı (Clogg, 1992: 39).

Ancak geride kalan köylü sınıfı ve geleneksel elit, ve hatta Fenerli Rumlar ve Patrikhane, başlangıçta "bağımsızlık hareketine" ve Yunan ulus-devletinin kurulmasına pek sempatiyle bakmıyorlardı. "Ulusal bağımsızlık hareketi" kavramı eğitimsiz köylüler için fazla bir şey ifade etmiyordu. Onların istedikleri, sadece eski günlerde olduğu gibi, Osmanlı yönetiminin kendilerini acımasız ağalardan ve devlet görevlilerinden koruma görevini yerine getirmesiydi (Mouzelis, 1978: 12). Bir diğer deyişle, ulus bilinci olmayan Yunan köylü için Osman Ağa ile Yanni Ağa arasında veya Mülazım/Kaymakam Hasan ile Mülazım/Kaymakam Hristo arasında, birinin camiye, diğerinin ise kiliseye gitmesinden başka hiçbir fark yoktu. Diğer taraftan, geleneksel elit (toprak ağaları), Fenerli Rumlar ve Patrikhane (özellikle de yüksek düzeyli Patrikhane erkânı) bağımsızlık hareketine ya ikircikli bakıyor ya da Patrikhane gibi açık bir biçimde tavrı alıyordu (Bkz. Mouzelis, 1978: 13; Clogg, 1992: 29). Bu ortak tavrın nedeni bu grupların Osmanlı düzeni içerisinde ayrıcalıklı bir konuma, yetki ve güce sahip olmalarıydı. Örneğin, Patrikhane, kurulacak bağımsız bir Yunan devleti ile birlikte, sadece Osmanlı'nın değil, kendisinin de İmparatorluk içinde yaşayan (Yunan ya da Yunan olmayan) tüm Ortodoks tebaa üzerindeki siyasal-toplumsal ve ruhani/dinsel gücünün parçalanacağını ve önemli ölçüde zayıflayacağını görüyordu. Ayrıca, Yu-

nan ulusçuluğunun aydınlanmacı, seküler karakteri Patrikhanenin tepkisine neden olan önemli başka bir unsurdu. Yunan toprak ağaları da başlangıçta Yunan ulusçu hareketine karşıydı. Çünkü bunun gerçekleşmesi durumunda hemen tamamı yoksul olan köylülerin toprak reformu talep edeceklerini, ya da ulusal hükümetin kendini meşrulaştırmak amacıyla geniş toprakları köylüye dağıtacağını düşünüyorlardı. Fenerli Rumlar ise, Batılı ve aydınlanmacı fikirlere açık olsalar da, Osmanlı içerisindeki ayrıcalıklı yönetsel güçlü konumları, kozmopolit kültürleri ve Patrikhane ile yakın ilişkileri nedeniyle böyle bir harekete istekli bakmıyorlardı.

Her ne kadar eski gücüne sahip olmasa da Osmanlı'nın (özellikle Yunan ulusçu hareketinin askeri gücüyle karşılaştırıldığında) hâlâ önemli bir askeri güç olması da³ göz önüne alındığında, Yunan ekonomik elitinin (tüccarlar) ve entelektüellerinin bu çok da cesaretlendirici olmayan tablo içerisinden bir ulus-devlet çıkarılmasındaki rolleri çok büyük olmuştur. Bu Batı yanlısı elit, harekete liderlik ve maddi kaynak sağlayarak ve Yunanlılar arasında Fransız devriminden kaynaklanan liberal-devrimci fikirleri yayarak bir katalizör rolü oynamış ve hareketin yönünü belirlemiştir (Mouzelis, 1978, 12-3 ve Clogg, 1992: 29). Ancak, "ulusal hareket" geliştikçe, başlangıçtan beri var olan Gelenekçi-Yenilikçi ayrılığı ve çıkar çatışması su yüzüne çıkıyordu. Gelenekçiler "ulusal" hareketi engellemeyeceklerini gördükleri andan itibaren, yeni kurulacak düzende var olan siyasi kontrol yapılanmalarını, mekanizmalarını ve güç dağılımını değiştirmeden yalnızca Osmanlı'nın yerine geçmek isterken, Yenilikçiler ya da "Batıcılar"

3 Bağımsızlık hareketi öncesi ve sonrasında Osmanlı-Yunan arasındaki tüm savaşlarda Osmanlı Ordusunun Yunan Ordusu karşısında savaş alanındaki üstünlüğü tarihsel bir gerçektir. Bkz. Clogg (1986: 4. Bölüm).

güçlü bir merkezi devlet kurarak "bölgesel güç" sahibi gelenekçileri denetimleri altına almak istiyordu (Mouzelis, 1978: 13). Gelenekçi grubu, toprak ağaları, eşraf ve küçük tüccarlar temsil ederken, Yenilikçiler dış-Yunanlı tüccarlar ve entelektüellerden oluşmaktaydı. Bu çekişmede, mahalli/ bölgesel güç kaynak ve desteklerine sahip olmasalar da Yenilikçi kesim merkezi-siyasi yapılanma modelini yeni doğan devlete uygulamayı başarıyordu. Gelenekçi kesimin, Osmanlı'ya benzer bir şekilde, bu yeni süreçte fazla şansı yoktu. Çünkü Gelenekçi kesim aslında bölgeye nüfuz eden, yayılmacı yeni dünya ekonomik sisteminin karşısına eski sistemin yeni adayı/temsilcisi olarak çıkıyordu. Yeni dünya düzeninin liderleri için de düşünce açısından Osman Ağa ile Yanni Ağa arasında bir fark yoktu. Belki de Yanni Ağa'nın şanssızlığı bölgeye nüfuz eden yeni düzende, Osmanlı gibi, kendine de fazla bir yer olmadığının farkında olmamasıydı. Yeni düzen, daha güçlü ve büyük Osmanlı düzenini bertaraf etmek için daha az güçlü Osmanlı Yanni Ağa'nın küçük ölçekli düzenine, taktik ve sosyal nedenlerle, bir süre daha izin verebilirdi.

Gelenekçiler, yeni dünya düzeninin bölgedeki ilk temsilcisi olarak seçilen Yunanistan'daki bu yeni süreci en fazla yavaşlatabilirlerdi. Belki de Yenilikçilerin asıl gücü buradan kaynaklanıyordu. Onlar bölgeye güçlü bir biçimde nüfuz etmeye kararlı yeni ekonomik dünya düzeninin siyasi, ekonomik, diplomatik, askeri yapısal gücünü kullanıyorlardı. Özellikle, dış-Yunanlı tüccarlar çok büyük bir mali güce sahiptiler ve bu olgu dünya-sisteminin bölgedeki yayılma döneminde bile Yunanistan'ı Balkanlar'ın en fazla ticarileşmiş ekonomisi ve sistemin bir parçası haline getiriyordu (Mouzelis, 1978: 55). Ayrıca, yeni düzenin siyasi yapılanması olan merkezi ulus-devleti yönetecek bilgi, yetenek ve donanıma sahiptiler ve bundan da önemlisi, bu ekonomik, siyasi ve teknokrat özelliklerinden dolayı, siste-

min liderleri olan Batılı güçlerden her açıdan çok büyük destek görüyorlardı. Yeni dünya ekonomik düzeninin bölgedeki ilk gerçek temsilcisi olarak atanan Yenilikçiler ne zaman iç rakipleri (Gelenekçiler) ya da dış rakipleri (Osmanlı) tarafından yenilginin eşiğine getirilse yeni dünya düzeni liderlerinin (İngiltere, Fransa ve Rusya) etkin müdahaleleri sonucu daha güçlü bir biçimde ayağa kalkıyorlardı (Mouzelis, 1978: 13-4; Clogg, 1992: 37).

Yunanistan'ı etkin bir biçimde genişlemeyi hedefleyen dünya-ekonomik sisteminin bölgedeki ilk temsilcisi yapan en önemli nedenlerden birisi Yunan tüccarlar ve entelektüeller ise, bir diğer önemli neden de ülkenin coğrafi konumunun yeni dünya-sistemi açısından önemi idi. Gerçekten de, Yunanistan stratejik ve coğrafi konumu ile yeni dünya düzeninin bölgedeki karakolu olmak için en uygun adaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun (ya da eski sistemin) dağıtılması süreci içerisinde "bağımsız" Yunanistan Batılıların elinde önemli bir unsur, Balkanlar, Boğazlar ve Ortadoğu'nun kontrolü için önemli bir deniz üssüydü (Tsoucalas, 1969: 15). Özellikle, sistemin lideri Britanya'nın bölge ve bölgenin doğusundaki stratejik hesap ve çıkarları açısından Yunanistan elde tutulması gereken önemli bir toprak parçası ve müttefikti. Ancak, "bağımsız" Yunanistan'ın anlamı İngilizler için oldukça farklıydı. 19. yüzyılın ortalarında Büyük Britanya'nın "Yunanistan Bakanı" Sir E. Lyons "Gerçek anlamda bağımsız Yunanistan absürd bir düşüncedir. Yunanistan ya İngiliz ya da Rus olabilir. Ancak Rus olmaması gerektiği için, kesinlikle İngiliz olmalıdır" (Clogg, 1992: 57'de alıntılanmış) derken, sistemin lideri Britanya'nın ve dolayısıyla modern dünya-ekonomik sisteminin Yunanistan'a bakışını ve sistem'deki rolünü tanımlamaktaydı.

Etnik temel üzerine inşa edilen Yunan *Megali Idea*'sı ya da "Büyük Ülkü" fikri, aslında bölgenin siyasi-iktisadi

çehresi modern dünya-ekonomik sistemi içinde yeniden tanımlanırken Yunanistan'ın, bölgedeki bu yeni oluşumda aslan payını alabilmek için, yeni sistemin çıkarlarını kendi "ulusal" çıkarlarıyla içselleştirdiği ideolojik bir araçtı. Yunanistan için gerçekten de "çok büyük" olan bu ülkü, Batının çıkarlarıyla çatışmadığı ve ona hizmet ettiği sürece Batı tarafından da etnik-iktisadi coğrafya temelinde meşrulaştırılabilirdi. *Megali Idea*⁴ nihai hedef olarak Yakın Doğu'daki tüm Yunan yerleşim bölgelerini tek bir devlet altında toplayıp coğrafi olarak genişlemeyi hedefliyordu. Bu etnik coğrafya, Tesalya'dan İstanbul'a, Girit'ten Trabzon'a, oradan Kıbrıs'ı da içeren, Yunan tarihi ve ırkıyla özdeşleştirilen tüm toprak parçalarına kadar uzanıyordu (Clogg, 1992: 48). 1920'de Venizelos'un tanımlamasıyla, Büyük Yunanistan "iki kıta ve beş denizden" oluşmaktaydı (Clogg, 1992: 95). Bu iki kıta Avrupa ve Asya, beş deniz ise Akdeniz, Ege, İyon Denizi, Marmara ve Karadeniz'den ibaretti. Yunan "Büyük Ülkü"sü fikri ve retoriği bir taraftan içerideki ekonomik ve siyasi sorunları gözden uzaklaştırırken (Tsoucalas, 1969: 20), diğer taraftan da halk kitleleri arasında gelişmemiş olan "ulusal birlik" ve "ulusal bilinç" düşüncelerini geliştirip, bu büyük coğrafyayı kontrol etmenin ülkenin ve Yunan halkının refahını artıracığı mesajını da veriyordu. Etnik coğrafi sınırlara sahip "büyük" ulus-devletler yaratılması fikri modern dünya-ekonomik sisteminin bölgeye girmesiyle Balkanlar'da sıkça görülen bir durum olmakla birlikte, "Büyük Yunanistan" ülküsünü diğerlerinden ayıran unsurun, "Yunan Ulusu" olarak nitelendirilen grupların tüm Yakın Doğu bölgesinde (*Megali Idea* bölgesinde) yerleşik olması ve bunun da ötesinde bu nüfusun yaşadıkları bölgenin refah seviyesi yüksek zengin tüccar, finansör ve zanaatkâr kesimini oluşturmalarıydı

4 *Megali Idea* üzerine geniş bilgi için, Bkz. Clogg (1992: 3. Bölüm).

(Clogg, 1992: 48 ve özellikle 79-85). Yunanistan'ın bu geniş coğrafyadaki dünya-ekonomisiyle uyumlu, önemli sayıdaki nitelikli insan gücünü sahiplenmesi ya da kendi "ulusal" sınırlarını oluşturmada temel alması ve onlara çıkarlarını kollayacak "modern" bir devlet sunması, yeni sistemin bölgedeki temsilciliğini ve liderliğini geri dönülmez bir biçimde sahiplenmeye kararlı olduğunu gösteriyordu. Ancak bu kendini çok aşan hedeflerini gerçekleştirirken kısıtlı kaynaklara ve güce sahip Yunanistan büyük ölçüde sistemin liderlerine dayanmak ve Batının askeri ve diplomatik gücünden faydalanmak zorundaydı (Clogg, 1992: 70, 73). Bunun karşılığında Batının çıkarlarını bu coğrafyada korumayı üstlenip kendine düşen aslan payını alacaktı. 1832'de kurulmasından sonra eski sistemin sahibi Osmanlı aleyhine yavaş yavaş genişleyerek bu hedeflerini kısmen gerçekleştirmişti. Ancak, asıl hedef hem iç hem de dış politikada Batının bölgedeki temsilcisi ve lideri olmaktı. Yunanistan kendisine "Yakın Doğu"yu "modernleştirme/uygarlaştırma" misyonu biçmişti: bu çerçevede Venizelos Yunanistan'ın bölgede barışa ve bölge halklarının ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağını ilan ediyordu (Clogg, 1992: 73, 79).

20. yüzyılın başında "Yenilikçi" Venizelos, Yunanistan'ın ve "dünya-ekonomisinin" birbirinin içine geçmiş hedeflerini gerçekleştirmeye çok yaklaşmıştı. Venizelos, bu dönemde güçlü bir siyasi irade ile içeride ekonomik, siyasi ve askeri modernleşme programını uygulamaya koymuş ve dış politikada da tüm enerjisini *Megali Idea*'yı gerçekleştirme üzerine kurmuştu (Clogg, 1992: 77). Bu çabası, doğal olarak, zengin tüccar ve finans çevrelerinin tam desteğini almıştı (Clogg, 1992: 77). Bölgedeki eski İmparatorluk sistemini ve Osmanlı'yı tarihe gömen Sévres andlaşması ile modern dünya-ekonomisi bölgedeki nihai zaferini ilan etmiş oluyordu. Beklenildiği gibi, sistemin büyük sahiplerinin de rızasıyla, bölgedeki yeni siyasi-iktisadi şekillenmede

sistemin bölgedeki temsilcisi ve lideri olmak için bir yüzyıldır çaba gösteren ve görelî olarak gerekli kurumsal ve beşerî donanîma sahip Yunanistan'a önemli bir rol verilmişti ve o anda Venizelos iktidarda olmasa da, "Büyük Yunanistan"ı bölgenin hâkim lideri konumuna taşıyacak *Megali İdea* siyaseti 1919'da İzmir'e Yunan askerlerini çıkartarak yüzyıllık hayalini gerçekleştirmenin eşiğine gelmişti.

Batı, Sévres antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak, dünya-ekonomisi açısından bölgede kendine antitez oluşturan yapılanmaya hukuken son vermiş ve istediğini elde etmişti. Bundan sonraki iş, bölgede kimin hangi rolü oynayacağını belirlenmesi üzerine olacaktı. Batı, ya da bölgede hakim olacak modern dünya-ekonomisinin liderleri, kendi çıkarlarını koruyacak yeni siyasal yapılanmaları (ulus-devletleri) ve bölgesel temsilcilerini de Sévres'de belirlemişler ve burada Yunanistan'a belki de en büyük pay ve en önemli rol verilmişti. Aslında, kendi aralarındaki çıkar hesapları bir tarafa bırakıldığında, Yunanistan bölgede rakipsizdi. Ve Batı, kendine "baş temsilci" seçerken tercihini, doğal olarak, tarihsel, işlevsel ve kaynak-sal nedenlerden ötürü Yunanistan'dan yana kullanmıştı. Yunanistan *Megali İdea* bölgesine yayılıp bu bölgeyi denetlerken Batının ve sistemin çıkarlarını da koruyacak, böylece çıkarlar karşılıklı olarak optimize edilecekti.

Ancak, *Megali İdea*'yı gerçekleştirmek için 1919'da Anadolu'ya çıkan Yunanlıları -ve Batı'yı- bir sürpriz bekliyordu. Eski sistemin temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çıkan bir grup askeri-sivil elit, Osmanlı'nın Anadolu'daki Müslüman unsurunu bir Türk ulus-devletini kurmak için harekete geçiriyor ve Anadolu'daki Yunan-Batı askeri işgaline etkili bir biçimde karşı koyuyordu. Bu hareket, ilk olarak daha küçük ölçekli Batı işgalini, daha sonra da Batı ve Orta Anadolu'daki geniş ölçekli ve "büyük ülkü" hedefli Yunan işgalini yenilgiye uğratarak, Anado-

lu'da ulus-devlet siyasi temelinde ve sosyoekonomik anlamda da Batıya yönelmiş bir ülke kuruyordu. Aslında, "Küçük Asya"da Yunanistan (ve Yunan ekonomik eliti) için "felaket" (*Asia Minor Catastrophe*) olarak tanımlanan şey, askeri alandaki yenilgiden çok, bölgede adına "Türkiye" denen Batı yönelimli bir ulus-devlet'in uluslararası sahneye çıkmasıydı. Kendini siyasi, ekonomik ve sosyal yapılanmalarda Batıya uydurmuş, Batı değerlerini kendine hedef olarak koymuş Türkiye Cumhuriyeti, aynı iddia ve hedefleri güden Yunanistan için bölgede ortaya çıkabilecek, her anlamda, en istenmeyecek rakipti.

Öncelikle, Türkiye'nin ülke sınırları Yunanistan'ın *Megali Idea*'sının coğrafi sınırlarını kendi egemen denetimine almıştı. Beş denizden dördünü, Akdeniz, Karadeniz, Marmara ve Ege'yi (en azından bir kısmını) ve buradaki her türlü ticari-iktisadi faaliyeti ve kaynakları artık Türkler kontrol edeceklerdi. Aynı zamanda "Büyük Ülkü"nün iki "Kıta"sından Asya artık yalnızca Türklerin egemenliğindeydi. Avrupa ve dünya ekonomik sistemi için Yunanistan, artık bölgedeki tartışılmaz tek seçenek değildi. Çünkü Türkler modern dünya-sisteminin istediği siyasi ve iktisadi yapılanmayı, hem de görece büyük bir coğrafyayı kontrol ederek gerçekleştiriyorlardı. Bu açıdan, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı gibi modern dünya-sistemi ile yapısal bir sorunu yoktu. Anti-sistemik de değildi. Aksine varlığını sistemin varlığında tanımlamıştı. Diğer taraftan, sistem ve onun Batılı liderleri bu yeni durumu ve koşulları fark etmekte gecikmemişlerdi. Aslında dünya ekonomik sistemi için en önemli mesele bölgedeki eski İmparatorluk sistemini ortadan kaldırmaktı. Bunun ötesinde, bölgedeki ortağın ya da temsilcinin kim olacağı ikincil bir sorundu. Eski sistem zaten Sévres'de çökertilmişti. Bu durumda, eğer Türkler sistemin bir parçası olmak istiyorsa, zaten savaş yorgunu Batının, Yunanistan öyle istiyor diye, Türkleri bölgeden

kovmak için daha fazla askeri ve ekonomik güç ve kaynak harcamasının fazla bir nedeni yoktu. Bu konjonktürde Batı, Yunanistan'ı yalnız bırakarak Türkleri sisteme kabul ediyor ve böylece Yunanistan'ı da Türklerle ortaklık yapmaya zorluyordu. "Büyük Ülkü" yolundaki en önemli desteğini (dış desteği) kaybeden Yunanistan, gönülsüz bir şekilde de olsa kendine önerilen bu ortaklığı kabul etmek zorunda kalıyordu. Bu gönülsüz kabul ileride Kıbrıs'ı da içeren bölgesel "pay savaşlarında" belirleyici bir rol oynayacaktı. Bu süreçte Batı için dikkat edilecek tek nokta ise, Türkleri yeterince kontrol etmek ve bölgede gereğinden (kendi belirlediklerinden ve belirleyeceklerinden) fazla pay almalarını engellemekti.

Engel olamadığı bu süreçte Yunanistan'ın yeni hedefi ise bu hiç hesapta olmayan ortaklıkta ayrıcalıklı, "büyük ortak" konumunu elde etmek ve olabilecek en büyük payı (aslan payını) alabilmektir. Bunun birden fazla yolu olabildi. Birincisi, yeni sisteme uyumlu bir biçimde kendi siyasi ve iktisadi gelişimini olabildiğince hızlandırmak, ikincisi de yeni rakibi Türkiye Cumhuriyeti'nin aynı yöndeki gelişimini engellemektir. Bir üçüncü yol ise, reel politik temelinde bölgede işbirliğine gitmek, koşullara ve konjoktüre göre çıkarları belirleyip, stratejik hedefe doğru ilerlemektir. Bu üçüncü seçenek, aslında, diğer ikisini dışlamıyor, ancak onlara esnek ve diplomatik bir hareket alanı sağlıyordu. Bu siyaset tarzı başından itibaren iki ulus-devlet arasındaki ilişkilerin özünü oluştuyordu.⁵ Böylece, bu tarihten sonra ilişkiler Yunanistan açısından genellikle ya "kaybedilmiş geleceğin" (*megali idea*'nın) müm-

5 Wallerstein (1976: 446; 1979: 83) Modern Dünya-Sistemi kuramında bu tür rekabetleri "Yarıçevresel Çekişme" olarak adlandırmaktadır. Bu bakış açısından Türk-Yunan çekişmesinin değerlendirilmesi için, Bkz. Kazancıgil (1989), Tayfur (1997: 174).

k n olduğunca tazminini sağlamak, ya da karşı tarafa olabildiğince kısıt yaratmak temeline oturtulurken, Türkiye'nin siyaseti "kazanılmıŐ geleceği" (Misak-ı Milli ve onun ekonomik coğrafyası) korumak ve yaratılabilecek kısıtları mümkün olduğunca engelleyip, karşı tarafın kazanımlarına izin vermemek biÇiminde ŐekillenmiŐti. Türk-Yunan ilişkileri, 1922-23'ten itibaren ortaya çıkan bu yeni durumun çerçevesinde gelişmiş ve dünya-ekonomisinin çıkarlarını doğrultusunda, "Doğu Akdeniz'deki kaynakları kim, ne kadar kontrol edecek ve bu kontrolden 'aslan payı'nı kim alacak?" sorusu iki ülke arasındaki ilişkilerin belirleyici unsuru olmuştur. Bu süreç içerisinde, her iki tarafın da i  ve dış kaynaklı avantajları ve dezavantajları vardı. Ancak süreç kendi haline bırakıldığında Türk tarafının, kontrol ettiği geniş stratejik coğrafya, sayıca büyük ve dinamik nüfusu ve kapitalist gelişme için var olan yüksek potansiyeli ile Yunan tarafı üzerinde bariz bir üstünlük sağladığı veya sağlayacağı açıktı. Böyle bir bariz üstünlüğün, yani Türkiye Cumhuriyeti'nin Yunanistan'ı da domine ederek bölgedeki (Doğu Akdeniz ve Balkanlar) en önemli (hegemonik?) güç haline dönüŐmesi, Yunanistan ve Batı tarafından kabul edilmesi güç ve hatta "olmaması gereken" bir se enekti. Yunanistan'ın bölgedeki önemli stratejik ortak sıfatını kaybedeceği, Batının ise Yunan rekabetinden kurtulmuŐ ve denetiminde tutamayacağı bir Türkiye'nin ortaya çıktığı bir durumu kabullenmesi "normal koşullar" altında mümkün değildi. Ancak, sistemin temel oyuncularının da denetimi ve istemi dışında, sistemde oluŐabilecek yapısal kırılma noktalarında ortaya çıkabilecek gelişmelerin Batı, özellikle de Türkiye ve Yunanistan için ne gibi fırsatlar ve engeller yaratacağı bilinemezdi. Sistemin ve sistemdeki yapıların kontrol mekanizmalarının zayıfladıkları bu kırılma noktalarında, oyuncuların bu "tarihsel-sistemsel" bölgesel g   ve denetim çekişmesinde oluŐabilecek zayıflık ve "sis-

temsel-yapısal" esneklikleri kendi stratejik çıkarları yönünde kullanmaları da doğal karşılanmalıydı.

Modern dünya ekonomik sisteminin gelişme süreci ve bu süreçteki dinamik içerisinde, bölgedeki çekişmeyi ilgilendiren ve iki ülkenin bölge üzerinde kontrollerini kendi lehlerine artırmaya teşebbüs ettiği bu biçimde oluşmuş beş önemli sistemsel-yapısal kırılma noktasından söz edilebilir. Bu kırılma noktaları modern dünya sisteminde, önemli iktisadi, siyasi, ya da askeri bunalımların yaşandığı ve sistemin ve büyük güçlerin genelde dünyada, özelde de Doğu Akdeniz'deki kontrollerinin zayıfladığı dönemlerdir. Manevra kabiliyetlerinin önemli ölçüde arttığı bu kırılma noktalarında, her iki taraf da (Türkiye ve Yunanistan) farklı siyaset ve araçlarla kendi tarihsel, dönemsel ve ulusal çıkarlarını gözetip bölgedeki paylarını artırma yolunu denemişlerdir. Modern dünya-sistemindeki bahsi geçen bu kırılma noktaları şu şekilde sıralanmaktadır:

(i) İki Savaş arası dönem.

(ii) İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrası dönem.

(iii) Dekolonizasyon dönemi.

(iv) Amerikan hegemonyasının inişe geçişi ve Avrupa'nın yükselişi: Vietnam yenilgisi, Bretton Woods'un çöküşü, Petrol krizleri (ve Watergate skandalı) dönemi.

(v) Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın dağıldığı ve Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönem.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMİ

Modern dünya-sisteminin bu iktisadi ve siyasi bunalım döneminde, Türklerin Yunanistan'ın "Büyük Ülkü"yü gerçekleştirmek için giriştiği Anadolu'nun işgali harekâtını yenilgiye uğratıp, Montrö Antlaşması'yla Boğazların denetimini eline geçirdiği, Doğu Trakya üzerinde tam egemen-

liğini kabul ettirip silahlandırdığı ve bir referandumla Doğu Akdeniz'deki stratejik önemi büyük Hatay vilayetini "Misak-ı Milli" sınırları içerisine aldığı dönemdir. Ayrıca, bir diğer önemli durum Anadolu'da yerleşik Rum nüfusun Yunanistan'da yerleşik Türk nüfusuyla değişimini sağlayarak ileride etnik temelde ortaya çıkarılacak bir sorun ya da toprak talebi olasılığının ortadan kaldırılmasıydı. Fakat bu dönem, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol açısından zengin ve "Misak-ı Milli"nin çizdiği sınır içerisinde yer alan Musul ve Kerkük bölgeleri üzerindeki hak taleplerinin modern dünya-sisteminin dönem lideri İngiltere tarafından net biçimde reddedildiği bir dönemdir. Ancak, her ne kadar bu dönemde Yunanistan aleyhine bir toprak genişlemesi olmamışsa da, bahsedilen gelişmeler sonucu Türkiye Cumhuriyeti bölgede genel güç ve denetim açısından gerçek anlamda Yunanistan aleyhine kazanımlar sağlamıştır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE HEMEN SONRASI DÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı döneminde savaşıp yenilmiş olmanın ve bunun iki savaş arası dönemde getirdiği siyasi, iktisadi ve sosyal yıkım ve bu yıkımdan çıkış arayışları içerisindeyken başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Alman işgaline uğrayan Yunanistan, savaş sırasında müttefiklerin kampında yer alma ve işgali yaşamamanın bedeli olarak, bölgedeki güç ve denetim alanını artırma yollarını aramaya başlamıştı. 1922 "Küçük Asya Felaketi"nden sonraki dönemde küllendiği sanılan *Megali Idea* artığı coğrafi genişleme planları, savaşın hemen ardından Yunanistan tarafından yeniden gündeme getiriliyordu. 1945 sonrası yeniden şekillenen dünya ekonomik sistemi içerisinde Yunanistan, bölgede iki savaş arası dönemde kurulan dengeyi kendi lehine değiştir-

me yollarını arıyordu. Bu çerçevede, Yunanistan bölgede toprak taleplerinde bulunuyordu. Arnavutluk'tan Kuzey Epir (Güney Arnavutluk) bölgesi, Yunan-Bulgar sınırında Yunanistan lehine düzenlemeler, Ege Denizi'nde I. Dünya Savaşı'ndan beri Osmanlı'dan alınan ve İtalyan işgalinde bulunan Oniki Ada ve İngiltere'den 1925'te Krallık Kolonisi ilan edilen Kıbrıs adası, Yunanistan tarafından müttefiklerden isteniyordu (Coufudakis, 1987: 232). Bu taleplerden Oniki Ada, dünya-sisteminin 1945 sonrası lideri Amerika'nın da rızasıyla İtalya'dan Yunanistan'a verilirken, Balkanlar ve Kıbrıs üzerindeki Yunan toprak talepleri ise reddediliyordu. Ancak, bu sınırlı genişleme ile bile olsa Yunanistan, Türkiye aleyhine Güneydoğu Ege'de egemenlik alanını genişletip Türkiye'nin bu bölgedeki hareket potansiyelini denetimi altına alıyor ve sonuçta 1970'lerde alevlenip günümüze kadar gelen Türkiye ile Yunanistan arasındaki "Ege Sorunları"nın temelini atıyordu. Böylece, bu dönemde Türk-Yunan çekişmesi bölgede Yunanistan'ın lehine oldukça önemli bir gelişme kaydediyordu. Çünkü Yunanistan'ın genişleme bölgesi olan Güneydoğu Ege, Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve askeri açılardan stratejik önemi haiz deniz sınırlarını zorluyordu. Ancak, diğer taraftan da, bölgede önemli bir stratejik ada olan ve Türkiye'nin sadece 40 mil güneyinde bulunan Kıbrıs'ın sistem liderliğinin selefi İngiltere'nin kolonisi olması, adada hak iddia eden Yunanistan'ın önüne en büyük engel olarak çıkıyordu.

DEKOLONİZASYON DÖNEMİ

Modern dünya-sisteminin bir diğer sistemsel-yapısal kırılma noktası 1950'lerin ikinci yarısından itibaren gündemi belirleyen "dekolonizasyon" dönemi idi. Aslında, dekolonizasyon kapitalist dünya-sistemi açısından yapısal bir ye-

nilenmeydi. Sistemin eski liderlerinin sömürgeleştirdiği topraklar (ülkeler) yeni liderliğin (ABD) sistemin yapısal ilişkiler mekanizmasına getirdiği değişiklikle birer birer bağımsızlığını kazanıyordu. Bu dönemden itibaren Kıbrıs, sistemin Doğu-Akdenizdeki birbirine rakip iki ortağının en yaşamsal dış politika sorunlarından birisi haline geliyordu. "Büyük Ülkü" sınırları içerisinde olan Kıbrıs'ın Osmanlı'dan sistemin eski lideri İngiltere'nin önce idaresine geçmesi, 1925'te kolonisi ilan edilmesi ve İngilizlerin (daha sonra Amerikalıların) coğrafi konumu itibariyle Ada'ya büyük stratejik önem atfetmeleri, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi yönündeki taleplerinin karşısındaki en önemli engellerden biri olarak ortaya çıkmaktaydı. Dekolonizasyon sürecinin başlamasıyla birlikte sömürge yönetimlerinin ortadan kalkması, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhak etmek (*enosis*) ve bu yolla Doğu Akdeniz'deki kontrolünü önemli ölçüde artırma ve Türkiye'ye güneyden de kısıt yaratma amacına ulaşmak için hayli uygun ve "meşru" bir zemin yaratıyordu. Bu dönemde Ada, idari belirsizlik ve uluslararası ortamın uygunluğu açısından Yunanistan'ın 19. yüzyılda ortaya koyduğu hedeflerini gerçekleştirebileceği en uygun ve belki de en son coğrafya parçası olarak duruyordu. Kıbrıs'ın Yunanistan'la bütünleşmesi bir taraftan Yunanistan'ın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerindeki denetim ve etkisini önemli ölçüde artırırken, diğer taraftan da Türkiye'nin hareketini güneyden de kısıtlayacak ve bölgede Yunanistan'a Türkiye karşısında stratejik bir üstünlük kazandıracaktı. Kıbrıs Adası, Girit ve Oniki Ada zincirinin "doğu"daki son halkasıydı. Ada'nın Yunan kontrolüne girmesiyle Yunanistan, *Megali İdea*'nın dayandığı "siyasi-iktisadi rasyonel" in önemli bir kısmını gerçekleştirecek ve bölgedeki en önemli rakibi Türkiye'yi durduracaktı.

Türkiye açısından ise Ada'nın kimin tarafından kontrol edildiği çok önemliydi. İngilizler Ada'da kaldıkları sü-

rece Türkiye için önemli bir sorun yoktu, ancak Yunanistan'ın Ada'yı eline geçirmesi bölgedeki kurulu stratejik dengenin Türkiye aleyhine ciddi bir biçimde bozulması demekti. Türkler bu yüzden Ada'nın Yunan egemenliğine geçmesine kesinlikle karşıydılar. Ada'da önemli ölçüdeki Türk varlığı nedeniyle Yunanlıların, Ada üzerinde etnik temelde geliştirdikleri sahiplik argümanının benzerini Türkler de geliştirebilirlerdi ve öyle de yaptılar.⁶ Diğer taraftan, İngilizler ve Amerikalılar da aslında Kıbrıs üzerinde yenilenen bu Yunan taleplerine sıcak bakmıyorlardı. Ancak, var olan uluslararası ortamdaki gidişat, tarafların çatışan çıkar ve istekleri sonucunda, ABD'nin girişimleriyle bölgedeki dengeyi de gözetken antlaşmalar (Londra ve Zürih) yoluyla Kıbrıs'ta, Türk, Rum ve İngilizler arasında bir bağımsız "ortaklık" cumhuriyeti kuruluyordu. Diğer taraftan, Yunanistan'ın dünya-sistemi'ndeki bu kırılma/değişim döneminde bölgedeki gelişmeleri kendi lehine çevirmeye yönelik teşebbüsüne Türkiye, ABD ve İngiltere'nin tepkileri üzerine imzalanan anlaşmalar, Yunanlıları hiçbir zaman tatmin etmeyen bir sonuç yaratmıştı: Türklerin kurucu ve eşit ortak oldukları Kıbrıs Cumhuriyeti. Fakat, Yunanistan açısından varılan sonuç, en kötü ihtimalle, Kıbrıs'ın sorun olarak kalmasının bile Türklerle bölgede kısıt yaratacağıydı. Türklerin ulaştığı sonuç ise, Yunanistan'ın Ada'nın tamamını ve özellikle de Türkiye'ye bakan kuzeyini kontrol etmeyi başaramamalarıydı. Diğer taraftan, sistemin liderlerinin dünya-sisteminin bölgedeki bu iki ana temsilcisi arasında dağıtmak istediği paylar vardı ve 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti bu pay dağılımını simgeliyordu. An-

6 Yunanlılar ve Kıbrıslı Rumlar, Türkler tarafından geliştirilen bu ve benzeri etnik argümanın altını boşaltmak için sayısal çoğunluk çerçevesinde Ada'daki Kıbrıslı Türkleri, çeşitli yıldırma, sindirme yöntemleri ile ya göçe zorlamışlar, ya da kitlesel olarak öldürme yolunu seçmişlerdir. Bkz. bu konuda yazılmış eserler arasında en yenilerinden olan Gibbons (1997).

cak, aldığı pay Yunanistan'ı tatmin etmemişti. Şansını zorlamayı denedi. Kasım 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'yla kurulan, Ada'daki ve bölgedeki Türk-Yunan dengesini değiştirmeye yönelik 13 maddelik Anayasa değişikliğini tek taraflı olarak ortaya attı. Türk tarafının doğrudan reddettiği bu girişim, bittiği sanılan Kıbrıs oyununun sürekli yenilenecek senaryo ve aktörlerle Doğu Akdeniz'de süresiz olarak sahneye konulmasına yol açıyordu.

AMERİKAN HEGEMONYASININ İNİŞE GEÇİŞİ VE AVRUPA'NIN YÜKSELİŞ DÖNEMİ

Bölgedeki yeni pay dağılımından tatmin olmayan Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar başından itibaren Ada'da kurulan statüko'yu değiştirmeye yönelmişlerdi. 1960'ta kurulan statüko'nun sağlamlaşması, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'i kontrol ve Türkleri etkin biçimde kısıtlama planları içinde (Oniki Ada'dan sonra) kazanılması gereken son ve en önemli kale olarak görülen Kıbrıs'tan vazgeçmesi anlamına geliyordu. Bunu 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca çeşitli uluslararası mekanizmalar ve zor kullanma yoluyla başarmaya çalışan Yunanlılar/Rumlara, Türkiye'nin yanı sıra, zaman zaman da olsa, İngiltere ve özellikle ABD dünyasisteminin bölgedeki siyasal ve iktisadi bekaası açısından karşı çıkmışlardı. Ancak, 1970'li yıllar modern dünyasisteminin dönem lideri ABD'nin sistemdeki gücünü ve kontrolünü önemli ölçüde kaybettiği ve bu anlamda sistemin işleyişinde önemli sorunların ortaya çıktığı dönemdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods'da kurulan uluslararası para sisteminin çökmesi (ve dolayısıyla dünya ekonomik sistemin krize girmesi), ABD'nin Vietnam'da askeri bir yenilgiye uğraması, petrol fiyatlarındaki inanılmaz artışlar ve bunun getirdiği çok ciddi ekonomik sorunlar, ABD'nin Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın neredeyse

her bölgesinde siyasi-diplomatik sıkıntılar içinde olması; dünya-sisteminin bu kez çok ciddi yapısal sorunlar içerisine girdiğinin göstergeleriydi. Modern dünya-sisteminin bu kırılma noktasında bu kez Yunanistan'da iktidarda bulunan Albaylar Cuntası, sistemin lideri ABD'nin iç ve dış zayıflıklarından faydalanarak, Kıbrıs'ta bir "oldubitti" darbesi ile *enosis*'i gerçekleştirmek istiyordu.⁷ Böylece, Albaylar bölgedeki Yunan kontrol ve etki alanını ve payını artırıp Türkiye'ye karşı stratejik bir üstünlük sağlayacak ve Türkiye'yi güneyden de kontrol altına alıp kısıtlayacak, bir buçuk asır önce çizilmiş bölgesel siyasi-iktisadi bir planın (*Megali Idea*) mümkün olabilecek son kısmını -biraz da şanslarını zorlayarak- bir kez daha uygulamaya koyuyordu.

Ancak, sistemde oluşan zayıflık sadece Yunanlıların değil, Türklerin de lehine bir ortam yaratmaktaydı. Yunanlıların göremediği buydu. 1963'ten itibaren Yunan tarafının Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasasını ihlal etmesine karşılık ve Ada'daki Yunan "siyasi-askeri" manevralarına yönelik Ada'ya geniş çaplı müdahalesi (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nca verilen hak çerçevesinde) sistemin lideri ABD tarafından sürekli ve incitici biçimlerde engellenen Türkiye, Albayların Ada'daki *enosis* amaçlı darbesine bu kez etkili bir askeri müdahaleyle cevap verirken, ABD (ve İngiltere) bunu engelleyici, etkin tavır al(a)mıyordu. Yunanistan'ın dünya-sistemindeki gevşekliği de gözeterек giriştiği Doğu Akdeniz'deki bu tek taraflı yeniden paylaşım teşebbüsü, düşünülenin tam tersi bir sonuca ulaşıyor ve Türkiye, bölgedeki iktisadi, siyasi ve askeri güvenliğini

7 Albaylar Cuntası'nın 1974 Temmuzunda Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği darbenin *enosis*'ten başka, kendi iktidarlarını devam ettirme gibi içeriye yönelik hedefleri de vardı. Ancak iç hedefler, dünya sisteminin bu kırılma noktasında tarihsel-stratejik dış hedeflerle içselleştirilmişti.

Kuzey Kıbrıs'ta kurulan müttefik bir idare (ve sonra devletle, yani KKTC ile) sağlama alıyordu.

Diğer taraftan, bu kırılma dönemi aynı zamanda bir süre (iki on yıl) sonra Kıbrıs oyununa katılacak (geniş anlamda) bölgesel bir aktörün, Avrupa'nın (AET/AT/AB), Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'ın da dahil olduğu bir coğrafyada (Akdeniz'de) sesini duyurmaya başladığı ve bölge ülkelerine, ABD'nin yanı sıra, alternatif ve prestijli bir Batılı müttefik oluşumu sunmaya başladığı dönemdi. Avrupa'nın iktisadi ve siyasi bir güç ve merkezi ve alternatif ittifak olarak ortaya çıkması bölgede "modernleşme"nin de tanımını değiştiriyordu. O güne kadar bölgede ağırlıklı olarak iktisadi temelde tanımlanan "modernleşme" Avrupa'nın ortaya çıkmasıyla bu kez siyasi temele de taşınıyor ve bölgenin Avrupa coğrafyasındaki Batılı ülkelerinden bu yeni ittifaka bütünüyle dahil olabilmeleri için "iktisadi liberalizm" in yanı sıra "siyasi liberalizm" in de olmazsa olmaz koşullarını yerine getirmeleri isteniyordu. Yunanistan, bu dönemde son derece önemli stratejik bir kararla Avrupa'daki bu oluşumla topyekûn bütünleşmeye girerken Türkiye böyle bir yaklaşımdan uzak durmayı tercih ediyordu. Demokratikleşme sürecini (siyasal liberalizmi) başlatıp gerçekleştirecek 1981'de AET'ye tam üye olan Yunanistan, bu anlamda Kıbrıs'ta 1974'te uğradığı hayal kırıklığını tazmin edecek ve bu AB üyeliği avantajını özellikle bir sonraki kırılma döneminde (1990'lar) Türkiye'ye karşı Doğu Akdeniz'deki (özellikle Kıbrıs ve Ege'deki) hedeflerini gerçekleştirme yolunda çok etkili siyasi, iktisadi ve diplomatik bir araç olarak kullanacaktı. Bu anlamda Yunanistan AB çerçevesinde Türkiye aleyhine kazanımlar sağladığı 1980'li yıllardan sonra 1990'larda Doğu Akdeniz'deki rekabette tam üyesi olduğu AB'yi Türkiye'yle karşı karşıya getirecekti.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI VE SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERDİĞİ DÖNEM

1990'lı yıllar modern dünya-sisteminde yaşanan son önemli kırılma noktasıdır ve bu kırılma noktasındaki süreç halen devam etmektedir. Bir diğer deyişle, sistem hâlâ kendini yenileme ve yeniden üretme süreci içerisinde. Yeni bir kırılma döneminin başlamasıyla birlikte, zayıflayan sistemsel-yapısal kontrol mekanizmaları ve bu durumun yarattığı fırsatlar, bölgedeki Türk-Yunan çekişmesinde sürekli tekrarlanan düzeneği bir kez daha harekete geçirmiştir. Tarihsel olarak 19. yüzyılda tanımlanmış, ancak 1923'te zorunlu olarak yeniden tanımlanmak zorunda kalan Yunan çıkarları, genel anlamda bölgede Türkiye'yi siyasi ve iktisadi alanlarda mümkün olduğu kadar kısıtlamak ve bu çerçevede içinde, özelde de (kontrolü etkin kılacak son coğrafi genişleme alanı olan) Kıbrıs üzerinde tartışmasız denetim sağlamayı hedeflemekteydi. Oluşan sistemsel-yapısal zayıflık, 1990'lar boyunca bu hedeflere ulaşmada Yunanistan'a olanaklar ve motivasyon sağlamış ve her kırılma döneminde olduğu gibi Yunan çıkarları bölgesel rakibi Türkiye karşısında fırsatları değerlendirmeye yönelmiştir. Diğer taraftan, Türkiye ise Doğu Akdeniz'de güç dengelerinin önemli ölçüde değiştiği bu son kırılma noktasında bölgedeki çıkarlarını korumaya yönelik olarak yeni bölgesel ittifaklar yaratma yolunu seçmiştir.

Soğuk Savaş boyunca dünya ekonomik-sisteminin ve onun liderinin "siyasi-iktisadi-ideolojik" çıkarlarını korumada önemli bir işlev görmüş ve büyük önem kazanmış Türkiye'nin, bu dönemin sona ermesiyle birlikte işlevselliğini ve önemini yitirdiği tezi dünyada tartışılmaya başlanmış ve Yunan dış politikası da siyasetini bu yönde belirleyip uygulamaya koymuştu. Ancak, Türkiye'nin modern dünya-sistemi içerisindeki önemi, önce Körfez Krizi ve Sa-

vaşı, daha sonra Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan Türki Cumhuriyetler, ayrıca Yugoslavya'nın dağılması sonucu Balkanlar'da kurulan yeni devletler ve Türkiye'nin bu bölgelerdeki tarihi ve kültürel ağırlığı nedeniyle eskisinden daha fazla bir biçimde artmıştı. Türkler de, ansızın karşılaştıkları bu durum karşısında "doğudan batıya" siyasi nüfuz alanlarını genişletme yollarını aramaya başlamışlardı. Türkiye'nin bu değişim coğrafyasında doğudan batıya geniş bir bölgede etkin bir aktör olarak algılanmaya başlanması, tarihsel çekişmede, çok açık bir şekilde, Yunanistan'ın aleyhine ve bölgedeki çıkarlarına yönelik bir gelişmeydi. Doğal olarak Yunanistan'ın tepkisi bu önemli değişim sürecinde Türkiye'nin artan önemine karşı girişimlerde bulunmak oldu.

1990'ların büyük bir bölümünde Yunan dış politikasının güncel olarak üç ana parametre üzerinde hareket ettiği söylenebilir. Bu üç parametre, Kıbrıs, Kürt/PKK sorunu ve Balkanlar'dı. Diğer bütün uzun dönemli dış politika unsurları ve gündemleri (örneğin AB, ABD, vs.), bu üç konuyla sıkı bir biçimde bağlantılandırılmıştı. Öncelikle, Kıbrıs'a yönelik olarak Yunanistan içgüdüsel bir şekilde Türkiye'nin 1974 Kıbrıs müdahalesini derhal Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle özdeşleştirme yoluna giderek uluslararası ortamda destek bulmaya çalışmış, ancak bu siyaset o anda bölgede Türkiye'nin desteğine çok ihtiyacı olan ABD ve İngiltere tarafından uygunsuz bulunarak benimsenmemişti. Bu değişim ortamında, Kıbrıs sorununa kendi çıkarları doğrultusunda hızlı bir biçimde çözüm bulmak için Yunanlılar özellikle 1990'ların hemen başlarında önce ABD üzerinde, sonra da AT/AB'ye yönelik yoğun bir baskı politikası uyguluyorlardı. Bu yılların gazete ve dergileri (örneğin, 1991, 1992 ve 1993'te yayımlanan *International Herald Tribune*, *The Guardian* ve Yunanistan'da çıkan *Athena* ve *Greece's Weekly* dergileri), Yunan hükümetlerinin bu dönemde Kıb-

rısı nasıl dış politikanın merkezine koyduklarını açıkça göstermektedir. ABD Başkanı George Bush üzerindeki baskılar ve beklentiler; Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AT'ye üyelik başvurusu ve 1990 Dublin zirvesiyle birlikte AB'nin Kıbrıs ve Türkiye'nin üyeliği konularında Yunan tezlerine yaklaşması, AB Adalet Divanı tarafından KKTC'ye 1994'ten itibaren tarım ve imalât sektörlerinde uygulamaya başlatılan fiili ekonomik ambargo, İngiltere'nin KKTC vatandaşlarına vize uygulamasına geçmesi, Andreas Papandreu'nun 1993'te Kıbrıs'ı da kapsayan "Yeni Yunan Savunma Doktrini" vs., Yunanlıların uluslararası baskıları yoğunlaştırıp Türkiye'ye bu değişim ortamında nefes aldirmeden Kıbrıs'ta kendi lehlerine bir sonuca ulaşmaya kilitlendiklerinin en açık örnekleriydi. Ancak, bu dönemde, yukarıda bahsedildiği gibi, önce Körfez savaşı sırasında ve daha sonra Sovyetlerin Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde ve dahası Balkanlarda (özellikle eski Yugoslavya üzerindeki sorunlarda), Türkiye'nin Batı dünyası (ve dünya-sistemi) için önemli rolleri olan bir aktör olarak yeniden ortaya çıkması, Yunanlıların bölge için belirledikleri refleksel politikalarını yeniden gözden geçirmelerini gerektiriyordu.

1990'lı yıllarda Yunan dış politikasının ikinci önemli güncel parametresi, özellikle Körfez savaşı ile birlikte alevlenen Kürt meselesinin Türkiye içine taşınmasını desteklemektir. Bu yolla Türkiye'yi belki de bir iç istikrarsızlığa sürüklemek, en kötü ihtimalle bu değişim ortamında bu sorunla meşgul edip kaynaklarını sorunun çözümüne akıtmalarını sağlamak ve bunun sonuçlarını Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan çekişmesinde kendi lehine kullanmaktır. Bu siyaset, Yunanlı parlamenterler, askerler ve istihbaratçıların PKK'ya açıkça destek vermesi ve PKK lideri Abdullah Öcalan'la Bekaa Vadisi'ndeki karargâhında sık sık görüşmelerine kadar varıyordu. 1990'lı yılların sonuna doğru daha da yoğunlaşıp ilginç bir hale gelecek bu siyasetin baş-

langıçtaki en açık delillerinden biri, Kürt/PKK siyasetinin mimarlarından PASOK'lu Theodoros Pangalos'un İngiliz *The Guardian* gazetesinde yayımlanan ve Kürtleri açıkça destekleyen beyanatlarıydı (Bkz. *The Guardian*, 6 Aralık 1993). Bu dönemde, Yunanistan'ın Kürt/PKK siyasetini belgeleyen bir diğer örnek de, yine 1992'de Bekaa'ya Öcalan'ı ziyarete giden ve Yunan Parlamentosunda temsil edilen her partiden milletvekilinin oluşturduğu bir gruptu (*Athena*, 1992: 14-6). Bu grubun PASOK'lu üyesi, -bir önceki Simitis hükümetinde Yunanistan Kültür Bakanı ve şu andaki Dışişleri Bakan Yardımcısı olan- Elizavet Papazoi "Kürtlerin Türklere karşı verdiği haklı bağımsızlık ve özgürlük savaşında Yunanistan'ın Kürtleri desteklediğini" söylerken, meseleyi Türkiye'nin Kıbrıs'ı "işgaliyle" de bağlantılandırıyordu (*Athena*, 1992: 15).⁸ Ancak, Yunan devlet adamlarının Yunanistan-PKK bağlantısını sürekli reddetmelerine rağmen,⁹ Türkiye'yi 1990'lı yıllar boyunca hayli meşgul eden Kürt/PKK sorununda Yunanistan'ın önemli bir rolü olduğu, 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Yunanistan'ın Kenya Büyükelçiliği'nde üzerinde bir Güney Kıbrıs pasaportuyla yakalanmasıyla açıkça ortaya çıkıyordu. Kürt/PKK sorununun Doğu Akdeniz'deki siyasi ve iktisadi temelli, tarihsel Türk-Yunan çekişmesinin ve Kıbrıs sorununun orta yerine konulup kullanıldığının bundan daha iyi bir göstergesi olamazdı.

Bir üçüncü güncel parametre ise, özellikle Balkanlar'da "Hristiyan-Ortodoksluk" unsurunu öne çıkararak bunu Türkiye'nin etkisine açık Balkan ülkeleri ve Müslü-

8 Yunanistan-PKK ilişkileri için ayrıca Öcalan'ın yakalanmasından sonra yayınlanan T.C. Dışişleri Bakanlığı (1999)'a Bkz.

9 Örneğin, bkz. Stephanopoulos (1997: 142). Ayrıca, Bkz. Yunan Başbakanı Simitis'in, Öcalan Suriye'den çıkartıldıktan Kenya'da Yunan Elçiliği'nde yakalanana kadar geçen sürede, Öcalan'ın Yunanistan tarafından korunup korunmadığı yolundaki sorulara yönelik basına verdiği demeçler.

man unsurlara karşı kullanmak biçiminde geliyordu. Bu çerçevede, Balkanlar'da ortaya çıkan yeni (ve eski) devletlerde yaşayan önemli sayıdaki Müslüman ve Türk nüfusa atıfta bulunan Yunanistan, kuzey sınırında, batıdan doğuya Ankara'nın bilinçli planlarıyla bölgeyi istikrarsızlaştırmak için kullanılabilecek bir "İslam Çemberi" (Arnavutluk-Bosna-Kosova-Makedonya-Bulgaristan'daki Türk ve Müslümanlar) oluşmakta olduğu izlenimini yaratmaya çalışıyordu. Bu nedenle, Yunanistan bunun karşısına "Yunanistan, Sırbistan ve Rusya"dan oluşan bir "Ortodoks-Hristiyan İttifakı" kurulması için çaba göstermekteydi. Bu dönemde, Yunanistan'ın Türkiye'yi kısıtlama ve bölgedeki etkinliğini azaltmaya yönelik uyguladığı siyasete bir diğer örnek de Yunanistan'ın Ortadoğu'ya yönelik siyasetinde ortaya çıkıyordu. Türkiye'nin bölgede artan önemini dengelemeye yönelik olarak ve Kıbrıs meselesinde destek bulmak amacıyla dönemin Yunan Dışişleri Bakanı Samaras Türkiye ile ilişkileri fazla dostane olmayan (özellikle) Suriye ve Mısır gibi Ortadoğu ülkelerine de ziyaretlerde bulunuyordu. Yunanistan'ın bu değişim ortamında Türkiye'yi kısıtlama politikasına bir başka örnek ise, "genişlemeci ve emperyalist" planları olan Türk Dış Politikası'nın Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki Türkçe konuşan Müslüman nüfusuna yönelik olarak "Pantürkist ve Panislamist" bir politika izlemekte olduğu ve izleyeceği fikrini yaymaktı (Athena, Temmuz 1991: 95).

Aynı dönem ve süreç içerisinde, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarının (petrol ve doğalgaz) dünya pazarlarına Türkiye'nin güneyinden (Ceyhan'dan) pazarlanması planı uygulama aşamasına yaklaştığında, Türk-Yunan çekişmesinin en can alıcı yerine oturan Kıbrıs sorunu bu kez, ya Ada'da yaratılan yapay sınır sorunları (1996 Derinya olayları, vs.) ya da bölgede sürekli bir savaş tehlikesi olduğu (S-300'lerin konuşlandırılması planı; Türkiye'nin

başlangıçtaki sert tepkisi ve bu meselenin Yunan/Rum tarafınca sürekli gündemde tutulması, vs.) görüntüsü yaratılarak, Türkiye'nin güneyinin bir enerji terminali olmak için yeterince güvenli olmadığı mesajı uluslararası gündemde sürekli olarak tutulmak isteniyordu.

Bu dönemde, Yunanistan ayrıca Türkiye'nin AB'yle ilişkilerini geliştirmesini ve tam üyelik sürecini sürekli olarak engelliyor ve bütün uluslararası platformlarda Türkiye'nin aleyhine tavır alıyordu (Bkz. Conostas, 1995: 78). Başbakan Mitsotakis 1991'de yaptığı bir konuşmada "Kıbrıslı Rumlar bilmelidirler ki, Yunanistan hiçbir şekilde politikasını değiştirmeyecek ve Kıbrıs meselesi çözülmedikçe Türkiye'nin Avrupa'daki her hareketini engelleyecektir" diyordu (*Greece's Weekly*, 16 Eylül 1991: 2). Aslında başından beri Avrupa Birliği Yunanistan tarafından dış politikanın uygulanmasında ve ulusal hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak görülmüş ve özellikle de Türkiye'ye karşı yürütülmekte olan engelleme politikasında Birliğin üyeleri arasındaki dayanışma prensibi, Yunanlılar tarafından etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmıştı. Yunanistan bu dönemde Kıbrıs merkezli dış politikasını AT/AB yoluyla en etkin biçimde yürütmeye başlıyor ve Türkiye'ye karşısında 1990'ların başında (Türkiye'nin artan önemi sonucu) kaybettiği zemini AT/AB aracılığıyla kazanmaya yöneliyordu. Burada, Yunanistan'ın en önemli avantajı Türkiye'nin bulunmadığı, ancak girmek istediği güçlü ve prestijli bir toplulukta tam üye olmasıydı. Yunanistan'ın 1970'li yılların ortasında AT üyeliğine yönelip 1981'de üye olması, çok açık bir şekilde kendisine Türkiye karşısında Doğu Akdeniz'de stratejik bir üstünlük kazandırmıştı. Bu siyaset ilk meyvesini 1990'da AT'nin Dublin zirvesinde vermiş ve Avrupalılar Kıbrıs sorununun AT-Türkiye ilişkilerini etkilediğini açıklamışlardı (*Athena*, Ocak 1991: 41). Bu tarihten itibaren Yunanistan Kıbrıs meselesini tam üyesi olduğu AT

ile Türkiye arasında bir mesele haline getirme siyasetini uygulamaya koyarak Türkiye karşısında Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını AB yoluyla savunmaya başlıyordu (Coulombis, 1990: 304).

Ancak 1990'lar boyunca Yunanistan'ın Türkiye aleyhinde geliştirdiği tüm bu siyasetler, Öcalan'ın Kenya'da Yunan elçiliğinde yakalanması, Yunanistan'ın AB içerisinde 1981'den bu yana hem iktisadi hem de siyasi açılardan uyum sağlayamamış bir üye olması ve de Batı'dan gelen yoğun baskılar nedeniyle Yunanistan'ı yeni bir Türkiye siyaseti ortaya koymaya zorluyordu. Gerçekten de Türkiye ile ilişkisi Öcalan sorunu ile birlikte bir çıkmaz sokağa giren ve AB içerisinde her anlamda istenmeyen üye durumuna düşen Yunanistan için tek çıkış yolu, Türkiye ile ilişkilerini farklı ve olumlu bir çerçeveye oturtmaktan geçiyordu. Öcalan "felaketiyle" uluslararası alanda suçüstü yakalanmanın düşürdüğü kötü durumunu kapatmaya çalışan Yunanistan, Batının da telkinleriyle, Türkiye'ye karşı bir dostluk siyaseti geliştirmek zorunda kalıyor ve bu siyaseti iki ülkede yaşanan depremlerin de katalizör olarak kullanılması, Öcalan fiyaskosuna karışan bakanların istifa ettirilmesi ve ılımlı görüntü veren Yorgo Papandreu'nun Dışişleri Bakanı olarak atanması ile uygulamaya koyuyordu.

Ancak, Yunanistan'ın 1990'lar boyunca sürdürdüğü ve çıkarlarına hizmet edecek bir biçimde Türkiye'yi AB ile karşı karşıya bırakma siyaseti, "Öcalan Felaketi" sonrasında geliştirilen dostane ilişkiler çerçevesinde de Yunanistan tarafından ustaca kullanılıyordu. Bu yolla, Kıbrıs ve Ege sorunları Türkiye'nin aday ülke olarak ilan edildiği 1999 AB Helsinki zirvesinde nihayet kağıda dökülüp, Türkiye'nin AB üyeliği Kıbrıs'ta ulaşılabilecek bir çözüme yönlendiriliyor ve eğer bu olmazsa Güney Kıbrıs'ın tek başına AB'ye alınabileceği de (Türk tarafı daha farklı yorumlasa

da) karara bağlanıyordu.¹⁰ Böylece, Kıbrıs sonunda resmen AB ile Türkiye arasında Türkiye'nin yaşamsal çıkarları ve geleceği ile ilgili ve ayrıca Yunanistan'ın da "olur"unun gerekeceği bir sorun haline geliyordu. Ayrıca, Yunanistan Helsinki'de Türkiye'nin AB adaylığını veto etmemek için Kıbrıs'ın yanı sıra Ege sorunlarının çözümü konusunda da kendi siyasetine uygun biçimde AB tarafından bir takım düzenlemelerin yapılmasını öne sürüyor ve bunda da başarılı oluyordu.¹¹ Bunlar, Yunanistan'ın değişim sürecinin bu aşamasında Doğu Akdeniz'deki tarihsel çekişmede Türkiye karşısında çok önemli avantajlar elde ettiğinin çarpıcı göstergeleriydi.

Diğer taraftan Yunanistan'da Nisan 2000 genel seçimlerinden sonra kurulan hükümette, "Öcalan Felaketi" sonrasında bu işin içerisinde oldukları ve Yunan devletini zor durumda bıraktırdıkları için istifa ettirilen üç bakana yeniden görev verilmesi¹² ve Öcalan'la Bekaa'da görüşüp destek vaat eden, Kültür eski Bakanı Elizavet Papazoi'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak kabineye girmesi, bu yaklaşmanın geleceği açısından soru işaretleri uyandırmaktadır. Türk-Yunan işbirliği tam anlamıyla uygulandığında ve iki ülkenin ekonomik ve siyasi potansiyeli göz önüne alındığında, bu işbirliğinden Türkiye'nin çok daha kazançlı çıkması ve siyasi-iktisadi açıdan bölgede Yunanistan'ı (ve Kıbrıs Rum Kesimi'ni) domine etmesi çok büyük bir olasılıktır. Bu yüzden, Yunanistan'ın bu gelişen dostluk ve işbirliği siyasetinde ne kadar içten olduğu ve Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı siyasetindeki değişikliğin yapısal bir değişiklik olup olmadığını zaman gösterecektir. Ancak, yeni

10 Bkz. Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirisi, Genişleme ile ilgili bölüm, 9. madde (b) kısmı.

11 Bkz. Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirisi, Genişleme ile ilgili bölüm, 4. madde.

12 Bunlardan Pangalos, yenilikçi Simitis ve takımıyla olan anlaşmazlığı yüzünden daha sonra bakanlık görevinden istifa etmiştir.

Yunan hükümetinin görünmeyen yüzünde Türkiye karşıtlarının bulunduğu ve iki ülke arasında oluşacak gerçek bir işbirliğinin potansiyel olarak Türkiye'nin lehine gelişeceği düşünüldüğünde, Yunanistan'ın yaratılan işbirliği sürecini bir noktada kesebileceği, ya da büyük bir olasılıkla Türkiye ile bugünkü gibi kontrollü bir işbirliği sürecini tercih edeceği söylenebilir.

Türkiye'nin 1990'larda başlayan bu değişim sürecine ve Yunan rekabetine karşı tepkisi, öncelikle savunma biçiminde gelişmiştir. Özellikle, 1990'lar boyunca, Öcalan'ın yakalanışına kadar geçen sürede, yoğun bir biçimde silahlı ve ayrılıkçı Kürt (PKK) hareketiyle uğraşan Türkiye, daha çok yeni oluşmakta olan siyasi ve iktisadi coğrafyanın stratejik merkezinde (Avrasya) olmanın avantajlarını kullanmaktaydı ve bu nedenle, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin küresel ve ulusal yaşamsal çıkarlarını tanımladığı bölgede anahtar rol oynayan stratejik ortak konumuna gelmişti. Türkiye, ABD için NATO, Basra Körfezi ve Ortadoğu petrolleri, Irak'a uygulanan yaptırımlar, Ortadoğu'daki radikal rejimler, Ege, Kıbrıs, Rusya, Balkanlar (Bosna, Kosova, vd.), Kafkaslar, Orta Asya ve bu bölgelerdeki gaz ve petrol boru hatları transit geçişi konularında işbirliği için vazgeçilmez bir ülke durumundaydı (Larrabee, 1998: 7; 2001). Bu durum Yunanlılar açısından Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de ve Kıbrıs özelinde etkinliğinin artması olarak yorumlanıyordu (Triantaphyllou, 2001: 71-2; Theophanous, 2001: 184) Dahası, Amerikalılar Doğu Akdeniz'de güvenliğin ve Batının çıkarlarının geleceğinin büyük ölçüde Türkiye-Batı ilişkilerinin ne şekilde gelişeceğiyle yakından bağlantılı olduğunu vurguluyorlar ve bu yüzden Türkiye'nin AB ile bütünleşmesine büyük destek veriyorlardı (Lesser, 1998: 10). Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrasında AB ile ilişkileri gerginleşen ve Aralık 1997. Lüksemburg zirvesinde AB genişleme sürecinden dışlanan ve Yunanis-

tan'ın AB üyesi olması itibariyle de Doğu Akdeniz'de stratejik bir dezavantaja sahip olan Türkiye kendini Türk-Yunan çekişmesinde denge unsuru oluşturacak bir şekilde ABD'ye yaklaştırıyordu. Ancak belki de 1990'larda Doğu Akdeniz'deki Türk-Yunan çekişmesinde Yunanistan'ı en çok tedirgin eden gelişme, Yunanistan'ın AB'deki stratejik üstünlüğüne karşı Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in diğer kilit ülkesi İsrail'le yakınlaşması ve 1996'da İsrail'le stratejik savunma ve işbirliği konularında anlaşmalar imzalayarak sürekli olarak gelişen bir işbirliğine gitmesiydi. Yunanlılara göre bu işbirliği Türkiye'nin ABD Kongresinde Yunan/Rum ve Ermeni lobilerine karşı çok güçlü Yahudi lobisini çıkarması ihtimalini de birlikte getiriyordu (Triantaphyllou, 2001: 72). ABD'nin desteklediği, ancak Avrupa'nın şüpheye yaklaştığı Türk-İsrail yakınlaşması (Larrabee, 2001: 227) bir anlamda Türkiye'nin 1990'larda kendini yalnız hissettiği ve yaşamsal çıkarları olan Doğu Akdeniz'de, ve Kıbrıs özelinde, Yunanistan'ın AB yoluyla elde ettiği üstünlüğü dengelemeye de yönelikti. Bunların dışında, Türkiye bir taraftan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesinin mimarı olarak, diğer taraftan da Suriye ile Öcalan'ın bu ülkeden ayrılmasından ve Hafız Esad'ın ölümünden sonra dengeli bir biçimde geliştirdiği yakınlaşma politikalarıyla Doğu Akdeniz'deki kontrol gücünü Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi aleyhine arttırmaya yöneliyordu.

Ancak, dünya-sisteminde 1990'lı yıllarda ortaya çıkan kırılma sürecinin hâlâ devam etmesi ve sistemin kendini yenileme ve sağlamlaştırma sürecini tamamlamamış olması, "Kıbrıs Oyunu"ndaki tüm aktörlere hâlâ göreli manevra alanları tanımaktadır. Oyunun bu perdesinin son olup olmayacağını, bunun bir tragedya mı, komedya mı, melodram mı yoksa, bir vodvil mi olarak devam edeceğini oyuncular, özellikle de Yunan/Rum ve Türk/Kıbrıslı Türkler belirleyeceklerdir.

SONUÇ YERİNE

Kıbrıs Adası, sunulan çerçeve içerisinde bölgede varolan Türk-Yunan dengesine ve Türkiye'nin potansiyel stratejik üstünlüğüne yönelik olarak kullanılabilecek önemli bir coğrafyadır. Türkiye'nin büyüklüğü, coğrafi ve beşeri potansiyeli ve dinamikleri dikkate alındığında ve Kıbrıs'ta Türklerin lehine olacak bir çözümün (ve Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesinin) ardından uzak olmayan bir gelecekte önce bir milyon nüfuslu Ada'yı, sonra da bölgeyi siyasi ve iktisadi nüfuzuna alabileceği göz önünde tutulduğunda, Kıbrıs sorununun ya Yunanlıların lehine çözülmesi, çözülüyor ise uluslararası siyasetin gündeminde kalan önemli bir sorun olarak Türkiye'nin Batı ile siyasi-iktisadi bütünleşme sürecinde sürekli karşısına çıkarılması ve uluslararası mekanizmalar da kullanılarak Türklerin ödüne zorlanması, Yunan/Rum tarafının geliştirdiği Türkiye siyasetinin önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir. Tek başına Türkiye ile masaya oturmanın "kaybetmek" anlamına gelebileceğini düşünen Yunan/Rum tarafının yukarıda belirtilen siyaset çerçevesinde, Yunan/Rum çıkarlarını bölgede "küresel" ve "ulusal" önemli çıkarları olan güçlerin (ABD, AB, Rusya, vs.) çıkarlarıyla mümkün olduğunca içselleştirme ve Türkiye'nin karşısına "diğerleriyle" birlikte çıkma yolunu tercih etmesi kaçınılmazdır. AB-Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs ilişkilerinin bugün geldiği nokta ve yakın geçmişte Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi planlanan Rus S-300 füzeleri Türkiye'yi Yunan/Rum çıkarları çerçevesinde "diğerleriyle" karşı karşıya getirme siyasetinin en çarpıcı örnekleridir. Türkiye'nin "bölgesel hakim güçlerden birisi" haline gelmesine sempati ile bakmayan baskın uluslararası anlayış da böyle bir siyaseti yürütmek için görece uygun ortamı hazırlamaktadır. Diğer taraftan, yakın bir gelecekte, Ada özelinde Yunanlıların/Rumların öncelikle

uluslararası ortamda (Türkiye dışında) tanınmayan ve iktisadi olarak zayıf ve bağımlı olan KKTC üzerindeki tüm siyasi ve ekonomik ambargoların devamını sağlayarak, siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunlara yol açmaya, Türk/Kuzey Kıbrıs tarafının ise bu siyasi ve iktisadi ambargoların Kıbrıslı Türkler üzerindeki etkilerini, değişik siyasi ve iktisadi araçlarla, olabilecek en alt düzeye çekme çabasında olmaya devam edecekleri, olasılığı çok yüksek diğer gelişmeler olarak görünmektedir.

Türk-Yunan ilişkilerinin temelinde, modern dünya sistemi içerisinde Doğu Akdeniz'i ve bölge kaynaklarını kimin kontrol edeceği yatmaktadır. Taraflar sistemin zayıfladığı dönemlerde terazinin kefesini kendi taraflarına çevirmek ve karşı tarafı kısıtlamak için her türlü fırsatı değerlendirmektedir. Bu çerçevede, bu tarz ilişkinin bölgede taraflardan birinin diğerine görülebilir üstünlük sağlamasına kadar süreceği söylenebilir.

SONSÖZ

Bu makalede, Kıbrıs sorununun makro düzeyde bir irdelemesini yaparak, sahnedeki oyunun tarihsel süreç içerisindeki ana fikrini vermeye çalıştık. Bir diğer deyişle kalın uçlu bir kalemle yazdık bunları. Bu yüzden, oyunun içerisindeki insan unsurunu ve onların (sıradan Kıbrıslı Türkler ve Rumların) çektiği acıları ve yaşadıkları mutsuzlukları anlatmadık. Elbette, aslolan onların çektikleridir. Biz sadece onların neler için bu acıları çekmeye maruz kaldıklarını anlatmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

AB Helsinki Sonuç Bildirisi, 1999.

Athena Magazine, Monthly Review of Current Affairs, International Studies Association, Atina, 1991-1993 arası sayılar.

CLOGG, R., *A Concise History of Greece*, CUP, Cambridge, 1992.

_____, *A Short History of Modern Greece*, Clarendon Press, Londra, 1986.

CONSTAS, D. (1995), "Challenges to Greek Foreign Policy: Domestic and External Parameters", D. Constas ve T. G. Stavrou (Der.), *Greece Prepares for the Twenty-first Century* içinde, The Woodrow Wilson Center Press, 71- 98, Washington, D.C., 1995.

COUFUDAKIS, V., "Greek Foreign Policy 1945-1985: Seeking Independence in an Interdependent World/ Problems and Prospects", K. Featherstone ve D. Katsoudas (Der.), *Political Change in Greece: Before and After Colonels* içinde, Croom Helm, 235-70, Londra, 1987.

COULOUMBIS, Th., "New Prospects", *Athena*, No. 38, 1990.

GIBBONS, H. S., *The Genocide Files*, Charles Bravos Publishers, Londra, 1997.

GILPIN, R., *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, NJ, 1987.

Greece's Weekly, Weekly News Magazine, Coronakis Press Ltd., Atina, 1991-93 arası sayılar.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, *Greece and PKK Terrorism*, Ankara, 1999.

The Guardian, Londra, Aralık 1993.

KAZANCIGİL, A., "Türk-Yunan İlişkilerinde Bir Yaklaşım

- Seçeneği Arayışı", S. Vaner (Der.), *Türk-Yunan Uyuşmazlığı içinde*, Metis Yayınları, İstanbul, 1989, 61-75.
- LARRABEE, S., "Security in the Eastern Mediterranean", D. Keridis ve D. Triantaphyllou (der.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization içinde*, Brassey's, s. 224-38, Virginia, 2001.
- _____, "The United States and Mediterranean", *Building the Euro-American Partnership in the Mediterranean* konferansına sunulan bildiri, Porto, 22-23 Haziran 1998.
- LESSER, I., "The Changing Mediterranean Security Environment: a Transatlantic Perspective", *Building the Euro-American Partnership in the Mediterranean* konferansına sunulan bildiri, Porto, 22-23 Haziran 1998.
- MODELSKI, G., "The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State", *Comparative Studies in Society and History*, 20(2), 1978, s. 214-35.
- _____, *The Long Cycles in World Politics*, Macmillan Press, Londra, 1987.
- MOUZELIS, N. P., *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Macmillan, Londra, 1978.
- POULANTZAS, N., *The Crisis of the Dictatorships: Portugal/Greece/Spain*, NLB, Londra, 1976.
- STEPHANOPOULOS, K., "Issues in Greek Foreign Policy", G. T. Allison ve K. Nicolaidis (der.), *The Greek Paradox içinde*, The MIT Press, Mass., 1997, s. 135-43.
- TAYFUR, M. F., *Semiperipheral Development and Foreign Policy: The Cases of Greece and Spain*, Basılmamış doktora tezi, LSE, 1997.
- THEOPHANOUS, A., "The Cyprus Problem and its Implications for Stability and Security in the Eastern Mediterranean", D. Keridis ve D. Triantaphyllou (Der.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization için-*

de, Brassey's, Virginia, 2001, s. 180-207.

TRIANANTAPHYLLOU, D., "Further Turmoil Ahead", D. Keridis ve D. Triantaphyllou (der.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* içinde, Brassey's, Virginia, 2001, s. 56-79.

TŞOUICALAS, C., *The Greek Tragedy*, Penguin Books, Middlesex, 1969.

WALLERSTEIN, I., *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Polity Press, Oxford, 1991.

———, "Patterns and Perspectives of the Capitalist World Economy", *Politics of the World Economy (Essays by Immanuel Wallerstein)* içinde, CUP, Cambridge, 1984, 13-26.

———, "Dependence in an Interdependent World: The Limited Possibilities of Transformation within the Capitalist World Economy", *The Capitalist World Economy (Essays by Immanuel Wallerstein)* içinde, CUP, Cambridge, 1979, s. 66-94.

———, "Semiperipheral Countries and the Contemporary World Crisis", *Theory and Society*, 3(4), 1976, s. 461-83.

III. BÖLÜM

Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Üzerine Otuz İki Paragraf, Tekmili Birden

Oktar Türel

GİRİŞ

1. Bu metinde yer alan otuz iki paragraf, derlemenin ikinci bölümünü oluşturan Tayfur'un katkısı ile, dördüncü bölümünü oluşturan makroekonomik değerlendirme ve öneriler arasında bir köprüdür. Tayfur'un uzmanlık alanına yaslanan köprü ayağı (ilk yirmi üç paragraf), onun çizdiği dünya ekonomik ve siyasal sistemi çerçevesinin bazı renkli ayrıntılarına dikkati çekme amacına dönük olarak tasarlanmıştır. Köprü'nün ikinci ayağında (son dokuz paragraf) ise tarihsel/siyasal çerçeve gözden ırak tutulmadan KKTC ekonomisinin orta dönemli gelişmesini amaçlayan bir program için bazı başlangıç varsayımları formüle edilmektedir.

TARİHSEL/SİYASAL ÇERÇEVE

2. Siyasal tarih, büyük uygarlık ve/veya ekonomik gelişme odaklarına komşu olan ada toplumlarının büyük-yakın komşularının çekim ve etki alanlarından kopamadıklarını gösteriyor. Geç Bronz Çağı'ndan (MÖ 1650-1050?) modern dünya sisteminin oluşumuna kadar geçen yüzyıllarla ilgili ayrıntıları burada ele almak, Hititlerden Mısırlılara, Fenikelilerden Romalılara kadar çeşitli kavim ve kültürlerin Kıbrıs'la nasıl içli-dışlı olduklarını sıralamak gereksiz. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyıl başlarında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya açılışı ile başlayan dönem Kıbrıs'ın modern dünya sistemi içinde yer alışı bir dönüm noktası oluşturduğu için, anlatıya buradan başlamak gerekir kanısındayım.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Suriye ve Mısır'la birlikte Doğu Ege adalarını kontrol altına almak istemesinin, Akdeniz ticaretinde İtalyan, İspanyol ve Portekiz rekabetini siyasal ve ekonomik manevralarla kırmaya çalışmasının nedenleri ortada.¹ Refahı Doğu-Batı ticaretine bu kadar bağlı olan bir imparatorluğun başka bir tercihi olamazdı herhalde.² Süveyş Kanalı'nı açma konusundaki ilk zihni egzersizlere I. Selim zamanında başlandığı, bu fikrin 16. yüzyılda sık sık Osmanlı yöneticilerince tartışıldığı biliniyor. Öte yandan 16. yüzyılın Ortalarında imparatorluğun Hint Okyanusu'na açılan deniz kapılarını (Kızıldeniz ve Basra Körfezi) Portekiz'e karşı savunmanın kazandığı önem de biliniyor. Osmanlı yönetici-

1 Fransa ile 16. yüzyılda gelişen siyasal ilişkileri ve Fransızlara verilen ticaret imtiyazlarını bu vesile ile hatırlayabiliriz. 1587'de Amiral Drake, İspanyol donanmasını bozguna uğrattıktan sonra Osmanlıların İngiltere ile yakından ilgilenmeye ve dostluğunu kazanmaya çalıştıkları da hatırlanmalı.

2 "İpek Yolu" ve "Bakü-Ceyhan" projelerine bu kadar sıcak yaklaşan yönetici kadrolarımız acaba kimlerin torunlarının torunları?

leri ve amiralleri Kolomb'un, Magellan'ın, Vasco de Gama'nın deniz keşiflerinin ne anlama geldiğinin bilincindeydiler.³

4. Kıbrıs'ın Ağustos 1571'de fethi, Osmanlı Donanması'nın Mayıs 1570'te İstanbul'dan ayrılmasıyla başlayan ve Kasım 1574'te İstanbul'a dönüşü ile noktalanın deniz ve deniz + kara savaşları dizisindeki askeri operasyonların en önemlilerinden biri, ancak münferit bir olay değil. Kıbrıs'ın fethi gerçekleşirken Osmanlı donanmasının esas gücü Adriyatik ve İyonya sularında Venedik ve müttefiklerinin önünü kesmeye ve Doğu Akdeniz'e geçişini engellemeye çalışıyordu. Kıbrıs'ın fethinden Ekim 1571'deki İnebahi (Lepanto) bozgununa kadar geçen süre sadece iki aydır. Venedik'le nihai barış antlaşmasına varılması (Mart 1573), Tunus'un imparatorluğa katılması (Ağustos 1574) ve Magrip ülkelerinde yerel egemenlerin işbirliği ile Osmanlı yönetiminin güçlendirilmesi 1570-74 yılları arasında başarılmıştır. 16. yüzyılın aynı döneminde Osmanlı İmparatorluğu Doğu-Batı ticaretini kontrol etme amacına dönük birçok kara veya deniz savaşına girişmiştir; Yemen harekâtı (1567-69), Endonezya-Hint Okyanusu seferleri (1568-69), Astrakhan seferi (1569) ve onunla bağlantılı olarak Don-Volga kanalını açma girişimleri, Fas'ın Osmanlı himayesine girişi ve Portekiz'in askeri gücünün çökertilmesi (1576-78) bunlar arasında sayılmaya değer. Osmanlıların Doğu Akdeniz'in askeri ve siyasal denetiminde önemli bir konumu bulunan Girit'i tümüyle ele geçirmeleri ise Nisan 1645-Eylül 1669 arasına yayılan savaşlar sonrasında gerçekleşecek, bundan sonra Venedik ve İspanya'nın Doğu Akdeniz'deki etkinliği hemen ortadan kalkacaktır.

5. Ortadoğu ve Akdeniz'de imparatorluğun askeri ve

3 Pirenne ve Braudel'in tanıklıklarına başvurabiliriz, ama herhalde gerekli değil.

ekonomik kaynaklarını zorlayan yeni askeri operasyonlara girmeye isteksiz Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın Di-van-i Hümayun'da azınlıkta kaldığı ve II. Selim'in Kıbrıs seferinde ısrarlı davrandığı biliniyor.⁴ Bu ısrarı II. Selim'in şaraba düşkünlüğüne atfetmeye çalışan vakanüvis zevzekliğinin anlamsızlığını görmek için tarihçi/siyaset bilimcisi olmak gerekmez. Osmanlı Devleti, andığım yüzyılda Doğu Akdeniz'de bir "dünya gücü" olmanın gereklerini yerine getiriyor ve tarihin kendisine biçtiği rolü oynuyordu.⁵ Osmanlıların dünya gücü olmanın sağladığı imkânlardan biri olan iskân politikasından Kıbrıs'ta sınırlı ölçüde yararlandıkları ve nüfusun etnik dengesini yerli Rumlar aleyhine çevirmek için fazla gayret sarf etmedikleri görülüyor. XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki bağımsızlık hareketlerine kadar İmparatorluğun Ortodoks ve Rum-Ortodoks uyruklarının sadakatinden fazla kuşku duymaması bunda etkili olmuşa benziyor.⁶

6. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz emperyalizminin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki hesapları açısından, Osmanlıların yenilgisi ile biten 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının altın fırsatlar yarattığı açık. İngiltere, Mayıs 1878'de Londra'da Rusya ile gizli bir anlaşma yaparak Rusya'nın ve Balkanlardaki müttefiklerinin Balkanlar ve Doğu Anado-

4 Sokollu, büyük deniz keşiflerinden sonra Doğu-Batı kervan ticaretinin eski parlaklığına erişemeyeceğini fark etmiş ve Osmanlı Devleti'nin geleceğini Avrupa devleti olmaktan araması gerektiğini düşünmüştü benziyor.

5 Stackelberg'in "önder olma potansiyeline sahip olduğu halde izleyici gibi davranan düopolist" tiplemesine dünya siyasetinde rastlanabileceğini sanmıyorum. Bunun aksi galiba geçerli değil; ancak izleyici olabilecek güce sahipken önder rolü oynamaya heveslenen devletlere uluslararası arenada rastlanabiliyor. Bunlar da zaman zaman "reel politik"ın tokadını yiyerek kendilerine geliyorlar.

6 Rusya'nın Batı ve Ortadoğu Ortodokslarını sahiplenmeye başladığı 18. yüzyıl başına varana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Müslüman-Ortodoks Hristiyan halklar topluluğu özelliği taşıdığını hatırlamalıyız.

lu'daki kazanımlarını saptayıp sınırladıktan sonra, bu kez Haziran 1878'de Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşmaya yöneldi. Rus tehditlerine karşı Osmanlı Devleti'ne destek sağlamak için (i) "Asya'da bulunan Hristiyan ve sair tebaanın halini ıslah için Osmanlı Hükûmeti'nin... teminat vermesi"⁷ ve (ii) "İngiltere'ye Suriye ve Anadolu sahillerine yakın bir yerin verilmesi" şartlarını koştı ve ikinci şart için Kıbrıs'ı "münasip ve kâfi" gördüğünü, Osmanlı hükûmeti bu anlaşmayı kabul etmezse (barış) Kongre(sin)de barış şartlarını değiştirmeye İngiliz murahhaslarının çalışmayacaklarını, buna ek olarak İngiliz donanmasının Kıbrıs'ı "cebren istila" edeceğini duyurdu. İngiltere'nin bu tavizlere karşı verdiği taahhüt Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne ait olmakta devam edeceği, vermekte olduğu vergiyi Osmanlı Hazinesine ödemeyi sürdüreceği ve adanın sadece "askeri ve stratejik mülahazalarla" İngiltere tarafından kullanılacağı, Rusya işgal ettiği Osmanlı vilayetlerini iade ettiği zaman İngiltere'nin Kıbrıs'tan çıkacağıydı.⁸ Nihai barış müzakereleri sırasında açığa çıkan bu gizli anlaşma Berlin Antlaşması'yla (Temmuz 1879) kayıt ve teyit edildi.

7. II. Abdülhamid'in "hukuk-u şahaneme asla halel gelmemek şartı ile" kabul etmeye razı olduğu gizli anlaşma, Osmanlı Devleti'ne nominal bağlılık gibi "zevahiri kurtaran" bir formül bulunduktan sonra, Kıbrıs'taki stratejik Osmanlı çıkarlarını unutmaya hazır olduğunu gösteren tek örnek değildi. Girit sorunu karşısındaki Osmanlı tutumu da buna benzerlik gösteriyor. 1868'de Girit'e özerklik veren "Nizamname"nin "ada halkı lehine" değiştirileceği Berlin Antlaşması'nda zikredilmiş, Osmanlı Devleti durumun yeniden uluslararasılaşmasının önünü kesmek için

7 Bilindiği gibi Avrupalıların "Hristiyan ve sair tebaa"ya muhabbeti hiç eksilmeden devam etmekte ve bu muhabbet bu satırların yazarı gibi ara sıra Osmanlı Tarihi'ne bakanların gözlerini yaşartmaktadır.

8 Alıntılar Karal (1983: 72-3)'tendir.

Hristiyan Giritlilerin yönetime daha geniş ölçüde katılmasını sağlayan Halepa Misakı'nı (Ekim 1878) yürürlüğe koymuştur. Ancak 1880'de Yunan hükümeti Berlin Antlaşması'nın hükümlerine dayanarak Tesalya ve Epir sınırlarında düzeltmeler isteyince, bu tür düzeltmeler yoluyla toprak kaybı yerine Girit'ten vazgeçilmesi Osmanlı yöneticilerine daha uygun görünmeye başlamıştır.⁹ 1880'de II. Abdülhamid'e verilen bir rapordan şu alıntılar bunu doğruluyor: "... Girit adasının mevkiinin önemi derkâr ise de varidatça faydası olmadıktan başka... Girit'in Hristiyan ahalisi (muhariyete) kanaat etmeyip... belki bütün bütün bir istiklâl elde etmek fikrinde olup Devlet-i Aliyye'nin... gaili vakitlerini fırsat ittihaz ederek türlü müşkülat çıkarmaktadırlar. Şu hale gelmiş olan adanın terk ve fedası ile böyle büyük bir gaile def olunabilirse buna teşekkür olunur". Bir diğer rapordan: Zaten İngiltere'nin Girit'te gözü var. Adayı ona kaptırmaktan ise bir kolayını bulup Yunanistan'a terketmeli... Osmanlı devleti ileride kuvvet kazanınca tekrar adayı kolaylıkla Yunanistan'dan alabilir."¹⁰

8. 1880'lerde Hristiyan Giritlilerin özerklik haklarını genişletmek ve nihai olarak Osmanlı Devletinden kopmak amacıyla giriştikleri çabalar, 1896-97'de Müslüman ve Hristiyanlar arası yaygın çatışmalara yol açtığında sorun tekrar uluslararasılaşıyor. Kasım 1898 sonrasındaki gelişmeleri Karal (1983: 124-5) şöyle aktarıyor: "İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya 5 Kasım'da (1898) Girit'teki Osmanlı askeri ve mülki kuvvetlerini zor kullanarak adadan çıkardılar. Dört devlet adayı aralarında taksim edemezlerdi, çünkü çok küçüktü. İçlerinden birisine veremezlerdi, çünkü çok önemli idi. Yunanistan'a ilhak edemezlerdi, zira Yunanis-

9 II. Abdülhamit Ali Vehbi Bey'in kaydettiği anılarında bu fikre sıcak baktığını dile getiriyor: "Girit'i Yunanlılara feda etmek istiyordum; bu suretle her vakit için Tesalya'yı temin etmiş olacaktım" (Aktaran: Karal, 1983: 125).

10 Karal (1983: 120-1).

tan için de çok büyüktü. Nihayet karar verdiler: Ada Osmanlı hakimiyetinde kalmaya devam edecek, Yunan Prensi Yorgi umumi vali tayin edilip onun tarafından idare edilecekti. Bu karar Rus Çarı tarafından II. Abdülhamid'e bildirildi... Prens Yorgi, ilkin 3, daha sonra 8 yıl müddetle Girit Vali-i Umumisi tayin edildi. Aralık 1898'de Prens Yorgi Girit'e gelerek adanın idaresini üzerine aldı. Büyük devletler harp gemilerini geri çektiler. Fakat asayişin muhafazası için askeri birlikler bıraktılar. Ada sözde Osmanlı hakimiyetinde kalmaya devam etti... Gerçekte Girit bu tarihten itibaren müstakil bir Hıristiyan devleti haline gelmiş bulunuyordu"

9. Orta Akdeniz'de bir *condominium*'a ulaşmak için İtalya ile İngiltere'nin 1887, İngiltere, İtalya (ve o dönemde Adriyatik'e açık) Avusturya'nın da 1888'de antlaşmalar imzaladıkları, ancak İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki avantajlı konumunu titizlikle koruduğu, Ekim 1881'de Mısır'a müdahaleyi birlikte başlattığı Fransa'yı kısa sürede "devre dışı" bıraktığı görülüyor. Ayrıntıları üzerinde durmak istemediğim Mısır'ın İngiliz denetimine geçiş sürecinin kritik zaman kesitleri şunlardır: İngiliz kuvvetlerinin Mısır'ı işgale başlamaları, Temmuz 1882; işgale son vermek üzere Mısır'ın ortak yönetimi üzerinde Osmanlı-İngiliz mutabakatı, Ekim 1885; Mısır'ın tahliyesi için Osmanlı-İngiliz antlaşma girişiminin sonuçsuz kalması, 1887. İngiltere'nin antlaşma girişimi sırasında kabul ettiği "güvenliğin tesisinden sonra Mısır'dan asker çekme"yi tek taraflı olarak ilan ettiği, böylece herhangi bir hukuki statüsü olmayan bir işgalin Osmanlı İmparatorluğuna biçimsel "bağlılık"la sürdürüldüğü görülüyor.¹¹ Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiltere hem Kıbrıs'ta hem Mısır'daki fiili durumu resmen

11 İşin ilginç yanı, Osmanlı Devleti'nin 1885-87'deki müzakereler sırasında iç ve dış güvenliğini korumak üzere Mısır'da asker bulundurmaya istekli davranmamasıdır. Ayrıntılar için Karal'a bakılabilir (1983: 87-101).

"ilhak"a dönüştürecektir. Bazı İngiliz kaynaklı kitaplarda yer alan "Mısır'ın askeri açıdan denetimi 1882'de değil de 1877-78'de başlasaydı, İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgali için stratejik neden kalmazdı" iddiası bana (Parag. 6-8'de kaydettiğim hususlar önünde) temelsiz görünüyor.

10. Yukarıdaki ayrıntılar, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda tanımlamaya ve elde etmeye çalıştığı stratejik avantajların, 19. yüzyıl sonunda anlamını yitirdiğini ve Osmanlıların bu avantajları korumak için ciddi bir çaba içinde bulunmadıkları veya bulunamadıklarını gösteriyor. Bundan çıkarabileceğimiz bir sonuç Osmanlı Devleti ve onun (en azından coğrafi) mirasçısı Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya bakışının etnik ve/veya dinsel sempatilerden çok, dünya sistemi içindeki küresel ya da bölgesel bir aktörün stratejik çıkarları ile şekillendiğidir. Aksini düşünmek, "eşyanın tabiatına" aykırıdır. Öte yandan, hem Girit, hem Kıbrıs'taki pozisyon kaybının ardından önemli nüfus göçlerinin başladığı, Girit'in çok kısa sürede Elenleştiği; 1878'de Öztuna'nın (1967:127) "birbirine yakın" olduğunu ileri sürdüğü Kıbrıslı Rum ve Türk nüfusun, 1914'e gelindiğinde Rumlar lehine dengesiz bir hale geldiği de bu vesileyle kaydedilmelidir.¹² Özetle, modern dünya sisteminin başlangıcından bu yana, Karayipler'den Pasifik'e kadar küçük ada toplumlarında nüfusun etnik bileşimi bir sabite ya da demografik eğilimler doğrultusunda

12 1882'de İngiliz Yüksek Komiserliği'nin oluşturduğu Yasama Meclisi, altı İngiliz görevlisi ile üç Türk ve dokuz Rum seçilmiş üyeden oluşuyor, ama uygulamada Türkler çoğunlukla İngilizlerle aynı doğrultuda oy kullanıyorlardı. Yasama meclisinin Türk ve Rum üyeleri arasındaki oran (1/3) nüfusun etnik bileşiminden fazla farklı olmayabilir: Her hal-ü-kârda meclisin bileşimi, İngilizlerin Ada yönetimini Rumlarla paylaşmaya niyetli olduklarının kanıtıdır. Nitekim 1915'te İngiltere savaşa müttefikler safında katılmasına karşılık Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermeyi teklif etmişse de bu teklif çok iyi algılayamadığım nedenlerle kabul edilmemiş, 1925'te Kıbrıs'a resmen Birleşik Krallığın kolonisi statüsü verilmiştir.

kendiliğinden değişen bir parametre olmaktan çok, stratejik çıkarlar doğrultusunda değiştirilen bir parametredir.

11. İki savaş arası yıllarda Türkiye için Doğu Akdeniz politikası, İtalya'nın "irredentist" çıkışları ile ara sıra hareketleniyor olsa bile, *Pax Britannica*'nın kalıntıları ile hesaplaşmaya gidecek sertlikte değildi; devcileyin iç sorunlarla uğraşan Cumhuriyet'in dışta gerginlikler aramaya niyeti yoktu. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni güç dengesi, doğal olarak Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki taşları yerinden oynattı. 1959 Londra ve Zürih anlaşmaları bu evrede oluşan yapay bir uzlaşığı temsil ediyor. Her iki NATO ülkesini "bir şeyler kazandığına" ikna etmeye yarayacak, fakat yürütülmesi için Makarios'un en ufak bir iyi niyet göstermeye niyetli olmadığı bu "kâğıt üzerindeki uzlaş", dünyanın yeni süper gücü için de fazla bir önem taşı-mıyordu. ABD için Musaddık sonrası İran ve Türkiye kal-kanı ile Arap Ortadoğusundan coğrafi olarak perdelenmiş SSCB'nin tehdidi operasyonel olmaktan çok ideolojikti. Ağratur ve Dikelya'daki İngiliz "egemen" üsleri korunduk-ça, Makarios yönetiminin "üçüncü dünyacı" jestleri hoş görülebilir, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni "salam dilme" taktikle-riyle Kıbrıs Rum Cumhuriyeti'ne dönüştürmesine göz yu-mulabilirdi. "East of Suez" politikasının bir ileri aşaması olarak İngiltere'nin Ortadoğu'daki rolünü ABD'ye terk et-mesi ve ilgisini ABD'ye Ortadoğu'da taşeronluk ve danış-manlık hizmetleri sağlama ile sınırlamaya başlaması bu uluslararası ilişkiler matriksinde köklü bir değişiklik yap-madı.

12. Sözünü ettiğim matriksin işlevselliğini yitirmesine yol açan olay Türkiye'nin Londra ve Zürih anlaşmaların-dan doğan müdahale hakkını kullanmasından çok, iki ku-tuplu dünya sisteminin çöküşüdür. Samson darbesi "salam dilme" taktiklerine etkili bir biçimde karşı koyamayan Türkiye'ye her zaman uymaya çalıştığı biçimsel uluslarara-

sı hukuk kuralları açısından fırsat yaratmıştır. İngilizlerin "adding insult to injury" deyiimi bu olaya çok yakışıyor; "injury" zamana yayılarak ve derinleşerek sürdürülseydi "Barış Harekatı" söz konusu olamazdı. 1974 sonrasında önce Ermeni, sonra da Kürt ayrılıkçı terörü ile uluslararası manevra imkanları daralan ve 1978-80 döneminin ciddi ekonomik bunalımlarını aşmaya çalışan Türkiye, gerek 1974 sonrasında, gerek 1980'lerde Kıbrıs'ta "zevahiri kurtaracak" bir anlaşmaya kapalı değildi. Ancak Yunanistan Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırarak kazanımlarını artırabileceği inancını korudukça ve ne ABD, ne Avrupa ülkeleri, ne de "tarafsız" (!) bir Kıbrıs'ın kendileri açısından önemli olduğunu sanan Üçüncü Dünya ve Sosyalist Blok, Yunanistan'a caydırıcı mesajlar vermedikçe anlaşma zemini Türkiye istese de bulunamazdı.

13. Türkiye, Özal yönetiminde Papandreu Yunanistan'ına bir pozitif toplamı oyun teklif etmiş bulunuyor ve Kıbrıs ekonomisini Türkiye'nin "yapısal değişim" ve "ekonomik etkinlik" kalıbına oturtmakta kararlı davranıyordu. Buna ek olarak Özal'ın Kürt ayrılıkçı hareketi ile de örtülü temas yolları aradığı, bu konuda Türk Silahlı Kuvvetleri'ni (TSK) doğrudan karşısına almayacak bir dikkat içinde, Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu yörelerde otonom bir yönetime açık kapı bıraktığı aşikârdı. Böyle bir tutum hem ABD, hem adım adım ekonomik ve siyasal birliğe yönelen Avrupa ülkeleri için cazipti; ama Türkiye'nin zararlı, kendisinin kazançlı çıkacağı sıfır toplamı bir oyundan başkasına razı olmayan Yunanistan için cazip değildi.

14. Sovyetler Birliği'nin dağılışı ve bununla eşzamanlı olarak Kürt ayrılıkçı hareketinin hem askeri, hem siyasal planda güçlenmesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu siyasetinde bir geçiş aşamasını temsil ediyor. 1990'dan 1993'te Özal'ın ölümüne kadar geçen bu sürede Türkiye Kıbrıs konusunda taviz ve uzlaşya açıkken, TSK'nin dış

politikada giderek artan ağırlığının da etkisiyle Güneydoğu Anadolu'daki ayrılıkçı harekete geçit veremeyeceğini yalnız sözle değil, eylemle de belli eden politikalara yöneldi. Özal'ın Kuzey Irak'taki maceraperest heveslerine başlangıçta görevden ayrılarak ya da ayak sürüyerek tepki gösteren üst komutanların yerine "sivil otoriteye" Kürt sorununu ile ilgili kararlarını zorlayan yenileri geldi. TSK'daki tutum değişikliği 1993'ün sonlarında daha belirginleşmişti.

15. Sovyetlerin çöküşü, ABD, AB ve Rusya'nın farklı Avrasya modellerinin de yavaş yavaş şekillenmesini sağladı. ABD tüm Ortadoğu satrancının (İsrail ve Arap komşuları, Irak, Türkiye ve petrol zengini Arap yarımadası ülkeleri ve İran) karmaşıklığı içinde ve Ortadoğu'daki denetim levyelerini elden çıkarmayarak Sovyet Orta Asyasına nüfuz etmenin yöntemleri üzerinde kafa yorarken, bu denklemdeki Kürt öğesini çeşitli opsiyonlara açık tuttu ve "neyin olacağını anlamak için neyin olmayacağını" anlamaya çalıştı. Barzani, Talabani ve PKK'ye bakışı sürekli taktik değişiklikler gösterdi. AB ise Türkiye'nin parçalanması ve gelişmiş batısının Avrasya projeleri ve umutları törpülenerek AB ekonomisi ile bütünleşmesi, İran'la sıcak ilişkilerin kurulması ve Avrupa'ya minnettar ve siyasal/ekonomik açıdan bağımlı bir Kürdistan'ın da içinde yer alacağı perspektifle, Doğu Avrupa ve Sovyet Orta Asyasında ABD'nin nüfuzunu sınırlama ve bu bölgenin kapitalizme eklemlenmesinde baş rolü oynama hesapları içindeydi. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü sonrasında Rusya, artık bir dünya gücü olarak değil, bir bölgesel güç olarak ABD ve AB'nin Avrasya tasarılarını isterse engelleyebileceğini gösteren çıkışlar peşindeydi ve böylece Batı'ya tasarımları karşılığında her zaman bir bedel (*nuisance value*) ödebileceğini kanıtlamaya çalışmaktaydı. Bu çerçevede üç bin yıllık bir imparatorluğun siyasal kültürünün mirasçısı İran'ın burada ayrın-

tısına girmeyeceğimiz "inçe" hesapları da söz konusuydu; İran'ın İslami Devrim'den sonra "nuisance value" cinsinden değeri daha da arttı.

16. Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonraki siyasal ve ekonomik boşlukta, bu coğrafyada bölgesel bir güç olduğunun bilincine varan Türkiye, 1993-97'de AB'ye Kürt sorununda kendi istediği çözümü kabul etmesi kaydıyla başka alanlarda ve Kıbrıs'ta tavize açık olduğunun sinyallerini verdi.¹³ Batı'nın hâlâ hazmedemediği 1974 "Barış Harekâtı"ndan yaklaşık yirmi yıl sonra Türkiye, tüm siyasal risklerini göze alarak bu kez Kuzey Irak'ta sınır aşırı müdahalelere girişti, yöredeki "düşük yoğunluklu savaş"ta avantajlı bir konum elde etti. Ege ve Doğu Akdeniz, Türkiye'nin de siyasal karar alma mekanizmasına dahil olduğu AB'nin iç denizlerine dönüştüğü takdirde, Doğu Akdeniz'in stratejik kontrolü için Yunanistan ve Türkiye arasındaki rekabet bir anakronizme dönüşecekti.

17. Aralık 1997'de AB'nin Lüksemburg'da aldığı, sonradan önemsiz lafzi yumuşatmalarla Cardiff ve Viyana'da tekrarladığı tavır, "Hem Kıbrıs, hem Kürtler için taviz" tavrıydı. Türkiye buna "Ne Kıbrıs, ne Kürtler için taviz" pozisyonu alarak tepki gösterdi ve bölgedeki siyasal ve ekonomik ağırlığı ile bu pozisyonu olabildiğince korumaya niyetli olduğunun işaretlerini verdi. 1990'ların sonuna doğru (i) Irak'ın parçalanması ve ABD'nin Irak'ta bir kukla rejim kurması, ve (ii) önce otonom, sonra bağımsız Irak Kürdistanının oluşturulması önlenemedikçe, bu pozisyon orta dönemde sürdürülebilir görünüyordu. Türkiye ABD'nin tasa-

13 1995 ticaret anlaşmasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve KKTC'yi dolaylı olarak ilgilendiren hükümleri dikkatle okuyunuz ve Türkiye'nin GKRY'nin AB'ye girmesine ve böylece Kıbrıs sorununun son kertesine kadar uluslararasılaştırılmasına direnç göstermediğini, aksine, bu konuda yazılı olmayan ve Çiller'i daha sonraları AB nezdinde "güvenilemez kişi" yapan imarlarda bulunduğunu hatırlayınız.

rımlarına direnemeyerek, Kuzey Irak'taki yeni siyasal biçimlenmeye uyum sağlamak zorunda kalır, böylece Avrasya politikasında müzakere gücünü kaybederse, bu kayıpları karşılığında ABD'den çok daha güçlü siyasal destekler talep edecek ve Kıbrıs ve Ege'de hiçbir siyasal tavize yanaşmayacak, AB ile ilişkiler bir serbest ticaret ve finans alanı ilişkileri ile sınırlı kalma eğilimine girecekti.¹⁴

18. Uluslararası siyasal konjonktürün 1990'ların sonunda Türkiye'ye geçici bazı manevra imkânları sağladığı ve Türkiye'nin önüne sık sık Kıbrıs ve Kürt kartlarını süren çevreleri açığa düşürdüğü 1998-1999'daki iki örnek olayda görüldü. Bunlardan biri S-300 füzeleri sorunu, diğeri ise PKK'nın Akdeniz taşeronluğuna soyunan İtalya ve Yunanistan'ın özellikle PKK Başkanı Öcalan'ın Şubat 1999'da yakalanarak Türkiye'ye teslimi sonrasında karşı karşıya kaldığı sıkıntılardı. S-300'lerden vazgeçme karşılığında Türkiye'den taviz bekleyen GKRY ve Yunanistan, Birleşmiş Milletler'den uygulama kabiliyeti olmayan bir karar çıkararak "manevi" bir kazanç puanı ile yetinmek zorunda kaldı, ancak AB'ye "Yunanistan'ın ve GKRY'nin S-300'lerde taviz verdiğini, taviz sırasının Türkiye'de olduğunu" Avrupa Komisyonu'nun dış ilişkiler sorumlusu Van den Broek'un ağzından söyletmeyi başardılar.¹⁵ Öte yandan İtalya, Almanya ve Yunanistan başta olmak üzere AB ülkeleri ayrılıkçı Kürt hareketinin siyasal düzlemde tanınmasına yeşil ışık yakar görünmekten yavaş yavaş uzaklaştılar, ancak Kürt "sorunu"nun uluslararasılaşması için yaptıkları girişimleri sürdürdüler; böylece ayrılıkçı Kürtler dahil herkese Avrupa'nın sempatilerinin hümanizmle değil, Doğu Akde-

14 Deneyimli diplomat Elekdağ'ın 1999'un ilk günlerinde "Türkiye'nin Saddam sonrası'na hazırlanması" gerektiği yolundaki imaları Türk Dışişleri'nin bu olasılıkla ilgili bazı zihin egzersizleri yaptığını düşündürmekte idi.

15 AB, burada S-300 kararını alarak *status quo*'yu değiştirme girişiminde bulunan ilk tarafın kim olduğunu görmezden gelmiş, Kıbrıs sorununun çözümü için yalnız Türk tarafından taviz bekleyen politikasından sapmamıştır.

niz ve Ortadoğu'daki siyasal hesaplar ile ilgili olduğunu da göstermiş oldular.¹⁶

19. Türkiye, Öcalan'ın yakalanması sonrasında özel olarak Yunanistan ve İtalya ile, genelde AB ile ilişkileri gerginleştirmemeye ve AB ülkelerinin PKK'ye verdikleri gizli veya açık destekleri sorun haline getirmemeye özen gösterdi. Tam tersine, AB'ye katılma yolunda yeni bir ilişki arayışı gözlendi ve bu arayış Başbakan Ecevit ve Alman Başbakanı Schroeder arasında Mayıs 1999'da teati edilen ve "yol haritası"nın çizilmesini ima eden mektuplarda somutlaştı. Türkiye'nin bu siyasal tavrı, ekonomisinin ve özellikle kamu sektörü finansmanının hızla bunalıma doğru yol alması ile bağlantılıydı. Bunalım tablosu, önce IMF ile varılan yakın izleme anlaşması, sonra da 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubu üzerine inşa edilen kredi anlaşması ile somutlaştı. IMF *stand-by* anlaşmasının antienflasyonist retoriğiyle cilalansa bile, içte ve dışta bütün ekonomik aktörler Türkiye'de kamu iç ve dış borçlarının düzenli bir biçimde "döndürülmesi"nin esas sorun olduğunu algılamışlardı. Niyet mektubu ile Avrupa Konseyi'nin Helsinki Kararı (10-11 Aralık 1999) arasındaki zaman farkının günlerle değil, saatlerle ölçülmesi ve AB'nin biçimsel ve lâfzi "taviz"lerine Türkiye hükümetlerinin kolayca razı olması ekonomi ve dış siyaset ayrılmazlığının en çarpıcı örneklerinden biriydi.¹⁷

16 Halen ABD Ortadoğu denkleminin kilit öğeleri (İsrail ve komşuları, Filistin Kurtuluş Örgütü, Irak, İran ve Suudi Arabistan yarımadası) ile ilgili önemli manevralara girişmişken, -en azından bugün için- bu denklemde PKK'ye yer vermeye fazla istekli değilken ve Rusya'nın Doğu Akdeniz'e yaklaşmasından kaygılanırken AB ülkelerinin bu tür çıkışlarını hoşgöremez. Dolayısıyla Öcalan'ın uluslararası arenadaki açmazı, Türk Dışişlerinin başarısından çok uluslararası siyasal konjonktürle ilişkilidir.

17 Avrupa Konseyi Helsinki Kararı'nın 12. maddesinde yer alan şu cümle, biçimsel ve lâfzi "taviz"lere güzel bir örnektir: "Türkiye, diğer aday ülkelere uygulanan ölçütlerin aynısına bağlı olarak Birlik'e katılmaya aday bir ülkedir." Bu hüküm 11. maddenin aşağıdaki cümlesiyle kısmen etkisizleşmekte-

20. Helsinki Kararı'nın 4. maddesi, aday ülkelerin diğerleriyle sınır ihtilaflarını ve benzer ihtilaflarını BM Şartı uyarınca barışçı yöntemlerle çözmesini, bu mümkün olmadığı takdirde ihtilafın "makul bir sürede" Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) getirilmesini öngörmekte ve şunu eklemektedir: "Avrupa Konseyi mevcut ihtilafları, özellikle Birliğe katılma sürecine yansımaları bulunanların en geç 2004 yılı sonunda UAD aracılığı ile çözümlenmesini sağlamak üzere durumu gözden geçirecektir." Bunun anlamı, Türkiye'nin AB müzakerelerinde yol alabilmesi için Yunanistan'la kıta sahanlığı, kara suları ve hava denetim alanları konusundaki ihtilaflarını 2004 yılı sonuna kadar UAD'ye intikal ettirmeye zorlanacağıdır. 9. maddede Kıbrıs'ta BM Genel Sekreterinin "kapsamlı bir anlaşma" için harcadığı çabalara destek olunacağı vurgulandıktan sonra, anılan maddenin (b) fıkrasında şunlar kaydedilmektedir: "Avrupa Konseyi, Kıbrıs'ta siyasal bir çözümün Kıbrıs'ın AB'ye katılımını kolaylaştıracağını vurgular. Eğer, katılma müzakerelerinin sonuçlanmasına kadar herhangi bir çözüme ulaşılmamışsa, Konsey'in katılma konusundaki kararı (siyasal çözüm) bir ön şart oluşturmadan alınacaktır. Bu kararı alırken Konsey, konu ile ilgili tüm faktörleri göz önünde bulunduracaktır" (AB, 1999). Bu maddelerin nasıl yorumlanması gerektiği konusunda Başbakan Ecevit ile AB dönem başkanı Finlandiya'nın Başbakanı Lipponen arasındaki yazışmanın Karar Metni ile aynı geçerlikte tutulup tutulmayacağı tartışmalıdır. Türkiye hükümetinin iddiası ne olursa olsun, Türkiye'nin AB'deki muhatapları ve özellikle Yunanistan'ın Konsey Kararı'ndan başka bir metne "zeyilname" özelliği ve dolayısıyla bağlayıcılık atfetmeye istekli olmadıkları açıktır.

dir: "(Katılma) (m)üzakereler(in)de her aday ülke kendi meziyetlerine (merits) göre değerlendirilecektir" (AB, 1999).

21. Sorunu daha da karmaşıklaştıran bir gelişme ise Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (AGSK) konusunda Türkiye ve AB arasındaki görüş ayrılıklarıdır. NATO ve AB platformlarındaki açık tartışmalara ek olarak, AB dönem başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Michel ve Fransız Dışişleri Bakanı Vedrine'in Temmuz 2001'deki Türkiye ziyaretlerinde ve Alman hükümet çevrelerinin çeşitli demeçlerinde Türkiye'nin AGSK oluşum sürecinin önünü tıkamaması konusundaki telkinler ısrarla dile getirilmiştir. Dahası, bu telkinlerin günümüzde çeşitli finansal/ekonomik şantajlarla eşleştirildiği de izlenmektedir. Özetle, 1990'larda ve 2000'li yılların başında Türkiye-AB ilişkileri gerileme ve çözülüş çağındaki Osmanlı Devleti ile Avrupa'nın büyük güçleri arasındakine benzer bir kalıba oturma eğilimi göstermektedir. Bu ilişki modelinde Türkiye Avrupa sahnesinin bir aktörüdür; ancak sahnelenen "oyun"a, ya da "oyun"un nasıl yönetileceğine müdahale etme imkanından yoksun bırakılmak istenmektedir. Avrupa Topluluğu 1960'lı, 1970'li, hatta 1980'li yıllarda Türkiye'ye umutlandırıcı sinyaller göndermiş ise de iki kutuplu dünyanın çöküşü ve Avrupa'nın Doğu sınırlarının yeniden tanımlanması sürecinde Türkiye politikasını yeniden biçimlendirmiştir. Bugün için Roma ve Ankara Antlaşmaları şöyle dursun, 1995 Gümrük Birliği Anlaşması'nın bile hukuki temeli aşınmıştır. Türkiye yaşamakta olduğu siyasal/ekonomik bunalımın üstesinden gelemeyerek AB isteklerinin çoğuna boyun eğmek zorunda kalmadıkça (yani, hem Kıbrıs ve Ege, hem Kürtler, artı AGSK'ya açılım), Türkiye-AB siyasal eklemlenmesinin bugünkü çözümsüzlüğü aşması beklenemez. Bu çözümsüzlüğü orta vadede "askıda tutmak" ve siyasal/ekonomik bunalımı mümkün olan en kısa sürede ve başta kendi çabası ile aşarak, AB'deki muhataplarına karşı daha güçlü bir müzakere pozisyonu kazanmak Türkiye için bir strateji olabilir; ancak bugün Türkiye'de siyasal iktidarın ve olası iktidar al-

ternatiflerinin böyle bir stratejiye ne kadar yatkın olacaklarını tahmin etmek güçtür. Çok uzun vadede AB ile Türkiye arasında bugünkünden farklı ve Türkiye'nin çıkarları ile yükümlülüklerini daha iyi dengeleyen bir ilişkiler kalıbı oluşabilir; ancak bu stratejik bir vizyon ve siyasal kararlılık ister.

22. İki kutuplu dünyanın fiilen ortadan kalktığı günümüzde "sınırların ihlal edilemezliği" ve "ulusların iç işlerine karışmama", vb. kavramların içlerinin büsbütün boşaldığı aşikâr. Uluslararası hukukun biçimsel incelikleri kullanılarak Kosova ve Güneydoğu Anadolu'nun "farklılığı" üzerine çeşitli kanıtlar getirilebilir ama bu kanıtların "reel politik" açısından hiçbir anlamı yoktur.¹⁸ Sırbistan'ın Kosova'ya Tito dönemindeki ölçülerde otonomi vermeyi kabul edeceği anlaşıldığı halde UÇK'nın Batı (ve özellikle ABD) destekli ayrılıkçı projesini gerçekleştirme konusunda epey yol aldığı görünüyor. Ayrılıkçı toplumsal proje, Kosova'dan sonra Makedonya'da da uygulamaya aktarılma istenmektedir. Bu proje "Yeni Dünya Düzeni"nde eski Yugoslavya'nın güney kanadının (Kosova, Makedonya, Arnavutluk ve belki de Bosna-Hersek ve Karadağ) ABD yanlısı yönetimler eline bırakılması ve böylece ABD'nin Doğu Akdeniz'de İsrail ve Mısır'dan sonra bir başka sağlam dayanak daha elde etmesi çabalarının bir parçasıdır. Gelişmiş Slovenya ve Hırvatistan, hatta Miloşević sonrası Sırbistan böyle bir paylaşımda AB'nin "ganimetleri" olarak yeterince tatmin edicidir. Almanya dışişleri eski bakanı Genscher'in 1992'de Türkiye için "Yugoslav modeli"ni açıkça telâffuz ettiği hatırlanırsa, Türkiye'ye bu modelin empoze edilmesi önündeki tek engelin (bütün istikrarsızlıklarına ve zaaflarına rağmen) Türkiye'nin hâlâ hatırı sayılır siyasal

18 Ocak 1999'da ABD Temsilciler Meclisi'nde yönetimden (alt düzeyde de olsa) bazı sorumluların katıldığı bilgilendirme görüşmelerinde bu imalar açıkça yapılmıştır.

ve ekonomik gücü olduğu anlaşılıyor. Kimi "Batıcı" yazarlarımızın Avrupalı diplomatlarla ağız birliği ederek Türkiye'deki "Sevr paranoyası"ndan yakınmaları Balkanlar, Doğu Avrupa, Ortadoğu ve Sovyet Asyasında tüm sınırların müzakereye açıldığı ve artık hiçbir senaryonun imkânsız olmadığı gerçeğini örtemez.

23. Türkiye, önerdiği "konfederal" ya da kabul edebileceği bir "federal" çözümde oyunu "legalistik" kurallara göre oynamak üzere "Kıbrıs'ın bütünlüğü"ne atıfta bulunabilir. Bunun da görünebilir gelecekte anlamı yoktur. "Bağımsız, bağlantısız, askerden arınmış ve üniter Kıbrıs" düşü iki kutuplu dünya düzeniyle birlikte çökmüştür.¹⁹ 1990'ların siyasal konjonktürü GKRY'yi de siyasal planda hemen tümüyle Yunanistan'a tabi bir devlet durumuna getirmiştir. "Biz Kıbrıslı Rumlarla geçmişte birlikte yaşadık, şimdi de yaşayabiliriz" diyen Kıbrıslı Türklere böylesi bir birleşmede GKRY ile değil, Yunanistan'la yaşayacaklarının anlatılması gereklidir.²⁰ Geçmiş, bazılarına sevimli gelse bile, yeniden yaşanamaz. Özetle, Kıbrıs için bugünkü uluslararası konjonktürde yapılacak tasarımların (i) "yeni dünya düzeni"nin gerçeklerine ve Türkiye'yi veri olarak almak zorunda bıraktığı başlangıç şartlarına, (ii) Türkiye'nin gerçek ve meşru stratejik kaygılarına, ve (iii) KKTC'nin yoksul, 1974'e kadar çok zulüm görmüş ve yok edilmek istenmiş, 1974'ü izleyen çeyrek asırda da başarısız yönetilmiş ve uluslararası tecritten kurtulamamış halkının özlemlerine cevap veren tasarımlar olması gerekir. Başka bir deyişle, söz konusu tasarımın hem Türkiye hem KKTC için kazançlı bir "pozitif toplamı oyun" olması gereklidir. 10-20

19 Sadece Klerides değil, giderek milliyetçi ve militarist renklere bürünen Lissarides ve partisi EDEK de bunun farkındadır.

20 Bu yılın başlarında "Kıbrıslı Türklerin AB'deki azınlık statüsü altında tüm sivil haklara sahip olabileceğini" belirten Yunan Dışişleri Bakanı Papandreou'ya açışözlülüğü için teşekkür borçluyuz.

yıl sonra yeni bir dünyanın kurulmakta olduğunun işaretleri ortaya çıkarsa bu tasarımlar, ya da "senaryo"ların başlangıç varsayımları yenilenebilir.

SIYASAL/İKTİSADİ PROGRAM ÜZERİNE ÖNERMELER

24. Türkiye'nin 1970'lerin ikinci yarısından bu yana yaşadığı ve yaşamakta olduğu siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların olumsuz etkileri, daha da şiddetlenerek KKTC toplumuna ve ekonomisine yansımıştır. Türkiye siyasal ve iktisadi desteğini KKTC'nin istikrarlı ekonomik gelişmesini sağlayacak ölçü ve kararlılıkta sürdürmemiş, 1974'ten sonraki yıllarda KKTC ve GKRY arasındaki büyük gelir ve refah farklılıklarının giderilmesi sağlanamamıştır. Daha da kötüsü, KKTC yurttaşlarında ve KKTC dışındaki Kıbrıslı Türk diasporasında (kanımızca bir dünya cenneti olan) kendi yurtlarını geliştirme şevki ve iradesi yaratılamamış, Kıbrıs'taki vasıflı Türk insan gücünün KKTC dışına göç eğilimi durdurulamamış ve Kıbrıs Türk kökenli diasporanın KKTC'ye göçüyle dengelenememiştir.

25. KKTC'ye karşı izlediği politikaların yetersizliğinde, Türkiye'nin son yirmi yılda bölgesel bir güç olarak dünya sistemi içinde kendi konumunu ve izleyeceği stratejileri tanımlayamaması yatmaktadır. Antikomünizm şampiyonu 12 Eylül darbecileri ve Batının siyasal/ekonomik desteğini koruyabilmek için her türlü tavizi vermeye açık olan Özal, yeni dünya düzeninin bölgesel tasarımlarına uymaktan başka hiçbir perspektife sahip değildiler. Sovyetler Birliği'nin çözülüşü sonrasındaki koalisyonların Türkiye modeli ise ABD'nin Avrasya modeline bir ek (*appendage*) olmaktan öteye geçmedi. Türkiye'nin yeni stratejik arayışlara yönelmesinin gerekliliği ise ABD'nin Ortadoğu ve Avrasya senaryoları ile Türkiye'nin bakışı arasındaki uyum-

suzlukların belirginleşmesi ve AB'nin Türkiye'yi siyasal bütünlüğü içine alma sürecinin önünü açar görünerek ve hiçbir taahhütte bulunmadan Türkiye'den çeşitli siyasal taleplerde bulunması ve ancak bu talepler karşılanırsa tam üyeliğin "düşünülebileceği"ni ima etmesi ile ortaya çıkmıştır; ancak 2000'ler için yeni ve özgün bir Türkiye stratejisine ulaşmış olduğumuzu söylemek güç görünüyor. Bu durumda, kendi konumunu tanımlayamamış Türkiye'nin tutarlı ve uzun vadeli bir KKTC politikası formüle edip uygulaması sürpriz olurdu.

26. Türkiye, 1990'lı yıllarda yaşadığı düşük yoğunluklu savaş ile uluslararası siyasetteki düş kırıklıkları ve marjinalleşmenin etkisiyle Nisan 1999 seçimlerinden siyasal konumu itibariyle "sağ"da ve "milliyetçi" politikalara açıkça yaslanan bir koalisyon çıkarmış, böylece iktidarı da, parlamenter muhalefeti de "sağ"ın değişik renklerini sergileyen bir Türkiye siyasal tablosu oluşmuştur. 1999'un özgün şartları altında bu koalisyonun Kıbrıs'taki her "taviz"i ihanet olarak algılaması şaşırtıcı olmazdı. Ancak 1999-2001'in ekonomik ve siyasal bunalım ortamı, koalisyon ortaklarının Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Ege'ye bakışlarında bazı ayrışmaları başlatmıştır.

27. Koalisyonun ANAP kanadının 2000 ve özellikle 2001'in ikinci yarısında ulusal güvenlik üzerinde açmaya çalıştığı tartışma, Türkiye'nin söz konusu coğrafyadaki stratejik kaygılarının tartışmaya açılması anlamına gelir. ANAP yetkili sözcülerinin beyanları, bazı tepkileri nötraliye etmek için başvurulmuş kalıplaşmış deyimler (örneğin üniter devletin ve laikliğin korunması, vb.) bir yana bırakılırsa, bu partinin doğuracağı tüm sonuçları kabullenerek AB yanlısı bir platformu benimsemek ve bunun Türkiye'deki tek temsilcisi olmak eğiliminin yansımasıdır. "Dört eğilimi birleştirme" iddiasındaki bir "amalgam"dan AB

yanlısı, "liberal" bir partiye dönüşüm, doğaldır ki uzun zaman alacak ve koalisyon(lar?) içi görüş ayrılıkları çeşitli uzlaştırma mekanizmalarıyla törpülenerek Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Kıbrıs politikasının oluşturulmasına çalışılacaktır. Ne var ki Helsinki Kararı öncesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'a bakışıyla AB'nin aynı coğrafya ile ilgili siyasal perspektifleri arasında büyük çelişkiler vardır ve bu çelişkileri görmezden gelen yapay uzlaşılar, Kıbrıs'taki kökleşmiş ve acil sorunların çözümü için tutarlı bir çerçeve oluşturmaya yetmez.

28. Uluslararası hukuk argümanlarının ve bazı müzakere taktiklerinin uygun kullanımı ile sağlanan (ve sağlanacak olan) sınırlı başarılar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin 1974-2000 dönemindeki Kıbrıs politikası tümel bir başarısızlık ve uluslararası platformlarda yalnızlıkla sonuçlanmıştır. AB'nin 1994'te uygulamaya başladığı ticari ambargo, izleyen bölümlerde de ele alınacağı gibi Kuzey Kıbrıs Türk toplumu ve ekonomisinde yıkıcı etkiler yapmıştır. AB, Yunanistan ve GKRY, Kıbrıslı Türklerin yaşadığı ekonomik ve sosyal sıkıntıların ve tecrit edilmişliğin Türkiye ve KKTC'deki Türkiye'ye yakın siyasal kadroların uzlaşmaz ve çıkarıcı tutumlarından kaynaklandığı fikrini Kuzey Kıbrıs'ta ihmal edilemeyecek önemde bir kesime ve özellikle eğitilmiş genç kuşaklara yaymışlar ve bunda azımsanmayacak başarılar elde etmişlerdir. Bu olumsuz gidiş, KKTC hükümetlerinin kısa dönemli ihtiyaçlarını gidermeye, dış ve iç ihtiyaçlarını kapatmaya dönük, günübirlik karar ve politikalarla durdurulamaz. Hem KKTC'nin gelişmesine tahsis edilecek iç ve dış kaynaklar, hem de KKTC kalkınmasının yönetimi için yeni ve iddialı bir atılıma gerek vardır. Bu atılımın orta vadeli hedefi, 10 yılda KKTC gayri safi ulusal hasılasını ikiye katlamak, 25 yıllık perspektif hedefi ise satın alma gücü paritesi (PPP) bazında GKRY ki-

şı başına gelirini veya BM'nin Beşeri Gelişme Endeksi'ni (HDI) yakalamak olmalıdır.²¹ KKTC'nin Türkiye'nin desteği ile kendi ekonomik geleceğini kurma azim ve kararlılığı dış dünyaya somut olarak gösterilemezse, hiçbir siyaset ve devlet adamının bireysel yeteneği KKTC'ye ve Türkiye'ye müzakere masasında avantaj kazandıramaz. Orta vadeli büyüme hedefinin gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin dış katkısının en az birkaç yıl süre ile bugünkü düzeylerinin üstüne çıkarılması ("*pump priming*"!), bu katkının akılcı kullanımı ve Türkiye'nin ekonomik yönlendirmelerinin mikroekonomik/yöresel düzlemde olabildiğince uzaklaşması ve stratejik önemde proje ve kararlara inhisar etmesi gerekecektir. Türkiye'nin KKTC'ye, KKTC'nin Türkiye'ye ihtiyacı vardır; Hazine-Maliye tutuculuğu ile Türkiye-KKTC ilişkilerini "sıfır toplamı bir oyun" olarak algılamak ve Türkiye'nin yaşadığı mali bunalımı gerekçe göstererek, Türkiye'den KKTC'ye yönelen kaynak transferlerini kısma-ya çalışmak yanlıştır ve her iki toplumun zararınadır.

29. Görünebilir yakın gelecekte KKTC'nin uluslararası planda tecrit edilmiş konumu sürece ve Türkiye AB'nin siyasal bütünlüğü içinde yer alamayacaktır. Dolayısıyla KKTC'nin hukuki ve fiili varlığı yıpranarak, KKTC kendi yurttaşlarını yönetemez duruma düşmedikçe KKTC ile AB arasında üretim faktörlerinin ve özellikle emeğin serbest dolaşımı beklenmemelidir. Bunun Kuzey Kıbrıs Türk toplumunda yaratacağı hayal kırıklıklarını gidermek (ve AB'nin Kıbrıs Türk toplumunu bölmekte olan en büyük propaganda silahını etkisizleştirmek) için KKTC-Türkiye ekonomik bütünleşmesinin AB ile bütünleşmenin Kıbrıslı Türklere sağlayabileceği avantajları eksiksiz, hatta daha

21 On yıllık hedefin ima ettiği büyüme hızı (yılda ortalama % 7.2) erişilemeyecek bir oran değildir. PPP bazında KKTC ve GKRY'deki bireyler arasındaki ortalama gelir farklılığının nominal göreceli gelir farklılığından düşük olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

fazlasıyla sağlayacağı bir ortamın oluşturulması şarttır.²² Türkiye-KKTC'nin orta vadede kaçınılmaz (ve dış ticaret ve finans ilişkilerine bakıldığında büyük ölçüde gerçekleşmiş) görünen entegrasyonu, KKTC ekonomisi için gereklidir ama yeterli değildir. Dolayısıyla Türkiye ile KKTC arasındaki ticaret ve finans ilişkileri, tercihli uygulama öğelerini (*preferential treatment*) içermek zorundadır. Türkiye ile ekonomik entegrasyon kısa dönemde somut ve başarılı sonuçlar vermediği takdirde, genç ve vasıflı insan gücünün AB işgücü piyasasının çekiciliği ile Kuzey Kıbrıs'ı terk etmesi daha büyük bir toplumsal ve ekonomik yıkımı tetikleyecektir.

30. Geçmişte Kıbrıs'a Türkiye'den insan gücü göçü, Rum/Türk nüfus dengesini kollama kaygıları ile biçimlenmiş, özellikle tarım ve hizmetler kesimindeki vasıfsız işgücü açıklarının kapatılmasını sağlamıştır. Ancak bu göç politikası KKTC ekonomisini uzun bir süre kişi başına düşük katma değer sağlayan uğraşlarla kısıtlamıştır. Gerçekçi bir planlama ile KKTC ekonomisinde kişi başına yüksek katma değer üretebilecek sektörler/projeler teşhis edilir ve özendirilmezse, önerilen gelir hedeflerine ulaşılamaz. Gelir hedeflerinin olmazsa olmaz tamamlayıcısı, gelecek on yılda KKTC'de vasıflı insan gücü stokunun hızlı artışıdır. Bunu sadece yerel kaynaklardan, göç eğilimlerini caydırarak karşılamak mümkün görünmüyor; başta Kıbrıslı Türkler diasporasının, bir ölçüde de Türkiye'nin insan gücü kaynaklarına başvurmak gerekecek. GKRY'deki nüfus artışının da salt doğal oranlarla açıklanamayacağı, son 15-20 yılda GKRY'nin de dıştan göç aldığı biliniyor.

31. Türkiye'nin göç ve iskân politikasındaki yanlışlık

22 Bu amaçla uygulanacak ekonomik ve siyasal tedbirlerin tümünün deklare edilmesi de gerekmez; tarife dışı ve/veya idari engel veya kolaylıkların nasıl tasarlanıp uygulanacağını Türkiye ve KKTC yetkilileri çok iyi bilirler. Yeter ki bilinçli ve kararlı olunsun.

ve tutarsızlıklar Kuzey Kıbrıslı Türkleri nüfus hareketleri konusunda duyarlı hale getirmiştir. Küçük toplumlarda "bizden olan" ve "bizden olmayan"ları ayırma eğilimi yaygındır. On yıllarca aynı ekonomik ve siyasal bütünlük içinde yaşamış Türkiye yurttaşları arasında "hemşehrilik" bağı hâlâ çok büyük önem taşır, iki komşu ilin insanları aralarında komşuluk ve aile ilişkileri kurmakta tereddüt eder, kent takımları arasındaki futbol maçlarında birbirine girer ve komşu kent plakalı otobüsleri taşlarken, Kıbrıslı Türk toplumundan bambaşka davranış biçimleri beklemek gerçekçi olmaz. Üstelik KKTC'ye karşı 27 yıldır uygulanan siyasal ve ekonomik ambargo, Türkiye'ye ve dolayısıyla Türkiyelilere duyulan tepkileri beslemiş durumdadır. Bir ölçüye kadar kaçınılması imkânsız olan böylesi gerginliklerin abartılmaması, üstelik yeni nüfus hareketlerin söz konusu olacağı orta vadede sağduyunun gereğidir.

32. Kıbrıslı Türkler ve özellikle genç, eğitilmiş ve becerili kuşaklar tüm dünyaya "Biz buralıyız ve buradayız!" mesajını vermedikleri takdirde hiçbir politika tasarım ve tedbiri KKTC'yi ayakta tutamaz ve geçmişten devralınan eğilimler süregeldiği takdirde bir veya birkaç on yıl sonra çifte ilhak (ya da o dönemin görelî güç koşulları altında tek bir ülkeye ilhak) kaçınılamaz bir son olarak ortaya çıkar. Uzun baskı ve zulüm yılları geçirdikten sonra demokratik bir çerçeve içinde kendi yurdunu yönetmede büyük mesafe alan Kuzey Kıbrıs Türk toplumu için böyle bir sonun ne kadar üzücü olacağı açık. KKTC yönetimi, ekonomide ve siyasette başarılı bir on yıl geçirirse, bugünden kestiremediğimiz daha uzun vadeli gelecekte daha elverişli siyasal kombinezonlara taraf olma şansını yakalayabilir.

KAYNAKÇA

- AVRUPA BİRLİĞİ (AB), Başkanlık Kararları, Helsinki Avrupa Konseyi, 10-11 Aralık 1999.
- KARAL, E. Z., *Osmanlı Tarihi, VIII. c. Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, 1876-1907*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- ÖZTUNA, Y., *Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, c. 12, XIX-XX. Asırlar*, Hayat Kitapları, İstanbul, 1967.

IV. BÖLÜM

KKTC Ekonomisinin Dünü, Bugünü ve Yarını: Bir Makroekonomik Perspektif

*Okta Türel**

GİRİŞ

KKTC'de 1977 sonrası makroekonomik gelişmeleri özetlemeyi ve gelecek on yıl için öngörüler geliştirmeyi amaçlayan bu yazı sekiz altbölümden oluşmaktadır. Tanıtıcı "Giriş"i izleyen ikinci altbölümde KKTC'nin büyüme performansı trend ve konjonktürel dalgalanmaları ile değerlendirilmektedir. Üçüncü altbölüm iç ve dış kaynak kullanımının ve başlıca harcama bileşenlerinin tahliline ayrılmıştır. Dördüncü altbölümde kamu maliyesi ele alınmakta, beşinci bölümde belli başlı sektörler itibariyle gelişme ve verimlilik eğilimleri incelenmektedir. Altıncı altbölüm 2001-

* Yazar, çalışmaya çeşitli katkı ve eleştiriler getiren Prof. Dr. H. Gazi Özhan, Dr. Jülide Öcal, Dr. Nadir Öcal ve KKTC Devlet Planlama Örgütü görevlilerine teşekkür borçludur. Metindeki eksiklik ve hataların tüm sorumluluğu yazarındır.

2011 döneminin kapsayan bir öngörü özetidir. Yedinci alt-bölümde KKTC ekonomisinin işlerliğine yararlı olacağı düşünülen bazı kurumsal önlemler ve iktisat politikası önerileri yer almakta, sekizinci altbölüm de yazıyı sonuçlandırmaktadır.

Kıbrıs sorunu üzerindeki belirsizliklerin had safhada olduğu, Batılı güç odaklarını tatmin edebilecek bir "çözüm" için Türkiye ve KKTC üzerindeki telkin ve baskıların yoğunlaştığı, Türkiye'nin geçirdiği büyük ekonomik bunalım dolayısıyla KKTC'ye yönelik kaynak transferleri önünde kısıtlar belirlediği günümüz koşullarında böyle bir egzersizin anlamlı olup olmadığı sorgulanabilir. Üstelik bugün hem Türkiye'de, hem de KKTC'de ekonomik ve siyasal ufkun giderek kısa dönemle sınırlandığı bir gerçektir. Kısmen Türkiye'deki siyasal istikrarsızlık ve ekonomik bunalımdan, kısmen de Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle, KKTC hükümetleri 1993-97 döneminin kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Plan dönemi sonrasında orta vadeli plan uygulamasını fiilen terk etmiş, yıllık programlar ve bütçelerle "günü idare etme"ye yönelmişlerdir. Kuzey Kıbrıs Türk toplumu 1990'lı yılları ekonomik durgunluk ve çeşitli yerel siyasal çalkantılarla geçirmiş, 1994 Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararları sonucunda pekişen fiili ticaret ambargosu,¹ olumsuz ekonomik etkilerine ek olarak toplumsal özgüven üzerinde yıkıcı etkiler yapmış, "tecrit edilmişlik" duygusunu yoğunlaştırmıştır.

Orta ve uzun vadeye bakmak ve gelecek için somut gelişme tasarımları oluşturmak aslında böyle dönemler için gereklidir. Uluslararası platformlarda kendi hedeflerini ve vazgeçemeyeceği siyasal ve toplumsal minimumları açıkça ortaya koyamayan toplumlar kendilerine biçilen "giysi" ile yetinmek zorunda bırakılırlar. Nihai aşamada AB'ye katı-

1 Ayrıntı için Ege'nin Beşinci Bölüm'deki katkısına Bkz.

lım bağlam ve çerçevesinde Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk toplumlarının benimseyebilecekleri bir "çözüm"e yaklaşılmış olsa bile (ki bugünkü durumun herhangi bir "çözüm"den epey uzak olduğu aşikârdır), "çözüm" arayışlarında KKTC'nin kendi geleceği ile ilgili tasarımların da müzakere masasına getirilmesinde büyük yarar vardır. Öngörülerini eksik ve geçersiz olsa bile, çalışmamızın böyle bir dolaylı katkı sağlayacağını umuyoruz.

BÜYÜME , ENFLASYON VE İSTİKRARSIZLIK

KKTC gayri safi yurtiçi hasılası 1977-2000 döneminde yılda ortalama % 4.1 artmış, ortalama büyüme hızı 1980'lerden sonra genelde azalan bir seyir izlemiştir (1978-82'de % 2.7, 1983-87'de % 5.3, 1993-97'de % 2.4, 1998-2000'de % 4.6; ayrıca Bkz. Şekil 1).² Kişi başına GSYİH'nın söz konusu 23 yıllık dönemdeki ortalama artış hızı ise % 2.2 dolayındadır. Görece zayıf sayılabilecek büyüme performansına ek olarak hasıla artışı yıllar itibariyle istikrarsızlıklar göstermiş, dönemin (GSMH zımni deflatöründen hesaplanan) ortalama enflasyon hızı ise % 63 dolayında gerçekleşmiştir (1978-82'de % 56, 1983-87'de % 45, 1988-92'de % 62, 1993-97'de % 92, 1998-2000'de % 71).

Yetersiz büyüme hızının temel iki belirleyicisi, yatırım oranlarının ve yatırım verimliliğinin düşüklüğüdür. Tablo 1a,b ve Şekil 2'den izlenebildiği gibi birkaç arazi yıl dışında (toplam yatırımlar/GSMH) oranı % 15-20 aralığı içinde kalmış, öte yandan marjinal (sabit sermaye/hasıla) oranı özellikle 1990'lı yıllarda epey yüksek değerlere ulaşmıştır (1977-82'de 5.41, 1983-92'de 3.32, 1993-2000'de 4.74).³

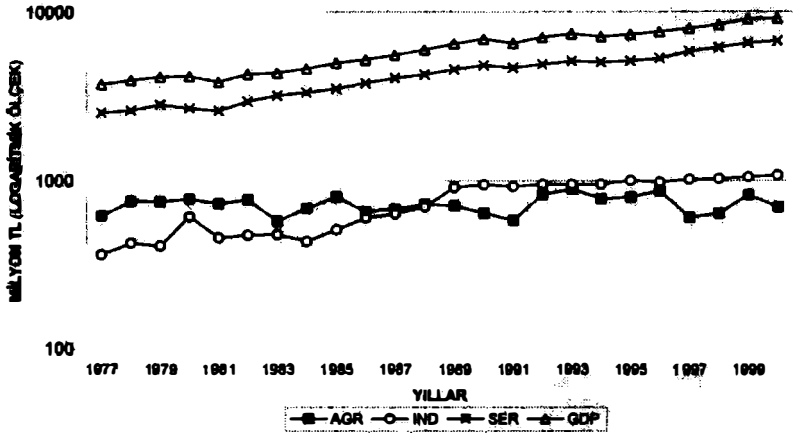
2 Alt dönemlere ayırma, esas itibariyle beşer yıllık kalkınma planı dilimlerine uygun olarak yapılmıştır.

3 Marjinal sermaye/hasıla oranları, bir yıllık olgunlaşma süresi kabulü ile hesaplanmıştır.

Büyümenin istikrarsızlığı esas itibariyle toplam talep kalemlerinde, özellikle dış alem görünmeyen gelirleri, kamu harcamaları ve kamusal gelir transferleri kalemlerindeki dalgalanmalarla açıklanabilmektedir. Özel yatırım davranışları, dış alemden karşılıksız transferler ve mal ihracatı ise kısa dönemli istikrarsızlıkların oluşumunda ikincil sayılabilecek önem taşımaktadır (IDB, 1993: 73-6). Özel tüketim davranışları ise, aşağıda ele alınacağı gibi, görece istikrarlı sayılabilir.

Şekil 1

GSYİH ve Bileşenleri, 1977-2000 (1977 Fiyatlarıyla, milyon TL)

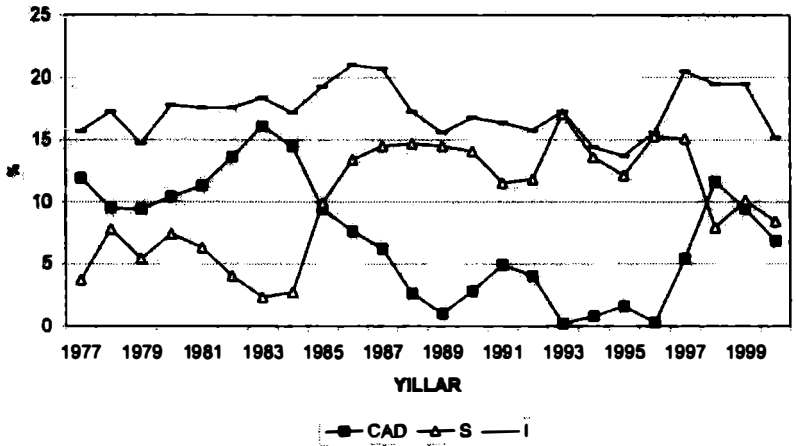
Simgeler: AGR : Tarım

IND: Sanayi

SER: Hizmetler

GDP: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

Şekil 2
GSMH'ya Oranla Dış Açık, Yurtiçi Tasarruflar ve
Toplam Yatırımlar, 1977-2000 (%)

Simgeler : CAD: Cari İşlemler Açığı / GSMH, %
S: Yurtiçi Tasarruflar / GSMH, %
I: Toplam Yatırımlar / GSMH, %

Tablo 1a**Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1977-92 (GSMH'ya oranla, %)**

	<u>1977</u>	<u>1982</u>	<u>1987</u>	<u>1992</u>
Toplam Kaynaklar	111.9	113.6	106.2	104.0
GSMH	100.0	100.0	100.0	100.0
Dış Açık	11.9	13.6	6.2	4.0
Toplam Yatırımlar	15.7	17.6	20.7	15.8
Sabit Sermaye	13.8	17.2	19.4	13.3
Kamu	5.4	5.1	7.5	3.9
Özel	8.3	12.1	11.9	9.4
Stok Değişimleri	1.9	0.4	1.3	2.5
Kamu	-0.3	-0.2	0.5	1.4
Özel	2.2	0.6	0.9	1.1
Toplam Tüketim	96.3	96.0	85.5	88.2
Kamu	26.4	22.6	20.7	23.2
Özel	69.9	73.4	64.9	65.5
Toplam Yurtiçi Tasarruflar	3.7	4.0	14.5	11.8

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.**Kaynak:** DPÖ (1999: 11-2).

Tablo 1b
Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1992-2000
(GSMH'ya oranla, %)

	<u>1992</u>	<u>1997</u>	<u>1998</u>	<u>1999</u>	<u>2000^{a/}</u>
Toplam Kaynaklar	104.0	105.4	111.6	109.4	106.8
GSMH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Dış Açık	4.0	5.4	11.6	9.4	6.8
Toplam Yatırımlar	15.8	20.5	19.5	19.5	15.2
Sabit Sermaye	13.3	18.6	17.6	17.6	13.4
Kamu	3.9	5.6	7.2	7.2	4.3
Özel	9.4	13.0	10.4	10.5	9.1
Stok Değişimleri	2.5	1.9	1.9	1.8	1.8
Kamu	1.4	0.7	0.7	0.5	0.5
Özel	1.1	1.2	1.2	1.3	1.3
Toplam Tüketim	88.2	84.9	92.1	89.9	91.6
Kamu	23.2	24.7	26.1	27.6	26.6
Özel	65.6	60.2	66.0	62.3	65.0
Toplam Yurtiçi Tasarruflar	11.8	15.1	7.9	10.1	8.4

^{a/} Gerçekleşme tahmini.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 14-5); DPÖ (2001b:14).

Arz yanlı istikrarsızlıkların başında gelen tarımsal verim ve hasıla dalgalanmaları ise tarımın KKTC ekonomisindeki görece küçük payı dolayısıyla sınırlı bir etki yapmaktadır.

Öte yandan KKTC ve Türkiye GSMH'larındaki büyümenin istatistik ilişkisi Pesaran'ın ARDL yöntemine göre

sınandığında Türkiye GSMH'sındaki bir birimlik artışın uzun dönemde KKTC GSMH'sında 0.93'lük bir artışa yol açtığı, ancak bir yıllık dönemlerde söz konusu etkinin 0.51 düzeyinde kaldığı gözlenmiştir; başka bir deyişle büyüme hızı farklılığının kabaca % 54'ü ilk yılda düzeltilmektedir.⁴ İki ülkedeki hasıla artışlarının uzun dönemde birbirine yakın düzeylerde seyretmesi (1977-2000 dönemi için Türkiye'de yılda ortalama % 3.6, KKTC'de yılda ortalama % 3.9), KKTC'deki kısa dönemli gelir dalgalanmalarını açıklamak için yeterli değildir.

Türkiye ve KKTC enflasyon oranlarının çok yüksek korelasyon göstermesi, iki ülke arasındaki ticaret kanallarının açıklığı ve KKTC'de TL'nin resmi para birimi olarak kullanılmasının beklenen sonucudur.⁵ Özetle, iki ülke ekonomilerinin etkileşim biçimi, KKTC'deki gelir istikrarsızlığının Türkiye'dekiyle birebir örtüşmediğini, fiyat istikrarsızlığının ise doğrudan Türkiye'deki fiyat istikrarsızlığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1 ve Tablo 2a,b,c'de sunulan veriler KKTC'deki yurtiçi hasıla artışının esas itibariyle hizmet sektörlerindeki gelişmelere atfedilebileceğini, tarım ve sanayi sektörlerinin özellikle 1990'larda kayda değer bir durgunluk yaşadığını ortaya koymaktadır.

4 Söz konusu istatistik sınamalar, Dr. J. Öcal ve Dr. N. Öcal tarafından yapılmış olup, sayısal bulgular yazardan elde edilebilir.

5 1977-2000 döneminde Türkiye enflasyon hızının (GSMH zımni deflatörüyle ölçülen) yıllık ortalaması (% 60), KKTC'dekinden (% 63) düşüktür. KKTC fiyat hareketlerine daha uygun düşecek deflatörün Türkiye TEFE ve TÜFE'si arasında seyreden bir endeks olması gerektiği söylenebilir.

Tablo 2a
Sektörel Katma Değer Artış Oranları,
1978-2000 (dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektör</u>	<u>1978-82</u>	<u>1983-87</u>	<u>1988-92</u>	<u>1993-97</u>	<u>1998-2000a/</u>	<u>1977-2000a/</u>
Tarım	4.5	-2.6	4.1	-6.2	4.8	0.5
Sanayi	5.4	5.9	8.4	1.4	2.0	4.8
Hizmetler	3.1	6.5	3.8	3.5	4.9	4.3
Ticaret ve Turizm	1.2	4.2	3.7	0.9	5.8	2.9
Kamu Hizmetleri	3.9	5.3	2.0	0.8	3.0	3.0
Diğer	3.8	8.8	4.8	6.0	5.3	5.8
GSYİH	2.7	5.3	4.9	2.4	4.6	3.9
GSMH	2.8	5.4	4.6	2.3	4.7	3.9

Tablo 2b
İstihdam Artış Oranları, 1978-2000
(dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektör</u>	<u>1978-82</u>	<u>1983-87</u>	<u>1988-92</u>	<u>1993-97</u>	<u>1998-2000a/</u>	<u>1977-2000a/</u>
Tarım	2.4	-1.4	-1.4	-2.6	-2.0	-0.9
Sanayi	3.4	3.8	3.5	0.6	0.9	2.6
Hizmetler	7.1	5.8	3.7	4.3	3.6	5.0
Ticaret & Turizm	6.5	7.3	4.4	3.2	3.4	5.1
Kamu Hizmetleri	6.0	2.6	1.4	0.9	2.2	2.6
Diğer	8.7	8.3	5.1	6.8	4.4	6.8
Toplam	4.9	3.1	2.3	2.4	2.3	3.0

Tablo 2c
Zımnı Emek Verimliliği Artış Oranları, 1978-2000
(dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektör</u>	<u>1978-82</u>	<u>1983-87</u>	<u>1988-92</u>	<u>1993-97</u>	<u>1998-2000^{a/}</u>	<u>1977-2000^{a/}</u>
Tarım	2.0	-1.2	5.5	-3.7	7.0	1.4
Sanayi	1.9	2.0	4.7	0.8	1.1	2.2
Hizmetler	-3.8	0.7	0.1	-0.8	1.3	-0.7
Ticaret ve Turizm	-5.0	-2.9	-0.7	-2.1	2.3	-2.1
Kamu Hizmetleri	-2.0	2.7	0.5	-0.1	0.8	0.3
Diğer	-4.5	0.4	-0.3	-0.7	0.9	-1.0
Toplam	-2.0	2.1	2.6	0.0	2.2	0.8

a/ Gerçekleşme tahmini.

Kaynak: DPÖ (2001a: 8-9, 70-1) ve DPÖ'den (2001b: 3, 336) hesaplanmıştır.

Tablo 3'teki yatırım dağılımı ile uyumlu olan ve KKTC ekonomisinin fiziksel anlamda üretken sektörlerden giderek uzaklaştığını gösteren bu eğilimlerin verimlilik ve ekonomik yapı açısından taşıdığı anlam, aşağıda tartışılacaktır.

KAYNAK KULLANIMI VE BAŞLICA HARCAMA BİLEŞENLERİ

KKTC ekonomisinin dış kaynak kullanımı, yıllar itibariyle GSMH'nın % 16.1'i (1983) ile % 0.2'si (1993) arasında, çok geniş bir aralık içinde seyretmiştir (Şekil 2). KKTC'deki kronik cari işlemler açığının kapatılmasındaki en büyük katkı Türkiye'nin dış kredi ve yardımlarından sağlandığı için, (cari işlemler açığı/GSMH) ve (TC Yardım ve Kredileri/GSMH) oranları arasında oldukça yüksek bir korelasyon görülmektedir (Krş. Şekil 2-3). Ancak TC yardım ve kredileri cari açıkları sistematik olarak aşmakta,

Tablo 3
Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı,
1977-2000 (yüzde paylar)

<u>Sektör</u>	<u>1977</u>	<u>1982</u>	<u>1987</u>	<u>1992</u>	<u>1997</u>	<u>2000^{a/}</u>
Tarım	12.8	16.6	2.3	7.7	3.2	6.3
Sanayi ^{b/}	16.4	13.8	15.3	12.6	6.9	11.0
Hizmetler	70.8	69.6	82.4	79.7	89.9	82.7
- Turizm	2.0	2.1	2.5	3.8	4.8	4.8
- Ulaştırma ve Haberleşme	18.0	17.8	19.6	17.3	15.2	20.3
- Eğitim	0.7	1.7	1.7	2.7	6.8	16.8
- Sağlık	2.5		0.9	0.6	1.1	
- Diğer Kamu Hizmetleri	3.0	4.2	6.2	4.2	8.1	
- Konut	37.3	34.6	40.7	40.2	41.7	27.6
- Diğer ^{c/}	7.2	9.1	10.7	10.8	12.2	13.3
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

a/ Gerçekleşme tahmini.

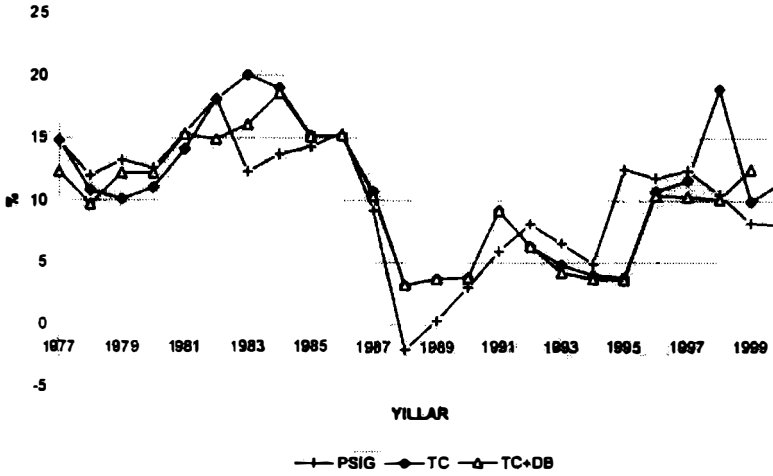
b/ Madencilik ve enerji dahil.

c/ İnşaat, ticaret, mali müesseseler, serbest meslek faaliyetleri. 1977 yılı serbest meslek yatırımları diğer kamu hizmetleri yatırımları içindedir.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 28-9) ve DPÖ'den (2001b: 22) hesaplanmıştır.

Şekil 3
Kamu Kesimi Tasarruf/Yatırım Açığı ve
Dış Yardımlar, 1977-2000 (GSMH'ya Oranla, %)

Simgeler: PSIG: Kamu Kesimi Tasarruf-Yatırım Açığı/GSMH, %
 TC: Türkiye'nin Yardım ve Kredileri/GSMH, %
 TC+DB: Türkiye'nin KKTC Kamu Kesimine Finansman Desteği/GSMH, %

dolayısıyla bu fonlar sadece cari açıkları değil, 1980'lerin ortalarından itibaren merteye olarak cari açıklara yakın, hatta onların da üstünde kalan rezerv artışlarının finansmanında başlıca kaynağı oluşturmaktadır (Tablo 4). Sermaye hareketlerinde ikinci önemli kalem kısa vadeli sermaye hareketleridir; diğer ülkelerin dış kredi ve yardımları görece önemsizdir.

Tablo 4
Cari Açığın Finansmanı, 1977-2000 (milyon dolar)

	<u>1977-82</u>	<u>1983-87</u>	<u>1988-92</u>	<u>1993-97</u>	<u>1998-2000^a</u>
Birikimli Cari İşlemler Açığı	139.2	126.9	79.7	60.5	268.0
Sermaye Hareketleri, (net)	162.0	218.6	199.6	345.5	464.9
TC Yardım ve Kredileri	171.5	194.2	135.4	251.8	390.1
Diğer Dış Yardımlar	14.1	24.4	16.2	10.2	3.8
Kısa Vadeli Sermaye (net)	-23.6	0.0	48.0	83.5	71.0
Genel Denge	-22.8	-91.7	-119.9	-285.0	-196.9
Rezerv Hareketleri ^{b/}	-10.8	-97.3	-118.2	-276.2	-208.7
Net Hata ve Noksan	-12.0	5.6	-1.7	-8.8	11.8

Not Edilmek Üzere:

Sermaye Hareketlerine Oranla (yüzde pay)

Birikimli Cari Açık	85.9	58.1	39.9	17.5	57.6
TC Yardım ve Kredileri	105.9	88.8	67.8	72.9	83.9
Rezerv Artışı	6.7	44.5	59.2	79.9	44.9
Net Hata ve Noksan	7.4	-2.6	0.9	2.5	-2.5

a/ 2000 yılı rakamları gerçekleşme tahminidir.

b/ Eksi işaret rezerv artışını simgelemektedir.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 50-1); DPÖ (2001b: 85)'den hesaplanmıştır.

KKTC'nin cari işlem açıklarının seyrinde başlıca üç alt dönem ayırt edilmektedir: 1977-83, 1984-93, 1994-2000. Bu üç alt dönemden ilkinde (cari açık/GSMH) oranı yükselen bir seyir izlemektedir. İkinci alt dönemde ise Özalcı politikaların yansıması ile Türkiye'den KKTC'ye yönelen resmi kredi ve yardımların tedricen, fakat sistematik bir biçimde daraltıldığı görülmektedir (ayrıntılı veriler için Ege'nin Beşinci Kesim'de yer alan katkısına Bkz.).

KKTC ekonomisi bu "ortodoks iktisat zorlaması"na oldukça sağlıklı bir tepki göstermiş ve hem toplam tasarruf/yatırım açıkları, hem de kamu kesimi açıkları daraltılabilmektedir (Şekil 2-3). Böylece ortalama yatırım eğilimleri-

nin ciddi bir gerileme göstermesi engellenmiş, GSYİH artış hızının son 23 yılın tarihsel ortalaması çevresinde tutulması sağlanmıştır. 1994 sonrasında cari açıkların yeniden büyüme eğilimine girdiği ve (iç tasarruflar/GSMH) oranının gerilediği izlenmektedir. Ege'nin çalışmasından da anlaşılacağı gibi söz konusu eğilim, K'KTC'nin dış ticaret dengesinin kötüleşmesi ve net turizm gelirlerinin azalması ile belirginleşmiştir. 1994 ABAD kararı, Türkiye'deki 1994 şoku sonrasında TL'nin reel olarak değerlendirilmesi ve mal üreten sektörlerdeki düşük verimlilik artışı dolayısıyla KKTC'nin rekabet gücünü giderek yitirmesi, bu olumsuz gelişmenin başlıca nedenleri arasında sayılabilir.

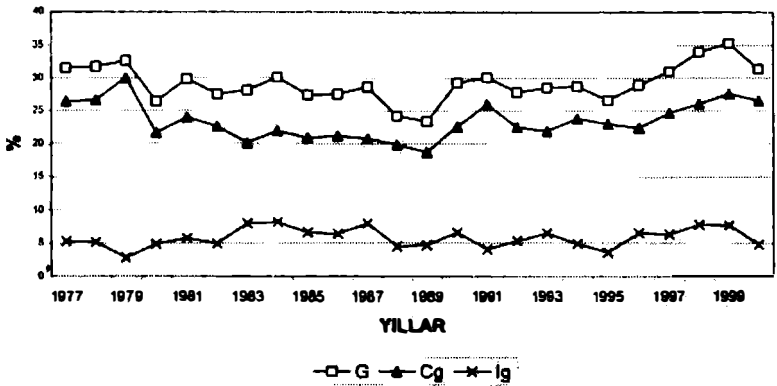
Şekil 2, KKTC ekonomisinde dış ve iç tasarruf oranlarının 1997-98'e kadar genellikle ters yönlerde hareket ettiğini göstermektedir. 1997-98 sonrasındaki veriler ise bu eğilimden kopuş olasılığını düşündürüyor. Başka bir deyişle, düşük yatırım ve yetersiz ihracat performansının yarattığı olumsuz çoğaltan etkileri, ekonomiyi istikrarlandırma ve kamu maliyesine çeki düzen verme özelemleriyle birleştğinde KKTC ekonomisi regresif ve toplumsal açıdan yıkıcı bir konjonktüre sürüklenebilir. Çiftçioglu'nun (2000) incelemesini bu tehlikeye karşı ciddi bir uyarı olarak nitelemek yanlış olmaz. KKTC yönetiminin Türkiye'deki ortodoks iktisat anlayışının 2001'de yarattığı durgunlaştırıcı etkileri yakından izlemesinde ve aynı hataları tekrarlamamasında yarar vardır.

KKTC'de (toplam yatırımlar/GSMH) oranının istikrarsız bir ekonomide beklenen büyük çalkantıları göstermediğine değinmiştik. Bir başka ilginç gözlem de kamu yatırımlarının özel kesim yatırımlarını kovma (*crowding-out*) etkisinin çok sınırlı oluşudur. Örneğin 1983-84, 1987, 1990, 1998-99'da kamu yatırımlarının canlanması özel yatırımları ciddi ölçülerde geriletmemiş, 1979, 1988-89, 1995 ve 2000'de kamu yatırımlarındaki oransal düşüşler

özel yatırımlarda kayda değer bir canlanma yaratmamıştır (Kırş. Şekil 4 ve 5).⁶ Aynı anlamı taşımak üzere, KKTÇ'de özel ve kamu yatırımları arasında tamamlayıcılık ilişkisinin bulunmadığı ileri sürülebilir.

Şekil 4

Kamu Harcamaları ve Bileşenleri, 1977-2000 (GSMH'ya Oranla)

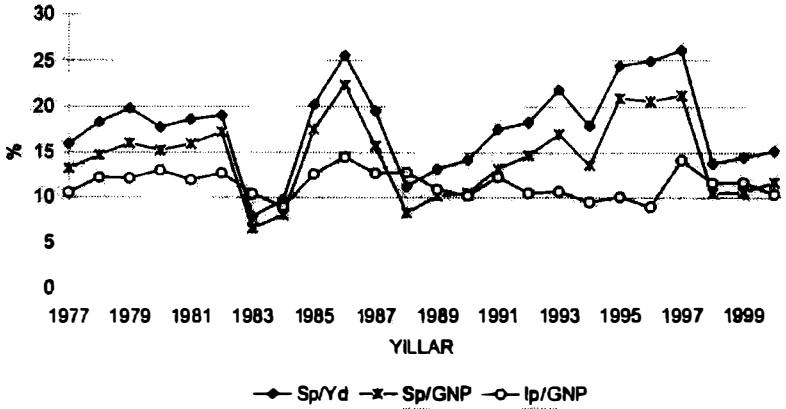

Simgeler: G: Kamu Harcamaları/GSMH, %
 Cg: Kamu Cari Tüketimi/GSMH, %
 Ig: Kamu Yatırımları/GSMH, %

6 Özel yatırımlar ve kamu yatırımları arasındaki korelasyon 1977-2000 döneminde negatif ve anlamlı sayılamayacak ölçüde düşük (-0.081) hesaplanmaktadır.

Şekil 5

Özel Tasarruf ve Yatırım Oranları, 1977-2000 (%)

Simgeler: Sp/Yd: Özel Tasarruflar/Özel Harcanabilir Gelir, %
 Sp/GNP: Özel Tasarruflar/GSMH, %
 Ip/GNP: Özel Yatırımlar/GSMH, %

1977-2000 döneminde genel bir yatırım zafiyeti içinde görülen KKTC ekonomisinde özel yatırımlar GSMH'nin % 9.0 - % 14.6'sı, kamu yatırımları ise GSMH'nin % 2.6 - % 8.2'si arasında dalgalanmıştır (uzun dönem ortalamaları sırasıyla % 11.5 ve % 5.8). Yakın gelecekte (i) gelişmekte olan bir ülke için kabul edilemeyecek düzeylerde düşük olan kamu yatırımlarının artırılması, (ii) kamu yatırımlarının özel yatırımları uyarıcı etkisini güçlendirecek sektör ve projelerin teşhis edilmesi gerekecektir.

KKTC ekonomisinde önemli bir harcama bileşeni olan kamu tüketiminin GSMH'ye oranı, arızı birkaç yıl istisna edilirse, % 20-28 aralığında yer almış ve (dış kaynak/GSMH) oranındakine benzer bir konjonktürel hareket göstermiştir (1977-79: artış, 1980-89: düşüş, 1990-2000: artış). Türkiye'den KKTC'ye yapılan transferleri sınırlama çabasının 1980'lerde cari kamu tüketiminin oransal payını

azalttığı, ancak bu çabanın 1990'larda etkisiz kaldığı Şekil 4'ten izlenebilmektedir. Türkiye'deki ve gelişmekte olan birçok ülkedeki düzeylerin epey üstüne çıkan, bir anlamda "refah devleti" ölçülerine yaklaşan (kamu tüketimi/GSMH) oranı, Kuzey Kıbrıs Türk toplumunun geniş ve etkili bir sosyal hizmet açısından yararlandığının göstergesi olmaktan çok, kamu kesimindeki aşırı istihdamın ve düşük hizmet verimliliğinin göstergesidir.

Özel tüketim harcamalarının 1977-2000 dönemindeki gelişimi, özel tüketim/harcanabilir gelir ilişkisinin uzun dönemde istikrarlı bir seyir izlediğini ve marjinal özel tüketim eğiliminin 0.78 çevresinde bulunduğunu göstermektedir (Bkz. Şekil 6).⁷ Şekil 6, kısa dönemli tüketim fonksiyonunun 1983, 1987-88 ve 1998'de yukarıya doğru ötelendiğini düşündürmekte olup, 1988-97 gözlemlerinden hesaplanan kısa dönemli marjinal tüketim eğilimi katsayısı 0.41 dolayındadır.⁸ Söz konusu ötelenmelerin hangi nedenlerle gerçekleştiğini açıklayabilmek için daha ayrıntılı incelemelere ihtiyaç vardır. 2001-2010 döneminde ortalama tüketim eğiliminin (olağanüstü bunalım konjonktürleri öngörü dışı tutulduğu takdirde) 2000'deki % 84.8'lik düzeyinden % 75 dolayına düşmesi beklenebilir. Bölüm 6'da bu kabule bağlı kalınacaktır.

- 7 Tahmin denklemi C_p sabit fiyatlarla özel tüketimi, Y_d de harcanabilir geliri göstermek üzere

$$C_p = 213.2 + 0.7759 Y_d, \quad R^2 = 0.938$$

(t:0.99), (t:18.32)

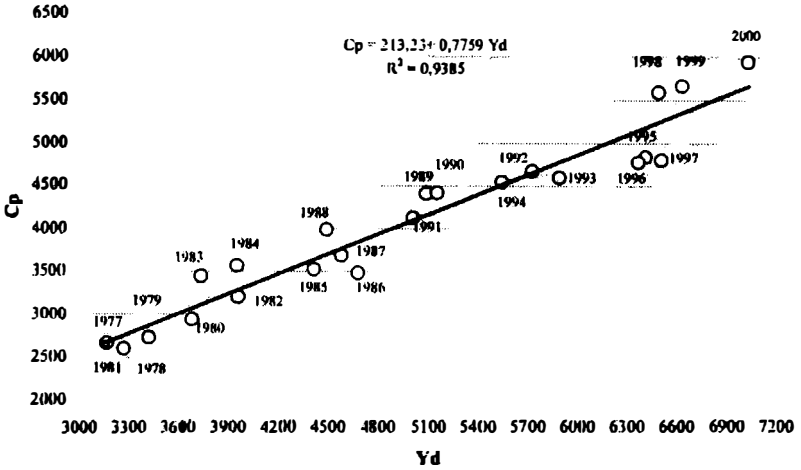
D-W : 1.118'dir.

Sınamalar otokorelasyon ve heteroskedastisitenin varlığına işaret etmekte, daha özenli bir tanımlama (*specification*) ihtiyacı kendini hissettirmektedir. Marjinal tüketim eğilimi katsayısı tahmininin anlamlı çıkması, buna karşılık otonom tüketim tahmininin anlamlı bulunmaması, kısa dönemli tüketim fonksiyonundaki kaymalara atfedilebilir.

- 8 Söz konusu ötelenmelerin (Özel Tasarruf/Özel Harcanabilir Gelir) veya (Özel Tasarruf/GSMH) oranında yol açtığı ani düşüşler Şekil 5'ten izlenebilmektedir. Şekil 5'de ortalama yatırım eğiliminin ortalama tasarruf eğilimine göre daha istikrarlı olduğu da açıkça görünüyör.

Şekil 6

Özel Tüketim / Özel Harcanabilir Gelir İlişkisi, 1977-2000
(1977 Fiyatlarıyla, Milyon TL.)

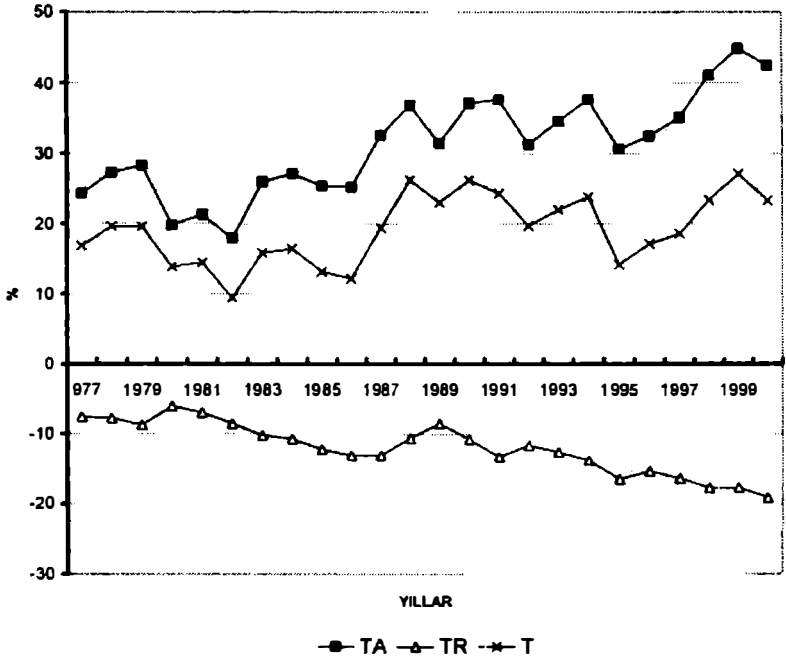
Simgeler: Yd : Özel Harcanabilir Gelir
Cp: Özel Tüketim

KAMU MALİYESİ

KKTC'de (brüt kamu gelirleri/GSMH) oranı 1977'de % 24 dolayında iken, 1980'de % 20, 1982'de % 18'e kadar gerilemiş, bu yıldan sonra uzun dönemli bir artış trendine oturarak 2000 yılında % 42'ye ulaşmıştır. Ancak (net kamu geliri/GSMH) oranı ise bu büyüklüklerin epey altındadır (1977'de % 17, 1982 % 9, 2000'de % 23, Bkz. Şekil 7). Brüt ve net gelirler arasındaki büyük fark, cari transfer harcamalarından oluşmaktadır (GSMH'nin oranı olarak 1977'de % 7, 1982'de % 9, 2000'de % 19). KKTC'nin kamu maliyesi üzerindeki disiplini güçlendirebilmesi için yalnızca tüketim ve yatırım amaçlı harcamaların bilinçli ve verimli kullanımı değil, transfer harcamalarından elde edileceği umulan sosyal yararın sorgulanması da gereklidir.

Şekil 7

Vergiler, Transferler ve Net Vergi Geliri, 1977-2000 (GSMH'ya Oranla, %)

Simgeler: TA: Brüt Vergi Hasılatı / GSMH, %
 TR: Cari Transferler/GSMH, %
 T : Net Vergi Hasılatı/GSMH, %

Tanım gereği, net kamu gelirleri ile kamu cari ve yatırım harcamaları toplamı arasındaki fark kamu kesimi tasarruf/yatırım açığına eşit olduğundan, bu farkın iç veya dış borçlanma ile karşılanması söz konusu olacaktır.⁹ KKTC'de hükümet istisnai durumlar dışında iç borçlanma-

9 Kamu kesimi sermaye hesaplarının muhasebeleştirilme biçimi ve kamu kesiminin nakit depoları ile banka hesaplarını takviye etme ihtiyacı, bu basit denklikten ayrılmalar yaratabilir.

ya başvurmadiğı, öte yandan KKTC kamu kesimine Türkiye dışındaki özel ve resmi kaynaklardan ödünç sağlanması imkânı çok sınırlı olduğı için, kamu kesimi tasarruf/yatırım açığı ile TC kaynaklı dış kredi ve yardımların birbirine yakın olması beklenir. Şekil 3, bu beklentiyi doğrulamakta, kamu kesimi tasarruf/yatırım açığı (PSIG) ödemeler dengesi verilerinden elde edilen TC kredi ve yardımları (TC) veya devlet bütçesi hesaplarından elde edilen Türkiye'den yardım + "iç" borçlanmalar toplamı (TC+DB) serileri ile paralel bir seyir izlemektedir.¹⁰ Bu nedenle, kamu kesimi tasarruf/yatırım açıklarındaki konjonktürel hareketi yorumlarken Bölüm 3'te dış kaynakların incelenmesi sırasında yaptığımız ta'hilleri hatırlamak yeterlidir. 2000 yılı itibariyle GSMH'nin % 8'i düzeyindeki kamu kesimi tasarruf/yatırım açığı, borçlanmadaki bağış unsuru hesaba katılmaz ve % 8 dolayında bir reel faiz varsayılırsa, borç/GSMH oranının 1'e yakınsayacağını ima eder. Bu düzeydeki borçluluk katsayısının ve 2000 yılı itibariyle Türkiye GSMH'sinin % 0.6'sı çevresinde olan dış kaynak transferinin sürdürülemez ölçülerde yüksek olduğı kanısında değiliz. Sorunun özü, KKTC kamu kesimi kaynak kullanımındaki etkinsizliğin giderilmesidir.

VERİMLİLİK TRENDLERİ

Tablo 5, 1977-2000 döneminde KKTC üretim yapısının geçirdiğı çarpıcı dönüşümü özetlemektedir. Tarım sektö-

- 10 KKTC Devlet Planlama Örgütü'nün kamu kesimi hesapları ile Ekonomik ve Sosyal Göstergeler'de yer alan özel kesim dengesini uyumlaştırıcı bir egzersize yönelmesinde ve KKTC'deki ulusal muhasebe tanım ve kabullerini revize etmesinde yarar gördüğümüzü bu vesile ile kaydetmeliyiz. Özhan vd. (1998) bu amaçla yararlanılabilecek uygun bir başlangıçtır. Kamu kesimi açıkları finansmanın kaynaklar/harcamalar dengesinde beliren "resmi" ile, Şahinkaya'nın Yedinci Bölüm'deki katkısından izlenen bankacılık sistemi fon kullanım bilgileri de birbiriyle tutarlı görünmüyor.

rünün GSYİH'deki payı 1977'de % 16.4 iken, 2000'de % 7.6'ya gerilemiş, sanayi sektörünün payı cüz'i bir artışla % 9.7'den % 11.9'a yükselmiş, hizmetler sektörünün payı ise 6 puanlık artışla % 67.9'dan % 73.9'a yükselmiştir. Hizmetler sektörü bileşenlerinde de önemli kaymalar gerçekleşmiş, ulaştırma/haberleşme, inşaat, mali müesseseler ve serbest mesleklerin payı ticaret+turizm, konut sahipliği ve kamu hizmetleri aleyhine genişlemiştir.

Tarında ürün deseninde köklü değişikliklere gitme, sanayide ise ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânları sınırlı olan küçük bir ada ekonomisinde hizmet sektörlerinin uzun dönemde daha yüksek bir gelişme potansiyeline sahip olması şaşırtıcı sayılamaz. Ancak yapısal dönüşümün kaygı verici yanı, bu oransal kaymaların esas itibariyle tarım ve sanayideki düşük verimlilik düzeyinden ve verimlilik artış temposunun yetersizliğinden kaynaklanmış olmasıdır. Nitekim, 23 yıllık bir perspektifte tarımsal ve sınai hasılda yıllık ortalama artış hızları sırasıyla % 1.4 ve % 2.2 olarak gerçekleşmiştir. Fiziksel anlamda üretken sektörlerde verimli istihdam fırsatları bulamayan işgücü, hizmet sektörlerine yönelmiş, hizmet sektörlerindeki emek verimliliği de (kamu hizmetleri hariç) gerilemiştir (Bkz. Tablo 2c).¹¹ İşsizlik tehlikesi ve dış göçü önleme kaygıları, kamu sektöründe istihdam baskılarını artırmış, ticarete konu sektörlerdeki düşük verimlilik KKTC dış ticaret açıklarını büyütmüş, KKTC'nin besin maddelerindeki kendine yeterlilik oranı önemli ölçüde gerilemiştir. Tüm bu gelişmelerin bileşkesi olarak kişi başına verimlilikteki yıllık ortalama artış, son 23 yılda ancak % 0.8'e ulaşabilmiştir. Dahası, 1990'lı yıllardaki performans, yukarıda sıralanan ortalama değerlerin de (genellikle) altındadır.

11 Kamu hizmetleri sektöründeki verimlilik artışlarının gerçekten bu düzeylerde olup olmadığı, ölçülen şeyin çıktı mı, girdi mi olduğu tartışması ile yakından ilgilidir.

Tablo 5
GSYİH'nin Bileşimi, 1977-2000
(1977 sabit fiyatlarıyla, yüzde paylar)

Sektör	1977	1982	1987	1992	1997	2000^{a/}
Tarım	16.4	17.9	12.1	11.7	7.6	7.6
Sanayi	9.7	11.0	11.4	13.4	12.8	11.9
Hizmetler	67.9	69.1	73.2	69.4	73.1	73.9
Ticaret ve Turizm	21.2	19.7	18.7	17.8	16.5	17.1
Ulaştırma ve Haberleşme	6.8	8.7	10.9	9.7	11.8	12.4
Konut Sahipliği	9.4	7.4	6.3	5.5	5.4	5.1
Kamu Hizmetleri	19.9	21.1	21.2	18.4	17.1	16.3
Diğer ^{b/}	10.6	12.2	16.1	18.0	22.3	22.9
İthalat Vergileri	6.0	2.0	3.3	5.5	6.5	6.6
GSYİH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

a/ Gerçekleşme tahmini.

b/ İnşaat, mali müesseseler ve serbest meslek gelirleri.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 10-1) ve DPÖ (2001b: 3).

Bu olumsuz tablo en kısa sürede tersine çevrilmediği takdirde Türkiye'nin mali ve siyasal destekleri ne düzeyde olursa olsun, Kuzey Kıbrıs Türk toplumunu ekonomik yıkımdan kurtarmak mümkün olmayabilir. Aşağıdaki sayısal egzersiz, böyle bir akıbetten kaçınılabileceğini ve bunun ekonomik temelini var olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

MAKROEKONOMİK ÖNGÖRÜ, 2001-11

KKTC ekonomisini gelecek on yılda hızlı bir büyüme çizgisine oturtmayı ve on yılda GSMH'sını ikiye katlamayı he-

def alan makroekonomik egzersizimiz aşağıdaki temel başlangıç varsayımlarına dayanmaktadır:¹²

(i) Türkiye'nin dış kredi ve yardımları, egzersiz döneminin son yılı olan 2011'e kadar 2001'de programlanan reel düzeyde sürecektir. Bu varsayım (TC dış kredi ve yardımları/GSMH) oranının 2001'de % 12.2 iken, 2011'de % 6.1'e gerilemesi anlamına gelir.

(ii) (Kamu kesimi brüt gelirleri/GSMH) oranı, 2001-2006 döneminde 2001 yılı için öngörülene yakın düzeyde (% 43) kalacak, bundan sonra cüz'i artışlarla 2011'de % 45'e çıkacaktır. Başka bir deyişle, esasen epey yüksek düzeydeki brüt vergi yükünü daha da yükseltmek değil, kamu kesiminde kaynak kullanım etkinliğini artırmak amaç olacaktır.¹³

(iii) (Kamu transferleri/GSMH) oranı 2001'deki % 19.7'lik düzeyden, tedricen azaltılarak, 2007'de % 15'e düşürülecek, bundan sonra sabit tutulacaktır. Ancak hızla büyümesi beklenen bir ekonomide toplam transferlerin ve kişi başına sosyal transferlerin reel değeri gerilemeyecektir.

(iv) (Kamu cari tüketimi/GSMH) oranı, ılımlı bir azalma seyri ile 2008'de GSMH'nın % 23'üne çekilecek, bundan sonra sabit tutulacaktır.¹⁴

(v) Yukarıdaki varsayımların sonucu olarak kamu kesimi 2003 yılında GSMH'nın % 0.5'i ölçüsünde (pozitif)

12 2000'lerin ilk on yılının sonunda (yani 2010'da) GSMH'yı 2000'dekinin iki katına çıkarmak, elverişsiz başlangıç şartları dolayısıyla mümkün görünmemektedir. (Net dış alem faktör gelirleri/GSMH) oranı, 2000-01'deki düzeyinde sabit varsayıldığı için, GSMH hedefi gerçekleştirilebilirse, GSYİH da on yılda iki katına çıkarılmış olacaktır.

13 Söz konusu oranların yüksekliliği, KKTC'de oldukça geniş olduğu bilinen "kayıtdışı ekonomi" ile de ilgilidir ve KKTC'deki gerçek vergi yükü büyük bir olasılıkla daha düşüktür.

14 Daha hassas ve özenli bir kamu maliyesi incelemesi, kamu cari tüketimi ve sosyal transferler arasında değiş-tokuş imkânlarını ortaya koyabilir.

tasarruf sağlar duruma gelecek, (Kamu tasarrufları/GSMH) oranı tedricen yükseltilerek 2010-11'de % 7.0 mertebesine ulaştırılacaktır.

(vi) (Kamu yatırımları/GSMH) oranı 2001-2005 döneminde hızla artırılarak, 2005'te % 10'a, bundan sonra tedricen yükseltilerek 2000-11'de % 12.5'a yükseltilecektir. (Özel yatırım/GSMH) oranı da 2001'de % 10.6 iken, 2005'te % 15.0, 2010-11'de % 17.5 olarak hedeflenmiştir.

(vii) (Kamu finansman gereği/GSMH) oranı tedricen daraltılarak 2004'te % 7'ye, 2007'de % 6'ya, 2008'de % 5.5'a indirilecek ve 2008'i izleyen yıllarda bu düzeyde sabitlenecektir. 2005'ten itibaren TC dış kredi ve yardımları sadece KKTC'deki kamu yatırımlarını finanse etmek için kullanılacaktır.

Makroekonomik egzersizimiz, bu başlangıç varsayımlarına ek olarak, "teknik" sayılabilecek bir dizi kabule dayanmaktadır:

(i) Marjinal (sabit sermaye/hasıla) katsayısının 2001-06 döneminde 3.06, 2006-11 döneminde 3.15 düzeyinde tutulmasına çalışılacaktır. 1983-92 döneminde fiilen gerçekleşene yakın olan bu değerler iddialı, fakat yatırım verimliliğine özel bir dikkat ve titizlik gösterilir ve Türkiye-KKTC ekonomik bütünleşmesinin yaratabileceği ölçek ekonomilerinden yararlanılırsa erişilmesi mümkün ölçülerdedir.

(ii) Marjinal özel tüketim eğiliminin 2001-06 döneminde % 59, 2006-11 döneminde % 63 mertebesinde gerçekleşeceği ve böylece ortalama eğilimin 2010-11'de % 75 dolayında bulunacağı kabul edilmiştir. 2010-11'deki ortalama tüketim eğilimi 1977-2000 dönemindeki marjinal tüketim eğilimine yakındır. Bu sayısal hedeflere ulaşılması için 1983, 1987-88 ve 1998'dekilerine benzer özel tüketim sıçramalarının engellenmesi gerekecektir.

(iii) 2001'de yaklaşık 58 milyon ABD Doları düzeyin-

de gerçekleşmesi beklenen mal ihracatının 2006'da 120, 2011'de 250 milyon dolar'a, turizm net gelirlerinin ise 2001'deki 222 milyon dolardan 2006'da 350, 2011'de 630 milyon dolar'a yükseltmesi hedeflenmiştir.¹⁵ Bu sayılar ima ettikleri oransal artış hedefleri itibariyle çarpıcı görünüşler de, bugünkü yetersiz miktarlarla karşılaştırıldığında gerçekçi sayılmalıdır. Aynı sav, net diğer görünmeyenler için de söylenebilir (2001 gerçekleşme tahmini 84, 2006 ve 2011 hedefleri ise sırasıyla 135 ve 240 milyon dolar).

(iv) Devlet yardım ve kredileri dışında KKTC'ye net özel sermaye girişinin 2001 yılı program tahmini 14 milyon ABD Doları'dır. Söz konusu girişlerin 2006'da 25, 2011'de 40 milyon dolar'a yükselmesi öngörülmüş olup, bu kalem esas itibariyle TC veya yurtdışındaki Kıbrıs Türk kökenli özel girişimcilerin/ortaklıkların doğrudan yatırımlarından oluşacaktır. Kısa vadeli krediler ve portföy yatırımları için abartmalı tahminler yapmak bugünkü dış siyasi konjonktürde gerçekçi değildir.¹⁶

(v) KKTC finansal piyasalarında etkisi 2001 yılında da süren çalkantıların 2002'de durulması ile rezerv artışı gerekleri başlıca dış ticaret finansmanını sağlamaya dönük, mutedil ölçülerde kalacaktır (yılda ortalama 60-70 milyon ABD doları).

(vi) KKTC nüfusunun 2001-2011 döneminde yılda ortalama % 1.5 (mutlak değerce 34.1 bin kişi) artması öngörülmüş olup, bu artış oranı 1990'lı yıllarda gerçekleşen yılda ortalama % 2.1'lik nüfus artış hızının epey altında, ancak doğal nüfus artış oranının biraz üstündedir. KKTC'

15 İhracat hedefleri, tarım sektörü hasılasında ciddi bir artış olmadan gerçekleştirilemez. Egzersizimizdeki tarım sektörü gelişme hedefleri, ihracat hedefleri ile uyumludur. Ancak, bu hasıla artışının değişik ve doğal kaynaklarla uyumlu bir bitki deseni ile sağlanması söz konusu olacaktır.

16 Siyasal sorunlar orta dönemde çözüm yoluna girse bile, KKTC'yi 'Doğu Akdeniz'in Singapur veya Hong Kong'una dönüştürme' özleminin bugünden yarına gerçekleşme olasılığı yoktur.

ye söz konusu dönemde dışarıdan sınırlı ölçüde (beş yıllık birikimli toplamı 10 bin kişi dolayında) net nüfus girişi beklenmekte, eğitim amaçlı girişler dışında bu sayının esas itibariyle Türkiye'den ve Kıbrıs Türk "diaspora"sından gelecek ve görece yüksek vasıflı insan gücünden oluşması beklenmektedir. İşgücü vasıf bileşiminde bu tür bir değişim, egzersizdeki hasıla ve verimlilik artış hedefleriyle tutarlıdır.

Ekonominin genel dengesi ile kamu kesimi dengesinin başlıca öğeleri, GSMH'deki payları itibariyle Tablo 6-7'de sunulmuş, makroekonomik büyüklüklerin artış hızları ise Tablo 8'de sıralanmıştır. Tablo 6-8 yardımı ile 2001-11 on yılı iki alt döneme ayrılabilir. 2001-06 döneminde ekonomik büyümenin görece düşük hızda (yılda ortalama % 6.2) gerçekleşmesi beklenmekte, bu dönemde yatırım ve tasarruf eğilimlerinde radikal iyileşmelerin sağlanması gerekmektedir. Bir anlamda, 2001-06 hızlı büyümenin şartlarını hazırlayan "yapısal uyum" dönemi sayılabilir. Ancak bu "yapısal uyum" Kuzey Kıbrıs Türk toplumuna tüketim standartlarının gerilemesiyle sonuçlanacak yükler getirmekte, tüketim hacmindeki yıllık ortalama artışın, kamusal tüketim ve özel tüketimde sırasıyla % 4.2 ve % 3.5 düzeyinde gerçekleşmesi öngörülmektedir. Bu öngörüler 1977-2000 dönemi ortalamalarından (kamusal tüketim için % 3.9, özel tüketim için % 3.6) fazla farklı değildir; nüfus artış hızının yavaşlayacağı da göz önünde tutulursa, nüfus başına tüketim artışının kesinlikle geçmiş 23 yıl ortalamasını aşabileceği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, 2001-06 döneminde toplumdan beklenen fedakârlık tutumluğa ve kaynak kullanım etkinliğine verilecek önemle sınırlı kalacaktır. 2006-11 döneminde ise büyümenin hızlanması, yatırım ve tasarruf oranlarında tedrici iyileşmelerin sürdürülmesi beklenmektedir.

Tablo 6**Ekonominin Genel Dengesi, 2000-11 (GSMH içindeki paylar, %)**

	<u>2000^{a/}</u>	<u>2001^{b/}</u>	<u>2006^{c/}</u>	<u>2011^{c/}</u>
Toplam Kaynaklar	106.8	106.8	106.8	105.0
GSMH	100.0	100.0	100.0	100.0
Dış Kaynaklar	6.8	6.8	6.8	5.0
Toplam Yatırımlar	15.2	16.0	26.0	30.0
Sabit Sermaye	13.4	14.2	23.7	27.5
Kamu	4.3	4.8	9.6	11.5
Özel	9.1	9.4	14.1	16.0
Stok Değişimleri	1.8	1.8	2.3	2.5
Kamu	0.5	0.5	0.9	1.0
Özel	1.3	1.3	1.4	1.5
Toplam Tüketim	91.6	90.8	80.8	75.0
Kamu	26.6	25.8	23.5	23.0
Özel	65.0	65.0	57.3	52.0
Kamu Harcanabilir Geliri	23.4	23.1	27.5	30.0
Özel Harcanabilir Gelir	76.6	76.9	72.5	70.0
Kamu Tasarrufu	-3.2	-2.7	4.0	7.0
Özel Tasarruf	11.7	11.9	15.2	18.0
Toplam Tasarruf	8.4	9.2	19.2	25.0

Not Edilmek Üzere:**Kamu Tasarruf/Yatırım Farkı** -8.0 -8.0 -6.5 -5.5**Özel Kesim Tasarruf/Yatırım Farkı** 1.3 1.3 -0.3 0.5**a/ Gerçekleşme tahmini.****b/ Program hedefi.****c/ Öngörü.****Kaynak:** 2000-1 oranları DPÖ (2000b:70)'den alınmıştır.

Tablo 7**Kamu Kesimi Dengesi, 2000-11 (GSMH'ya oranla, %)**

	<u>2000^{a/}</u>	<u>2001^{b/}</u>	<u>2006^{c/}</u>	<u>2011^{c/}</u>
Gayrisafi Kamu Geliri	42.4	42.8	43.0	45.0
Cari Transferler	19.1	19.7	15.5	15.0
Kamu Harcanabilir Geliri	23.4	23.1	27.5	30.0
Kamu Tüketimi	-26.6	-25.8	23.5	23.0
Kamu Tasarrufu	-3.2	-2.7	4.0	7.0
Kamu Yatırımı	-4.8	-5.3	-10.5	12.5
Kamu Tasarruf/Yatırım Farkı	-8.0	-8.0	-6.5	-5.5

Not Edilmek Üzere:

Türkiye'nin Kredi ve Yardımları 11.5 12.2 9.0 6.1

a/ Gerçekleşme tahmini.b/ Program.c/ Öngörü.

Kaynak: 2000 ve 2001 yılı büyüklükleri DPÖ'den (2000b: 78) alınmıştır.

Tablo 9'daki öngörüler, egzersiz döneminde cari işlemler açığının (dolayısıyla "dış kaynak"ın) mutlak değerce artmaya devam edeceğini göstermektedir. Bunun başlıca nedeni, çok yüksek ithalat bağımlılığı olan küçük bir ada ekonomisinde üretim ve yatırımları artırma çabasının hızla ithalat faturasını kabartmasıdır. Tablo 9'da örtük olan ithalat artış oranları 2001-06 dönemi için yılda ortalama % 10.0, 2006-11 dönemi için % 11.7'dir.¹⁷ Ancak (cari işlemler açığı/GSMH) oranı 2001-06 döneminde % 6.8'de sabit tutulmakta, 2006-11 döneminde ise tedricen % 5.0'a düşürülmektedir.

¹⁷ Bu artış hızları, ithalatın zımni gelir esnekliğinin 2002-06 dönemi için 1.61, 2007-11 dönemi için 1.43 dolayında bulunacağına işaretler.

Tablo 8
Belli Başlı Makro Büyüklüklerin Artış Hızları, 2001-11
(Yıllık ortalama, %)

	<u>2001^{a/}</u>	<u>2002-06^{b/}</u>	<u>2007-11^{b/}</u>
Toplam Kaynaklar	5.3	6.2	7.8
GSMH	5.3	6.2	8.2
Dış Kaynaklar	5.6	6.1	1.8
Toplam Yatırımlar	10.6	17.8	11.3
Sabit Sermaye	11.3	17.6	11.5
Kamu	18.6	21.8	12.3
Özel	7.9	15.2	11.0
Stok Değişimleri	5.1	12.1	9.4
Kamu	4.5	18.8	9.2
Özel	5.4	8.8	9.5
Toplam Tüketim	4.5	3.7	6.6
Kamu	2.2	4.2	7.7
Özel	5.4	3.5	6.1
Kamu Harcanabilir Geliri	4.3	9.9	10.1
Özel Harcanabilir Gelir	5.6	5.0	7.4
Kamu Tasarrufu	neg.	neg.	30.4
Özel Tasarruf	7.1	11.6	11.9
Toplam Tasarruf	14.6	23.1	14.0

a/ Program hedefi.

b/ Öngörü.

neg.: negatif büyüklüklerin mutlak değerce azalması anlamında.

Kaynak: 2001 yılı oranları DPÖ (2000b: 70)'den alınmıştır.

Tablo 9
Ödemeler Dengesi, 2000-11 (milyon \$)

	<u>2000^{a/}</u>	<u>2001^{b/}</u>	<u>2006^{c/}</u>	<u>2011^{c/}</u>
Ticaret Dengesi	-362.7	-384.4	-591.0	-986.0
İhracat	55.8	57.9	120.0	250.0
- İthalat	-418.5	-442.3	711.0	-1236.0
Görünmeyen				
İşlemler Dengesi	288.1	305.6	485.0	870.0
Turizm (net)	208.1	221.6	350.0	630.0
Diğer	80.0	84.0	135.0	240.0
Cari İşlemler Dengesi	-74.6	-78.8	-106.0	-116.0
Sermaye Hareketleri	138.4	156.5	169.0	185.0
TC Kredi ve Yardımları	126.0	141.1	141.0	141.0
Diğer Ülkeler Kredi ve Yar.	1.5	1.4	3.0	4.0
Diğer, net	10.9	14.0	25.0	40.0
Rezerv Değişimi (-: Artış)	-64.3	-77.7	-63.0	-69.0
Net Hata ve Noksan	0.5	0.0	0.0	0.0
Not Edilmek Üzere: GSMH'ya oranla (%)				
İhracat	5.1	5.0	7.7	10.8
İthalat	-38.1	-38.2	-45.5	-53.3
Turizm Gelirleri (net)	18.9	19.1	22.4	27.2
Cari İşlemler Dengesi	-6.8	-6.8	-6.8	-5.0
Sermaye Hareketleri	12.6	13.5	10.8	8.0
(TC Kredi ve yardımları)	(11.5)	(12.2)	(9.0)	(6.1)
Rezerv Değişimi (-: Artış)	-5.8	-6.7	-4.0	-3.0

a/ Gerçekleşme tahmini.

b/ Program.

c/ Öngörü.

Kaynak: 2000 ve 2001 yılı büyüklükleri DPÖ'den (2001b: 49, 85) alınmıştır.

Tablo 10'daki öngörülere göre KKTC ekonomisi 2001-11 döneminde 24.4 bin kişiye yeni istihdam sağlayacak, bu istihdam artışının sektörel yansımaları şöyle olacaktır: Tarım'da -0.4 bin (azalış), sanayi'de 3.5 bin, hizmetler'de 21.3 bin. Dolayısıyla üretim ve istihdam yapısının hizmetler ağırlıklı bugünkü görünümünü on yıl sonra fazla değişmeyecek, ancak tarımsal istihdam ve tarımsal katma değerın toplam istihdam ve hasıla içindeki payı, uzun dönemli düşüş eğilimini sürdürecektir (Tablo 10-11). İşgücüne katılma oranında az da olsa artış sağlanacak (2001'de % 43.3, 2011'de % 47.5), açık işsizlik ise cüz'i ölçülerde kalacaktır.

Tablo 10

KKTC'de Nüfus, İşgücüne Katılma ve İstihdam, 2000-11

	<u>2000^{a/}</u>	<u>2001^{b/}</u>	<u>2006^{c/}</u>	<u>2011^{c/}</u>
Nüfus (Bin Kişi)	210.047	212.342	228.8	246.4
İşgücüne Katılma Oranı (%)	42.6	43.3	45.5	47.5
İşgücü Arzı (Bin Kişi) ^{d/}	89.501	91.992	104.0	117.0
İstihdam (Bin Kişi)	89.018	91.192	102.7	115.6
Tarım	15.236	14.931	14.7	14.5
Sanayi	8.651	8.883	10.4	12.4
Hizmetler	65.131	67.378	77.6	88.7

Not Edilmek Üzere:

İstihdamda Pay, %

Tarım	17.1	16.4	14.3	12.5
Sanayi	9.7	9.7	10.1	10.7
Hizmetler	73.2	73.9	75.6	76.7

^{a/} Gerçekleşme tahmini.^{b/} Program.^{c/} Öngörü.^{d/} İstihdam + Açık işsizler.

Kaynak: 2000 ve 2001 yılı büyüklükleri / oranları DPÖ'den (2001b: 325-36) alınmış veya hesaplanmıştır.

Tablo 12a,b,c'deki 2002-2006 dönemi sektörel hasıla ve emek verimliliği artış hedefleri iddialı, fakat ulaşılabilir hedeflerdir. Örneğin tarım sektörünün 2006'da hedeflenen hasılası, 1993'te gerçekleşenden % 10 fazladır; sanayide beklenen 1977-2000 döneminde yıllık ortalama % 2.1'lik emek verimliliği artış oranını 2002-06'da % 3.6'ya çıkarma çabasıdır, v.b. Bu atılımlar gerçekleştirilebilirse 2007-11 döneminin daha iddialı hedefleri için zemin hazırlanmış olacaktır. Hızlı büyüme ve yüksek verimlilik artış hızı, hizmetler sektörünü vasıfsız işgücü deposu olmaktan çıkarma ve kamu kesimi üzerindeki aşırı istihdam baskısını azaltma fırsatlarını da yaratabilecektir.

Tablo 11

Üretim Yapısı, 2000-11 (GSYİH içindeki paylar, %)

<u>Sektörler</u>	<u>2000^{a/}</u>	<u>2001^{b/}</u>	<u>2006^{c/}</u>	<u>2011^{c/}</u>
Tarım	7.6	7.9	7.0	5.6
Sanayi	11.0	11.1	11.5	12.1
Hizmetler	73.5	73.1	72.7	72.4
İthalat Vergileri	7.9	7.9	8.8	9.9
GSYİH	100.0	100.0	100.0	100.0

^{a/} Gerçekleşme tahmini.

^{b/} Program.

^{c/} Öngörü.

Kaynak: 2000 ve 2001 yılı oranları DPÖ'den (2001b: 67) alınmıştır.

Tablo 12a
Sektörel Katma Değer Artış Oranları, 2000-11
(dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektörler</u>	<u>2001^{a/}</u>	<u>2002-06^{b/}</u>	<u>2007-11^{b/}</u>
Tarım	9.0	3.7	3.6
Sanayi	6.6	6.9	9.4
Hizmetler	4.7	6.1	8.1
GSYİH	5.3	6.2	8.2
GSMH	5.3	6.2	8.2

Tablo 12b
Sektörel İstihdam Artış Oranları, 2000-11
(dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektörler</u>	<u>2001^{a/}</u>	<u>2002-06^{b/}</u>	<u>2007-11^{b/}</u>
Tarım	-2.0	-0.3	-0.3
Sanayi	2.7	3.2	3.6
Hizmetler	3.4	2.9	2.7
GSYİH	2.4	2.4	2.4

Tablo 12c
Sektörel Emek Verimliliği Artış Oranları, 2000-11
(dönem ortalamaları, yılda %)

<u>Sektörler</u>	<u>2001^{a/}</u>	<u>2002-06^{b/}</u>	<u>2007-11^{b/}</u>
Tarım	11.1	4.0	3.9
Sanayi	3.8	3.6	5.6
Hizmetler	1.3	3.1	5.3
GSYİH	2.8	3.7	5.7

a/ Program hedefi.

b/ Öngörü.

Kaynak: DPÖ'den (2001b: 67, 336) hesaplanmıştır.

KURUMSAL ÖNLEMLER VE İKTİSAT POLİTİKASI ÖNERİLERİ

Türkiye ve KKTC arasındaki ekonomik ilişkilerin son yirmi yılda sağlıklı bir biçimde oluşturulduğu söylenemez. Türkiye bürokrasisi izlediği ekonomik model ve politikalarındaki değişimleri kısa bir süre sonra (yerel şartlara uygun olup olmadığına yeterince özen göstermeden) KKTC'ye aktarmış, KKTC'nin ekonomik gelişmesini uzun vadeli bir perspektifte algılamayı başaramamıştır. 1980'lerde ve 1990'larda Özalcı politika zorlamalarını KKTC'ye taşıyan Türk hükümetleri, şimdilerde de IMF ortodoksluğunu KKTC'ye taşımaktadırlar. Üçüncü Bölüm'deki katkımızda vurguladığımız gibi, Türkiye'nin ekonomik telkin ve yönlendir-meleri çoğu zaman stratejik önemde proje ve kurum oluşturma kararlarının ötesine, mikroekonomik/yöresel düzleme yansımıştır.

2001-06 dönemi, bu açıdan hem Türkiye, hem de KKTC için önemli fırsatlar yaratabilir. Yukarıda sergilediğimiz öngörüler gerçekleştirilebilirse, dönem sonunda Türkiye'den KKTC'ye mali destek, sadece kamu yatırımlarının finansmanına inhisar edecek, söz konusu mali desteği KKTC kamu kesiminin cari ve günöbirlik ihtiyaçları yerine özenle planlanmış, stratejik önemde yatırımlar için kullanma imkânı doğacak, KKTC ekonomisinin Türkiye'nin ve sayeti altında bulunduğu için başarı gösteremediğı yolundaki eleştiriler etkisizleşecektir.

Buna ek olarak, Türkiye finansal piyasalarındaki bugünkü çalkantının 2002-03 yıllarında durulması, KKTC finansal piyasalarında da olumlu etkiler yaratacaktır. Gerçekten, 1990'lı yıllarda ve 2000'deki ihmal ve yanlışlıklardan ders alınarak, KKTC finans sektörü mümkün olan en kısa sürede sağlıklı bir yapıya doğru yönlendirilmezse, Bölüm 6'daki sayısal öngörölere ulaşmak güçtür. KKTC'de

bankalar sisteminin rehabilitasyonu için alınan bazı önlemler 2000 ve 2001 yılında uygulamaya konulmuştur (Şahinkaya'nın Yedinci Bölüm'deki katkısına Bkz.). Kararlı, uzun vadeli amaçları gözden kaçırmayan, fakat gerçekçi bir tutumla KKTC finans sektörünün 1999-2001'de yaşadığı hasarı onarmak mümkündür; hatta bu onarım, küçük KKTC ekonomisine makul kaynak enjeksiyonları ile Türkiye'dekinden daha kolay başarılabilir. Uzun vadede KKTC'deki parçalanmış ve küçük ölçekli, fon sağlayan ve kullanan arasında doğrudan ve kişisel ilişkiler düzeyinden fazla öteye geçememiş finansal aracıları birleşmeye, özkaynakları ve firma büyüklüğünü artırmaya özendirmek gereklidir; böyle bir dönüşüm sabır ve kararlılıkla gerçekleştirilebilir.

Türkiye ekonomisine istikrar ve TL'ye saygınlık kazandırma çabaları 2002-03'te başarıya ulaştırılamadığı takdirde, KKTC'deki kambiyo rejimini gözden geçirmek ve hesap birimi ve ödeme standardı olarak "sağlam" bir uluslararası paraya geçmek gerekli olabilir.¹⁸ Böyle bir karar, ithal edilmiş enflasyonun yıllarca sıkıntısını çekmiş Kuzey Kıbrıs Türk toplumunu ferahlatacağı gibi, Türkiye'nin TL kullanımından kaynaklanabilecek cüz'i senyoraj kazançlarını (doğrudan yardım bileşenlerinin ölçüsü ile kıyaslamadan) eleştiren bazı çevrelerin argümanlarını kısmen etkisizleştirecektir. Kaldı ki, TL böyle bir dönüşüm sonrasında bile KKTC'de işlemler amacı ile ve rezerv olarak kullanılacaktır. KKTC'nin 2001-11 döneminde (hafiflemekle birlikte) sürecekte olan ödemeler dengesi ve kamu maliyesi sorunları önünde buna gereklilik de vardır.

Bugün için ufukta görünmeyen bambaşka bir bütünleşme (Türkiye ve KKTC'nin AB ile siyasal bütünleşmesi) perspektifi gündeme gelmedikçe Türkiye ve KKTC arasın-

18 Bugün ve yakın gelecekte KKTC'nin kendi ulusal parasını ihraç etmesi anlamlı ve gerçekçi bir opsiyon olarak görünmemektedir.

daki ekonomik bütünleşme eğilimi güçlenerek sürecektir. Ticari ve mali ilişkilerin bugün eriştiği yoğunluk önünde Türkiye ve KKTC arasındaki ekonomik bütünleşmenin varlığını ve bundan geriye dönülüp dönülemeyeceğini tartışmak anlamlı görünmüyor.¹⁹ Sorun, bütünleşmeyi her iki ülke için yararlı kılabilmektir. Bu amaçla Türkiye ve KKTC'deki kurumsal yapılarıdaki benzerliğin artırılması, Türkiye ve KKTC arasındaki ulaşım ve iletişim kanallarının mükemmelleştirilmesi ve KKTC ulaşım alt yapısının güçlendirilmesi hayati önem taşımaktadır. Genelde KKTC ve dış alem, özelde KKTC ve Türkiye arasındaki coğrafi kopukluğun yarattığı ek maliyetleri büyük ölçüde gidermek üzere kapsamlı bir ulaştırma hizmetleri sübvansiyonu sistemi acilen tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bir başka önemli akçalı destek gereği de yatırım teşvikleridir. KKTC'nin görece elverişsiz girişim ikliminde hedeflenen konut dışı özel yatırımları gerçekleştirmek için bugün Türkiye ve KKTC'de uygulananlardan çok daha güçlü akçalı teşviklere ihtiyaç duyulacaktır. Bu teşviklerin finansmanı, toplumsal yararının sorgulanması gereken bazı kamu transfer ve cari harcamalarından yapılacak tasarruflarla karşılanabilir.

Orta vadede KKTC'nin ekonomik gelişmesi önündeki engellerden biri ve belki en önemlisi beyin göçü tehlikesidir. Bugünkü göç deseninin (vasıflı ve genç insan gücünün dışarıya, vasıfsız insan gücünün KKTC'ye göçü) kaçınılmaz sonucu, ekonomik ve toplumsal çöküşten başka bir şey olamaz. KKTC'nin vasıflı insan gücü net kayıplarını önlemeye dönük, vergi/transfer ve iskân politikaları kümesini tasarlaması ve uygulaması, Kuzey Kıbrıs Türk "diaspora"sındaki girişimciler ve vasıflı emeği KKTC'ye çekecek imkân ve fırsatlar yaratması büyük önem taşımaktadır.

19 KKTC'nin ekonomik karar alanındaki manevra imkânları korunduğu, hatta ciddi bir yönetimin elinde genişletildiği sürece, ekonomik bütünleşmeden rahatsızlık duymak için neden yoktur.

SONUÇ

2001-2011 dönemi, KKTC ekonomisinin yeniden inşası için olumlu bir başlangıç olarak değerlendirilebilirse, daha uzun vade için yeni siyasal ve ekonomik alternatiflerin önü açılacak, Kuzey Kıbrıs toplumu kendi yurduna ve geleceğine sahip çıkabilecektir. Bugün KKTC'de yaşanan ekonomik ve toplumsal bunalım, geleceği kurma fırsatı olarak kullanılabilir ve kullanılmalıdır. Kuzey Kıbrıs Türkleri ve hükümetleri için gerçekçi olmanın ve düş gibi görüneni istemenin bizce tam zamanıdır.

Ek Tablo 1a
Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1977-92
(Cari fiyatlarla, milyar TL.)

	<u>1977</u>	<u>1982</u>	<u>1987</u>	<u>1992</u>
Toplam Kaynaklar	4.265	38.80	307.1	4199
GSMH	3.811	34.15	289.1	4038
Dış Açık	0.454	4.65	18.0	161
Toplam Yatırımlar	0.597	6.02	59.8	639
Sabit Sermaye	0.525	5.88	56.0	536
Kamu	0.207	1.75	21.7	158
Özel	0.318	4.14	34.3	378
Stok Değişimleri	0.072	0.13	3.9	103
Kamu	-0.010	-0.07	1.3	56
Özel	0.082	0.20	2.5	47
Toplam Tüketim	3.669	32.78	247.3	3560
Kamu	1.005	7.72	59.7	909
Özel	2.664	25.06	187.6	2651
Toplam Yurtiçi Tasarruflar	0.142	1.36	41.8	478

Not: Topamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (1999: 11-2).

Ek Tablo 1b
Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1992-2000
(Cari fiyatlarla, trilyon TL.)

	<u>1992</u>	<u>1997</u>	<u>1998</u>	<u>1999</u>	<u>2000^{a/}</u>
Toplam Kaynaklar	4.199	124.0	260.7	445.2	725.6
GSMH	4.038	117.7	233.7	407.1	679.5
Dış Açık	0.161	6.4	27.1	38.1	46.1
Toplam Yatırımlar	0.639	24.1	45.5	79.2	103.4
Sabit Sermaye	0.536	21.9	41.0	71.8	91.1
Kamu	0.158	6.6	16.7	29.2	29.1
Özel	0.378	15.3	24.3	42.6	62.0
Stok Değişimleri	0.103	2.2	4.4	7.4	12.4
Kamu	0.056	0.9	1.6	2.1	3.6
Özel	0.047	1.4	2.8	5.2	8.8
Toplam Tüketim	3.560	99.9	215.3	366.0	622.2
Kamu	0.909	29.1	61.0	112.4	180.6
Özel	2.651	70.8	154.2	253.6	441.6
Toplam Yurtiçi					
Tasarruflar	0.478	17.8	18.4	41.1	57.3

^{a/} Gerçekleşme tahmini.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 14-5); DPÖ (2001b: 14)

Ek Tablo 2a
Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1977-92
(1977 fiyatlarıyla, milyar TL.)

	<u>1977</u>	<u>1982</u>	<u>1987</u>	<u>1992</u>
Toplam Kaynaklar	4.265	4.965	6.039	7.410
GSMH	3.811	4.370	5.684	7.125
Dış Açık	0.454	0.595	0.355	0.285
 Toplam Yatırımlar	 0.597	 0.770	 1.177	 1.128
Sabit Sermaye	0.525	0.753	1.101	0.946
Kamu	0.207	0.223	0.427	0.279
Özel	0.318	0.530	0.674	0.667
Stok Değişimleri	0.072	0.017	0.076	0.182
Kamu	-0.010	-0.008	0.026	0.098
Özel	0.082	0.025	0.050	0.083
 Toplam Tüketim	 3.669	 4.195	 4.862	 6.282
Kamu	1.005	0.988	1.174	1.605
Özel	2.664	3.207	3.688	4.677
 Toplam Yurtiçi Tasarruflar	 0.142	 0.175	 0.822	 0.843
 Not Edilmek Üzere:				
Kişi başına GSMH				
1977 fiyatları ile, bin TL.	26.3	28.4	34.4	40.7
Endeks (1977:100)	100	108	131	155

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (1999: 13-14).

Ek Tablo 2b
Kaynaklar / Harcamalar Dengesi, 1992-2000
(1977 fiyatlarıyla, milyar TL.)

	<u>1992</u>	<u>1997</u>	<u>1998</u>	<u>1999</u>	<u>2000^{a/}</u>
Toplam Kaynaklar	7.410	8.422	9.449	9.942	9.787
GSMH	7.125	7.990	8.468	9.091	9.165
Dış Açık	0.285	0.431	0.980	0.852	0.622
Toplam Yatırımlar	1.128	1.638	1.648	1.769	1.395
Sabit Sermaye	0.946	1.486	1.488	1.604	1.228
Kamu	0.279	0.445	0.606	0.653	0.392
Özel	0.667	1.041	0.881	0.952	0.836
Stok Değişimleri	0.182	0.152	0.160	0.165	0.167
Kamu	0.098	0.058	0.058	0.048	0.049
Özel	0.083	0.094	0.102	0.117	0.118
Toplam Tüketim	6.282	6.783	7.801	8.174	8.392
Kamu	1.605	1.977	2.211	2.511	2.436
Özel	4.677	4.807	5.590	5.663	5.956
Toplam Yurtiçi					
Tasarruflar	0.843	1.207	0.667	0.917	0.773
Not Edilmek Üzere:					
Kişi Başına GSMH^{b/}					
1977 fiyatlarıyla, bin TL.	40.7	39.4	41.2	43.8	43.6
Endeks (1997:100)	155	150	157	167	166

^{a/} Gerçekleşme tahmini.

^{b/} 1997 sonrası DPÖ'deki (2001b: 326) nüfus tahminlerine göre hesaplanmıştır.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: DPÖ (2001a: 18-9), DPÖ (2001b: 14, 326)

Ek Tablo 3
Başlıca Makroekonomik Büyüklüklerin Artış Oranları,
1977-2000 (dönem ortalamaları, yılda %)

	<u>1978-82</u>	<u>1983-87</u>	<u>1988-92</u>	<u>1993-97</u>	<u>1998-2000^{a/}</u>
GSMH	2.8	5.4	4.6	2.3	4.7
Toplam Yatırımlar	5.2	8.9	-0.8	7.8	-5.2
Sabit Sermaye					
Yatırımları	7.5	7.9	-3.0	9.5	-6.2
Kamu	1.6	13.8	-8.2	9.8	-4.1
Özel	10.7	4.9	-0.2	9.3	-7.0
Toplam Tüketim	2.7	3.0	5.3	1.5	7.3
Kamu	-0.3	3.5	6.4	4.3	7.2
Özel	3.8	2.8	4.9	0.5	7.4

a/ Gerçekleşme tahmini.

Kaynak: DPÖ (2001a: 22-3) ve DPÖ (2001b: 14)'den hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇİFTÇİOĞLU, S., "Structural Analysis of the Economy of North Cyprus and Policy Prescription for High Growth", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 27(2)'de yayımlanacak, 2000.
- ISLAMIC DEVELOPMENT BANK, *Economic Study of the Turkish Muslim Community of Cyprus*, Pursuant to Resolution No. ICFM/20-91 / PIL/21 of the 20th Islamic Conference of Foreign Ministers, tek., 113 s., 1993.
- KKTC DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ (DPÖ), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1998*, Başbakanlık, DPÖ, Lefkoşa, 1999.
- _____, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1999*, Başbakanlık, DPÖ, Lefkoşa, 2000.
- _____, *2001 Yılı Geçiş Programı*, Başbakanlık, DPÖ, Lefkoşa, 2001b.
- ÖZHAN, G., YILMAZ, I. ve MÜKELLEF, G., "Social Accounting Matrix for Northern Cyprus, 1990", İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi'ne sunulan bildiri (26-27 Kasım), Doğu Akdeniz Üniversitesi, tek., 8, Gazi Mağusa, 1998.

V. BÖLÜM

KKTC Ödemeler Dengesi, 1977-2000

Aylin Ege*

GİRİŞ

1977 yılından günümüze kadar KKTC ödemeler dengesi incelendiğinde, dış ticaret dengesi ve cari işlemler dengesinin sürekli açık verdiği görülmektedir. Ancak, görünmeyen işlemler hesabının özellikle turizm gelirlerinden kaynaklanan, sürekli fazlalar vermesi nedeniyle, cari işlemler açığı dış ticaret açığına kıyasla hep daha düşük olmuştur. Öte yandan, dış yardımlar (ve 1997 yılına kadar bedelsiz ithalat) sayesinde sermaye hareketleri dengesi her yıl fazla vermiştir. Sermaye hareketleri fazlası cari işlemler açığından genellikle fazla olmuş, sonuç olarak rezervler birkaç yıl haricinde sürekli artış kaydetmiştir (Tablo 1; Şekil 1-2). Bu çalışmada öncelikle 1977 yılından bu yana KKTC ödemeler dengesi kalemlerindeki gelişmeler incelenmekte, da-

* Çalışmanın çeşitli aşamalarında görüş ve katkılarından yararlandığımız KKTC Türkiye Büyükelçisi Sayın Ahmet Zeki Bulunç'a teşekkür ederiz.

ha sonra bu kalemlerin başlıcalarını etkileyen mevcut mevzuat ve sorunlar üzerinde durulmaktadır.

ÖDEMELER DENGESİNDE GELİŞMELER, 1977-2000

Cari İşlemler

Cari işlemler hesabının dış ticaret bölümünde en büyük kalem ithalat, görünmeyen işlemler bölümünde ise en büyük kalem net turizm gelirleridir.

Dış Ticaret

1977 yılında 105.9 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, incelenen dönem içinde oldukça dalgalı bir seyir izlemesine rağmen, yılda ortalama % 7 civarında artarak, 1999 yılında 465.1 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacminin 2000 yılında 474.3 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 1 ve Tablo 7).¹ 2001 yılı için hedef alınan ihracat ve ithalat büyüklükleri çerçevesinde, 500.2 milyon dolar tutarında bir dış ticaret hacmine ulaşılması öngörülmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

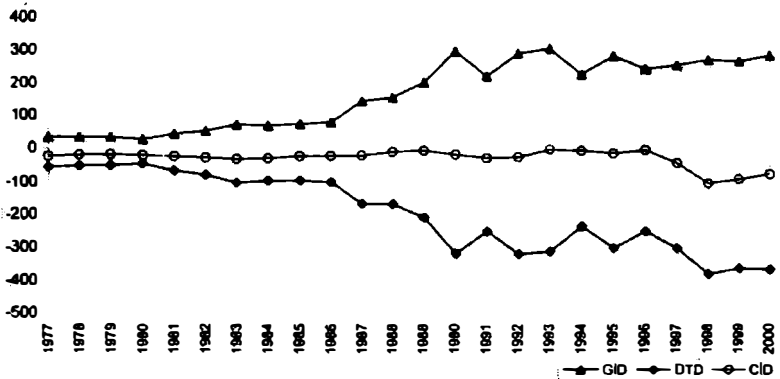
Toplam dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı 1977'de % 50'nin biraz üzerindeyken, her yıl sürekli bir artış göste-

1 Tablo 1, Tablo 10 ve Tablo 12'nin bir bölümünün alındığı DPÖ (2001a)'daki ödemeler dengesi tablosunda yer alan ihracat ve ithalat serileri ile, ülkelere göre dış ticaret tablosunda yer alan ihracat ve ithalat serileri arasında (ihracat için 1977, 1979 ve 1980 yıllarında, ithalat için 1978-1980 yıllarında) küçük tutarsızlıklar olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, bu tablolara dayandırılarak hazırlanan Tablo 1 ile Tablo 10'da 1977, 1979 ve 1980 yıllarının ihracat rakamları; Tablo 1 ve Tablo 12'de ise, 1978-1980 yıllarının ithalat rakamları birbirini tutmamaktadır. Dolayısıyla, Tablo 10 ve Tablo 12 kullanılarak hazırlanan ve ülkelere göre dış ticaret rakamlarını içeren Tablo 7 ile Tablo 1 kullanılarak elde edilecek dış ticaret serileri 1977-1980 dönemi için tutarsız olmaktadır. Tablo 2'nin hazırlanmasında Tablo 1'den elde edilen dış ticaret serileri kullanılmıştır.

rerek, 1983 yılında incelenen dönem içindeki en yüksek seviyesi olan % 91.7'ye ulaşmıştır. Daha sonra düşme eğilimi içine giren bu oran, 1990 yılı sonuna kadar % 70'in üzerinde seyretmiştir. Sonraki yıllarda azalma eğilimi devam eden söz konusu oran, 1999 yılında % 48.3 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında bu oranın biraz daha azalarak, % 43.1'e indiği tahmin edilmektedir (Tablo 2).

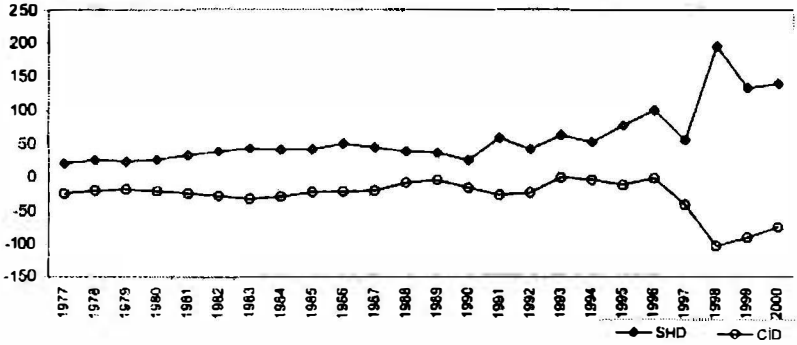
Şekil 1

Dış Ticaret Dengesi (DTD), Görünmeyen İşlemler Dengesi (GID) ve Cari İşlemler Dengesi (CID),
1977-2000 (milyon \$)

Şekil 2

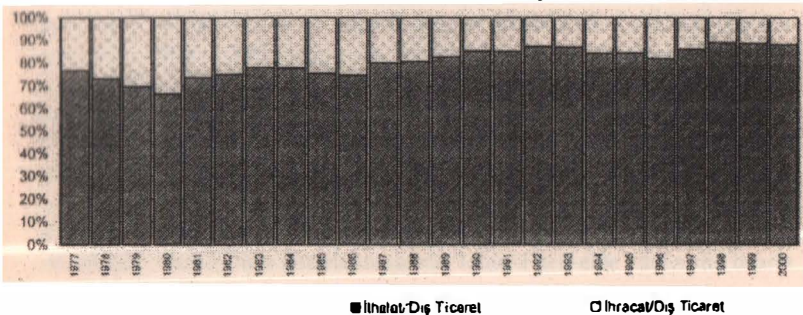
Cari İşlemler Dengesi (CID) ve Sermaye Hareketleri Dengesi (SHD), 1977-2000 (milyon \$)

Dış ticaret hacminin önemli bölümü ithalattan, daha küçük bir bölümü ise ihracattan oluşmaktadır. İhracatın dış ticaret hacmi içindeki payının zaman içinde giderek azaldığı görülmektedir. 1977-1986 arasında dış ticaretin yaklaşık dörtte biri ihracat, dörtte üçü ithalattan meydana gelirken, 1987'den itibaren ihracatın payındaki azalma eğilimi belirginleşmiştir. Halen dış ticaret içinde ihracatın payı 1/10'un biraz üzerinde, ithalatın payı ise 9/10'un biraz altındadır (Tablo 2; Şekil 3).

Şekil 3

Dış Ticaret İçinde İhracat ve İthalatın Payı, 1977-2000 (%)

İhracat ve ithalatın dış ticaret içindeki paylarından da anlaşılacağı üzere, ihracatın ithalatı karşılama oranı çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. 1977 yılında % 30 civarında olan bu oran, üç yıl süreyle artarak 1980 yılında % 50'ye çıkmış, ancak daha sonraki yıllarda azalma eğilimi içine girmiştir. 1987 yılından itibaren % 25'in altına, 1990 yılından itibaren (1996 yılındaki % 22 hariç) % 20'nin altına inen ihracatın ithalatı karşılama oranı 1999 yılında % 12.7 olmuştur. 2000 yılında bu oranın % 13.3 olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 2).

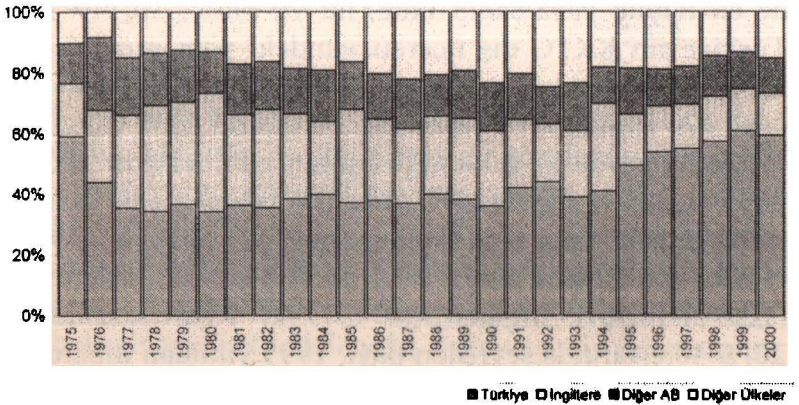
Tek tek ülkeler ele alındığında, dış ticaret hacmi içinde en büyük paya sahip ülke, iki yıl hariç, Türkiye'dir. Türkiye'nin KKTC dış ticareti içindeki payı genellikle % 35-% 40 arasında seyrederken, 1995 yılından itibaren artarak 1999 yılında % 60'ı aşmıştır. Bu oranın 2000 yılında da benzer düzeyde gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Türkiye'yi İngiltere, İngiltere'yi Almanya izlemektedir (sadece 1978 ve 1980 yıllarında İngiltere'nin payı sırasıyla % 35 ve % 39.1 ile Türkiye'nin % 34.1 ve % 34.3'lük paylarından fazla olmuştur). İngiltere'nin 1977-94 yılları arasında % 20-% 40 civarında seyreden payı, 1995 yılından itibaren % 20'nin altına düşerek, 1999 yılında % 13.6 olmuştur. Bu oranın 2000 yılında da bu düzey civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Tablo 7-8; Şekil 4).

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri topluca ele alındığında, 1977-1990 döneminde, KKTC dış ticareti içinde AB'nin payı % 40'ın üzerinde olup, zaman zaman % 50'yi aşmış ve aynı dönemde % 35-% 40'lar civarında seyreden Türkiye'nin payından fazla olmuştur. 1991 yılından itibaren KKTC'nin Türkiye ile dış ticaret hacmi genellikle genişlerken, AB ile dış ticaret hacmi genellikle daralmış ve Türkiye'nin KKTC dış ticareti içindeki payı AB'nin payını da aşmıştır. Son yıllarda, Türkiye'nin payı % 50'lerin üzerine çıkarken, AB'nin payı % 30'ların altına düşmüştür. Bu gelişmeyi özellikle,

AB'ye KKTC ihracatını sınırlayan 1994 tarihli Avrupa Adalet Divanı (ABAD) kararları ve bunun olumsuz etkisini gidermeye yönelik olarak 1995 yılından itibaren Türkiye ile kıyı ticaretinin başlatılması etkilemiştir. 1999 yılında KKTC dış ticareti içinde % 60'ı aşan Türkiye'nin payına karşılık, AB'nin payı % 25.8 olmuştur. 2000 yılında da AB'nin payının % 25 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 7-8; Şekil 4).

Şekil 4

Ülkelere Göre Dış Ticaret Hacmi, 1975-2000 (% Dağılımı)

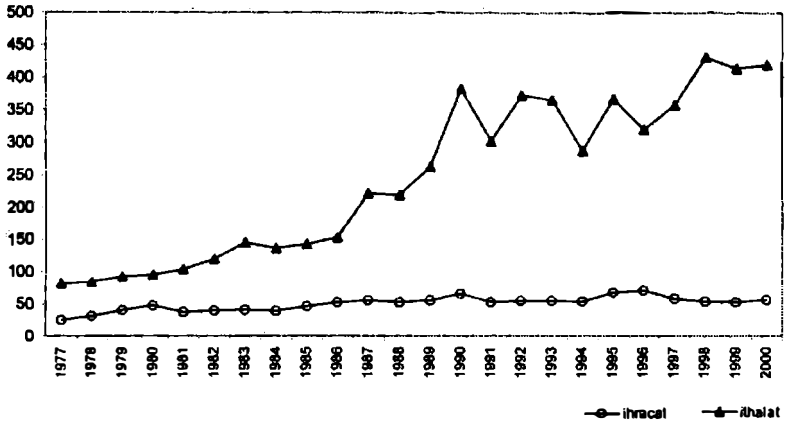

1975-1981 döneminde % 2-% 5 arasında seyreden bir pay ile, KKTC dış ticareti içinde Uzak Doğu ülkelerinden genellikle daha önemli bir yere sahip olan Ortadoğu ülkelerinin, sonraki yıllarda öneminin azaldığı ve Uzak Doğu ülkelerinin öneminin görece arttığı görülmektedir. Uzak Doğu ülkelerinin payı, en yüksek düzeyi olan % 11.9'a 1987 yılında ulaşmış, ancak bu oran sonraki yıllarda azalma eğilimi içine girmiştir. 1999 yılında KKTC dış ticareti içinde Ortadoğu ülkeleri % 1.5, Uzak Doğu ülkeleri ise % 1.8 paya sahiptir. 2000 yılında her iki ülke grubunun payının 1999 ile benzer düzeyde kaldığı tahmin edilmektedir (Tablo 7-8).

KKTC dış ticaret hacminin gelişimini incelerken, 1975 yılı sonrasında ihracatın üçüncü ülkelere, ithalatın ise Türkiye'den yapılmasının KKTC'de temel bir politika olarak benimsendiğinin hatırdta tutulması gerekmektedir (DPÖ, 1992: 319). İhracatın üçüncü ülkelere yöneltilmesinin temel nedeni döviz kazanmak, ithalatın Türkiye'den yapılmasının başlıca nedeni ise, resmi para biriminin Türk Lirası olması nedeniyle döviz çıkışını asgari ölçüde tutmak olmuştur. 1994 tarihli ABAD kararları sonucunda, ihracatın da zaman içinde Türkiye'ye yöneldiği görülmektedir.

1977 yılında 24.9 milyon dolar olan KKTC ihracatı, oldukça dalgalı bir seyir izlemekle birlikte, yılda ortalama % 3.4 artarak, 1999 yılında 52.4 milyon dolara ulaşmıştır (Tablo 1; Şekil 5). Böylece ihracat 22 yıllık bir dönemde yaklaşık iki katına çıkmış olmaktadır. Yetersiz yurtiçi üretim ve yüksek taşıma maliyeti ihracatın gelişmesini sınırlamakta ve ihracatın, ithalatın çok gerisinde kalmasına neden olmaktadır. KKTC'nin uluslararası platformda tanınmaması, ihracatının gelişmesi açısından çok önemli bir sınırlama getirmektedir. Yukarıda da değinilen ABAD kararları doğrultusunda, AB ülkelerinin KKTC çıkışlı tarım ürünleri ithalatını durdurmaları ve sanayi ürünleri ithalatına % 14 vergi koymaları, KKTC'nin AB'ye olan ihracatının azalmasına neden olmuş ve KKTC ihracatının zaten düşük düzeyde olan artma potansiyelini daha da sınırlamıştır (Ege, 1998: 226). 2000 yılında 55.8 milyon dolar olarak gerçekleşmesi beklenen ihracat, 2001 yılı için 57.9 milyon dolar olarak programlanmıştır (DPÖ, 2001b: 85).

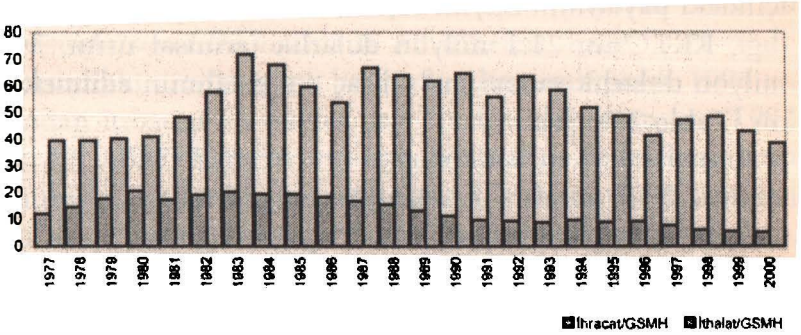
Şekil 5
İthalat ve İhracat, 1977-2000 (milyon \$)

İhracatın mutlak değeri dönem içinde artmış olmakla birlikte, ihracatın GSMH'ya oranı, ihracatın dış ticaret hacmi içindeki payına paralel olarak, son yıllarda azalma göstermiştir. 1977 yılında % 11.9 olan ihracatın GSMH'ya oranı 1983 yılına kadar sürekli artarak % 20 civarına çıkmış, bu yıldan sonra azalma eğilimi göstererek, 1990'dan sonra % 10'un altına inmiştir. Azalma eğilimi daha sonraki yıllarda da devam eden bu oran, 1999 yılında % 5.4 olmuştur. Söz konusu oranın 2000 yılında % 5 civarında olacağı tahmin edilmektedir (Tablo 2; Şekil 6).

Şekil 6

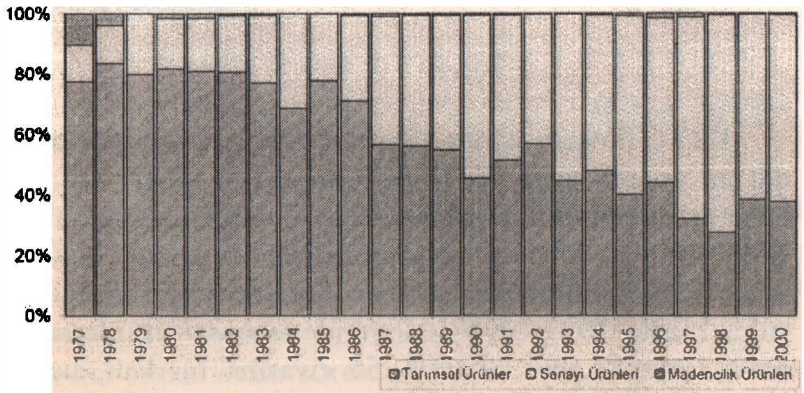
İhracat ve İthalatın GSMH'ya Oranı, 1977-2000 (%)

KKTC ihracatı içinde tarımsal ürünler 1986 yılına kadar en önemli paya (% 70-80 civarında), sanayi ürünleri daha az önemli bir paya (% 15-% 30 civarında) sahipken, 1987 yılından itibaren tarımsal ürünlerin payının azalma, sanayi ürünlerinin payının artma eğilimi içine girdiği görülmektedir. 1987-1996 döneminde tarımsal ürünlerin ihracat içindeki payı % 40-% 55 civarına inerken, sanayi ürünlerinin payı % 40-% 60 civarına çıkmıştır. İlk kez 1990 yılında sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı tarımsal ürünlerin payını geçmiş, 1993 yılından sonra ise sürekli olarak tarımsal ürünlerin payından fazla olmuştur. İhracat içinde sanayi ürünlerinin payını artırma doğrultusunda uygulanan politikalar, 1996'dan sonraki yıllarda da etkili olmuş ve ihracat içinde tarım ürünlerinin payı % 30 civarına inerken, sanayi mallarının payı % 70 civarına çıkmıştır. 1998 yılından itibaren tarım ürünlerinin payında 10 puan kadar artış, sanayi ürünlerinin payında 10 puan kadar azalma meydana gelmiş ve 1999 yılında tarım ürünlerinin payı % 38.4, sanayi ürünlerinin payı ise % 61.2 olmuştur. Madencilik ürünlerinin ihracat içindeki payı % 1

ile önemsiz bir düzeyde kalmaktadır. 2000 yılında tarımsal ürünler, sanayi ürünleri ve madencilik ürünlerinin ihracatı içindeki paylarının büyük ölçüde 1999 düzeyi ile aynı kaldığı, KKTC'nin 21.1 milyon dolarlık tarımsal ürün, 34.4 milyon dolarlık sanayi malı ihraç ettiği tahmin edilmektedir (Tablo 3-4; Şekil 7).

Şekil 7
İhracatın Yapısı, 1977-2000 (% Dağılımı)

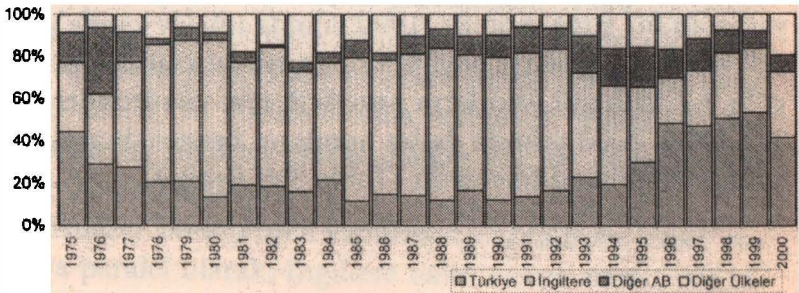

Turunçgiller tarımsal ürünler ihracatı içinde en önemli yere sahiptir. Sanayi ürünleri içinde ise konfeksiyon ve işlenmiş tarım ve gıda ürünleri önemli bir yer tutmaktadır (DPÖ, 2001b: 192). 2000 yılında KKTC'nin 18.7 milyon dolarlık konfeksiyon, 12.8 milyon dolarlık turunçgiller ve 13.4 milyon dolarlık işlenmiş tarım ve gıda ürünü ihraç ettiği tahmin edilmektedir. Bu durumda, konfeksiyonun payı % 33.5, turunçgillerin payı % 22.9, işlenmiş tarım ve gıda ürünlerinin payı % 24 olmak üzere, KKTC toplam ihracatının % 80'i aşan bölümü sadece bu üç ürün grubundan oluşmaktadır (Tablo 3-4).

KKTC ihracatının yaklaşık % 80-% 90'lık bir bölümü Türkiye ve AB ülkelerine yönelmektedir. 1977-95 döneminde, KKTC ihracatı içinde en büyük paya, % 60-% 80 arasında seyreden oranlarla AB ülkeleri, hatta % 20-% 75 arasındaki oranlarla tek başına İngiltere sahipken, 1996 yılından itibaren en büyük pay Türkiye'nin olmuştur. 1994 tarihli ABAD kararlarının uygulamalarını ve bu kararların olumsuz etkilerini gidermeye yönelik olarak 1995 yılından itibaren Türkiye ile kıyı ticaretinin başlatılmasını takiben, 1996 yılından itibaren AB ülkelerinin payı % 35-% 40 civarına, tek başına İngiltere'nin payı ise % 20-% 30 civarına düşmüştür. 1977 yılında % 27.6 olan Türkiye'nin payı, 1977-95 döneminde sadece % 10-% 30 arasında seyretmiş, 1996'dan itibaren % 45'in üzerine çıkmıştır. 1999 yılında Türkiye'nin payı % 53.3, AB'nin (İngiltere dahil) payı % 38.9, sadece İngiltere'nin payı % 30.3, Ortadoğu ülkelerinin payı % 4.2 olmuştur. 2000 yılında KKTC ihracatı içinde Türkiye'nin payının % 41.6'ya düştüğü, yukarıda adı geçen ülke veya ülke gruplarının paylarının 1999 yılı seviyelerinde kaldığı tahmin edilmektedir (Tablo 10-11; Şekil 8).

Şekil 8

Ülkelere göre ihracat, 1975-2000 (% Dağılımı)

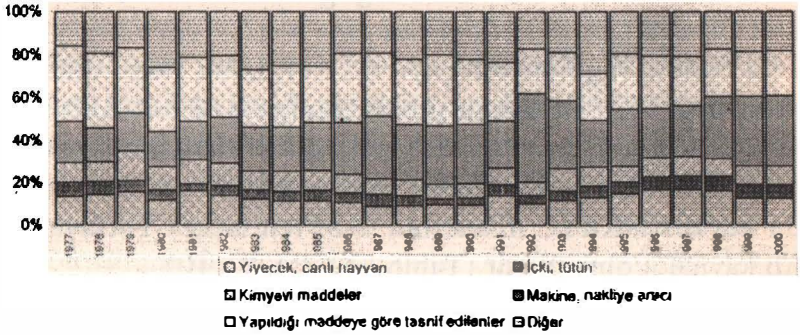
1977 yılında 82 milyon dolar olan KKTC ithalatı, yılda ortalama % 7.6 oranında artarak, 1999 yılında 412.7 milyon dolara ulaşmıştır. Söz konusu 22 yıllık dönemde ithalat yaklaşık beş kat artmış olmaktadır. 2000 yılında ithalatın 418.5 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 5). 2001 yılı program hedefi ise 442.3 milyon dolardır (DPÖ, 2001b: 85).

KKTC ithalatının GSMH'ya oranı halen % 40 civarındadır. 1977 yılında % 39.2 olan bu oran sürekli artarak, en yüksek düzeyi olan % 71.6 seviyesine 1983 yılında ulaşmıştır. 1984-1994 yılları arasında % 50-% 70 arasında değişen bu oran, 1995 yılından itibaren % 50'nin altına inmiştir. 1999 yılında % 42.8 olan ithalatın GSMH'ya oranının, 2000 yılında % 38.1'e indiği tahmin edilmektedir (Tablo 2; Şekil 6).

KKTC'de yeraltı zenginliği bulunmaması, hammadde yetersizliği ve yüksek taşıma masrafları sanayi üretiminin iç tüketimi karşılayacak ölçüde gelişmemesine yol açmaktadır. Bu nedenle ithalat içinde tüketim mallarının payı yüksek olup, temel tüketim ürünleri dahi yurt dışından ithal edilmektedir. İthalat içinde en fazla paya makine ve nakliye araçları sahiptir. 1999 yılında ithalatın üçte birini bu gruptaki mallar oluşturmuştur. Yapıldığı maddenin cinsine göre tasnif edilen mallar,² ithalat içinde beşte bire yaklaşan bir paya sahiptir. 1999 yılında ithalat içinde yiyecek ve canlı hayvanın payı % 12.8, kimyevi maddelerin payı % 8.7, mineral yakıtların payı % 8, içki ve tütünün payı % 6.4'tür. 2000 yılında da bu oranların benzer düzeylerde kaldığı tahmin edilmektedir (Tablo 5-6; Şekil 9).

2 Bu grupta en önemli yere sahip mallar, başta konfeksiyon olmak üzere, sentetik kumaşlar, borular, galvanize sac gibi maddelerdir.

Şekil 9
İthalatın Yapısı, 1977-2000 (% Dağılımı)

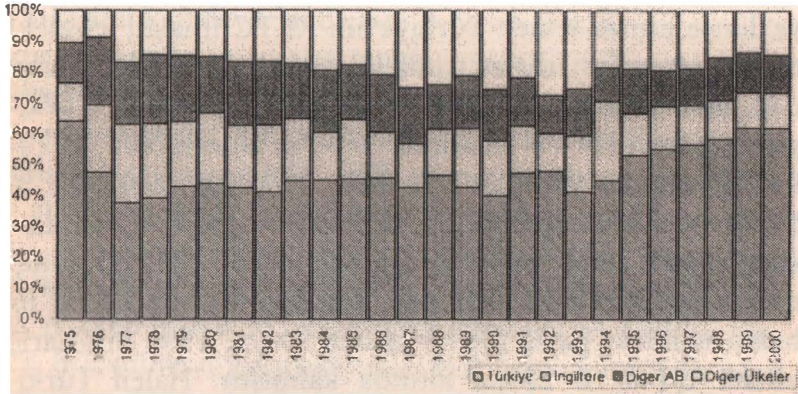

KKTC ithalatı içinde en önemli paya sahip ülke Türkiye'dir ve zaman içinde Türkiye'nin KKTC ithalatı içindeki önemi artmıştır. İthalat içindeki payın büyüklüğü açısından, ülke olarak, Türkiye'yi İngiltere izlemektedir. Türkiye'nin payı 1977-78 yıllarında % 40'ın altındayken, 1979-94 döneminde % 40'ın üzerinde, 1995'ten sonra ise % 50'nin üzerinde seyretmiştir. İngiltere'nin payı ise, tam tersine, zaman içinde bir azalma göstermiştir. 1977-83 döneminde % 20-25 civarında seyreden İngiltere'nin KKTC ithalatı içindeki payı, 1984 yılından sonra, 1994 yılı hariç olmak üzere, % 20'nin altında kalmıştır. Halen Türkiye'den ithalat İngiltere'den ithalattan 5-6 kat daha fazladır (Tablo 12-13; Şekil 10).

İthalatın Türkiye'den yapılmasını özendiren temel politikaya paralel olarak, İngiltere dahil olmak üzere, AB ülkeleri topluca dikkate alındığında dahi, 1977, 1978 ve 1982 yılları dışındaki tüm yıllarda KKTC ithalatı içindeki en büyük paya Türkiye sahip olmuştur. 1977-82 dönemin-

de AB'nin payı % 40'ın üzerindeyken, 1983-94 döneminde % 30'lar civarına düştüğü, 1995 tarihinden sonra ise, sürekli olarak % 30'un altına indiği görülmektedir. 1999 yılında ithalat içinde Türkiye'nin payı % 62.1, AB'nin payı % 24.2 (yalnız İngiltere'nin payı % 11.5), Uzak Doğu ülkelerinin payı % 2, Ortadoğu ülkelerinin payı % 1.2, ABD'nin payı % 1.5 olmuştur. 2000 yılında da ülkelere göre ithalat paylarının benzer düzeylerde kaldığı tahmin edilmektedir. Bu durumda KKTC ithalatının % 85'ten fazlası Türkiye ve AB kaynaklı olmaktadır (Tablo 12-13; Şekil 10).

Şekil 10
Ülkelere Göre İthalat, 1975-2000 (% Dağılımı)

KKTC'ye Türkiye'den en çok ithal edilen ürünler arasında işlenmiş petrol ürünleri, demir-çelik sanayii ürünleri, gıda sanayii ürünleri, kimya sanayii ürünleri, dokumacılık ürünleri ve taşıt araçları bulunmaktadır. Kalkınma plan ve programlarında, genel olarak, ithalat içinde tüketici-

me yönelik mal gruplarının payının azaltılması, üretim ve yatırımlara yönelik mal gruplarının payının artırılması ve böylece ithalatın yapısının değiştirilmesi öngörülmektedir.

Ekonominin ithalata bağımlılığının yüksek, ihracat imkânlarının ise sınırlı olması nedeniyle, KKTC sürekli olarak dış ticaret açığı vermektedir. Açık miktarı genel olarak artma eğilimi içindedir. Dış ticaret açığı 1977 yılında 57.1 milyon dolarken, yılda ortalama % 8.7 artarak, 1999 yılında 360.3 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığının 2000 yılında da 360 milyon dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 1). 2001 yılı ihracat ve ithalat hedeflerinin gerçekleşmesi halinde, 2001 yılında dış ticaret açığının 384.4 milyon dolar olması beklenmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

1977-98 döneminde sürekli olarak açık verilmiş olan ülke Türkiye, ülke grupları ise, toplam AB ülkeleri ve toplam Uzak Doğu ülkeleridir. Ancak KKTC, 1979-88 yılları arasında, 1983 yılı dışındaki tüm yıllarda İngiltere'ye karşı dış ticaret fazlası vermiştir. Bunun bir nedeni, Kıbrıs'ın İngiliz Milletler Topluluğu ülkesi olması dolayısıyla İngiltere ile özel ticari ilişkiler içinde bulunması, 1994 ABAD kararlarına kadar bu durumun KKTC ile de sürdürülmesi ve İngiltere tarafından Kıbrıs'ın geneline tanınan avantajlardan KKTC ihracatının da yararlandırılması olmuştur. Buna ilave olarak, İngiltere'de yaşayan çok sayıda KKTC vatandaşı'nın KKTC ile ticari bağlarının yoğun olması, özellikle bu kişilerin KKTC'de kurdukları fabrikalarda yapılan fason üretimin İngiltere'ye ihraç edilmesi de bu sonucu etkilemiştir. KKTC zaman zaman Ortadoğu ülkelerine karşı da dış ticaret fazlası vermektedir. En büyük dış ticaret açığı Türkiye'ye karşı verilmektedir. Dış ticaret açığının büyüklüğü açısından Türkiye'yi AB ülkeleri izlemektedir. 1999 yılında dış ticaret açığı, Türkiye'ye karşı 228.5 milyon do-

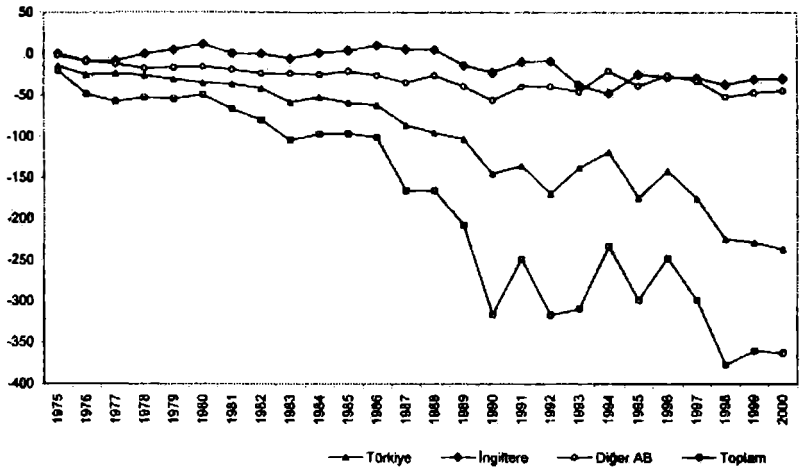
lar, 31.5 milyon doları sadece İngiltere'ye karşı olmak üzere toplam AB ülkelerine karşı 79.4 milyon dolar, Uzak Doğu ülkelerine karşı 8.1 milyon dolar, ABD'ye karşı 6.3 milyon dolar, Ortadoğu ülkelerine karşı ise 2.7 milyon dolar olmuştur. 2000 yılında da dış ticaret açığının benzer düzeylerde olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 9; Şekil 11).

Görünmeyen İşlemler

Görünmeyen işlemler hesabının en önemli kalemi turizm gelirleridir. Yüksek dış ticaret açığı, turizm gelirleri ve diğer görünmeyenler kalemindeki gelirler ile kapatılmaktadır. Bu bakımdan bu hesabı turizm gelirleri ve diğer görünmeyenler olmak üzere iki grupta incelemek uygun olmaktadır (Tablo 1).

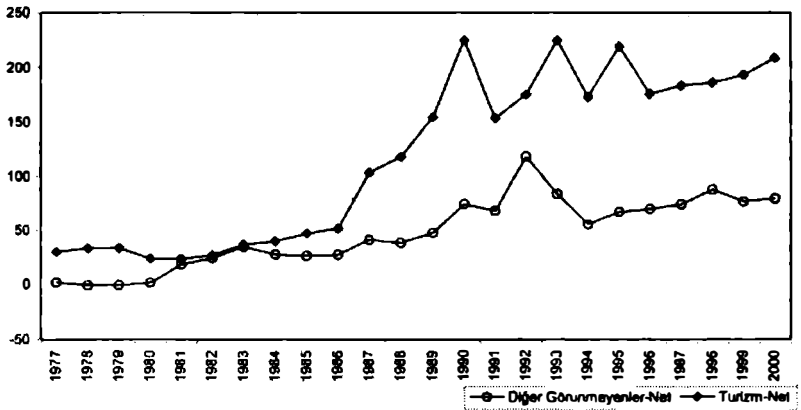
1977-99 döneminde turizm gelirleri sürekli olarak turizm giderlerinden fazla olmuş, sonuç olarak net turizm gelirleri, görünmeyen işlemler dengesinin fazla vermesini sağlayıcı ve cari işlemler dengesi açığını azaltıcı önemli bir etki yapmıştır. 1977 yılında 30.2 milyon dolar olan turizm gelirleri, yılda ortalama % 8.8 oranında artarak, 1999 yılında 192.8 milyon dolara çıkmıştır. 2000 yılında net turizm gelirlerinin 208.1 milyon dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 12). Net turizm gelirleri için 2001 yılı program hedefi 221.6 milyon dolardır (DPÖ, 2001b: 85).

Şekil 11
Dış Ticaret Açığı, 1975-2000 (milyon TL)

Türkiye'deki ticaret kısıtlamaları nedeniyle, Türkiye'den gelen turistlerin talep ettikleri ithal mallarının ticareti, 1980 yılına kadar turizm gelirlerini artırıcı bir unsur olmuştur. Ancak Türkiye'de dış ticaretin liberalizasyonuna paralel olarak 1980 sonrasında bu ticarete gerileme görülmektedir. Öte yandan, KKTC'de üniversitelerin kurulması ve Türkiye'den önemli miktarda öğrenci çekmesiyle, turizm gelirlerinde önemli ve süreklilik arz eden bir artış meydana gelmiştir. Son yıllarda çoğu TC vatandaşı olan 15 bin civarındaki yabancı üniversite öğrencilerinden alınan harç paraları ve bunun yanı sıra öğrencilerin yaptıkları harcamalar, turizm gelirlerini artırmanın yanı sıra, ekonomik faaliyetleri de hızlandırıcı bir etki yapmıştır (TÜSIAD, 1998: 40; DPÖ, 2001b: 276).

Şekil 12
Turizm Gelirleri (Net) ve Diğer Görünmeyenler,
1977-2000 (Net) (milyon \$)

Diğer görünmeyenler kalemi de, 1978 ve 1979 yıllarındaki küçük açıkların dışında, sürekli olarak fazla vermiştir. Ancak, diğer görünmeyenler topluca ele alındığında dahi, 1977-99 döneminde sürekli olarak turizm gelirlerinin altında kalmıştır. 1977 yılında 1.9 milyon dolar olan diğer görünmeyenler kalemi 1999 yılında 77.2 milyon dolara çıkmıştır (Tablo 1; Şekil 12). 2000 yılında 80 milyon dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilen diğer görünmeyenler kalemi için 2001 yılı program hedefi 84 milyon dolardır (DPÖ, 2001b: 85).

1977-1999 döneminde görünmeyen işlemler dengesi sürekli olarak fazla vermiştir. Bu fazla, genel olarak dış ticaret açığına yakın olmakla birlikte, dış ticaret açığının altında kalmaktadır. 1977 yılında 32.1 milyon dolar olan görünmeyen işlemler fazlası, yılda ortalama % 10.2 oranında artarak, 1999 yılında 270 milyon dolara ulaşmıştır. 2000

yılında görünmeyen işlemler fazlasının 288.1 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 1). 2001 yılı program hedefleri çerçevesinde, görünmeyen işlemler dengesi fazlasının 305.6 milyon dolar olması öngörülmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

Cari İşlemler Dengesi

Sürekli açık veren dış ticaret dengesinin sürekli fazla veren görünmeyen işlemler dengesinden her yıl daha yüksek olması sonucunda, cari işlemler dengesi de sürekli olarak açık vermiştir. Cari işlemler dengesi açığı bazı yıllar üst üste artmakta, bazı yıllar üst üste azalmakta ve devrevi bir seyir izlemektedir. Bazı yıllarda cari işlemler açığı çok düşük düzeyde kalabilmektedir. Örneğin 1993 yılındaki cari açık sadece 1 milyon dolar olmuştur. 1977-79 döneminde azalan, 1980-83 döneminde artan, 1984-89 döneminde azalan, 1990-91 yıllarında artan, 1992-93 yıllarında azalan, 1994-95 yıllarında artan, 1996 yılında azalan, 1997-98 yıllarında artan, 1999 yılında azalan cari işlemler açığının 2000 yılında da azaldığı tahmin edilmektedir. 1977 yılında 25 milyon dolar olan cari işlemler dengesi açığı, bütün bu devrevi hareketler sonucunda, yılda ortalama % 6 oranında artarak, 1999 yılında 90.3 milyon dolara çıkmıştır (Tablo 1; Şekil 1-2). 2000 yılında 74.6 milyon dolar olduğu tahmin edilen cari işlemler dengesi açığının, 2001 yılı program hedefleri çerçevesinde 78.8 milyon dolar olması öngörülmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri hesabı içinde en önemli yeri, artı kalemler olarak, neredeyse tamamı Türkiye kaynaklı dış yar-

dımlar ve bedelsiz ithalat (1997 yılına kadar) ile, eksi kalem olarak, 1997 yılına kadar kısa vadeli sermaye çıkışının egemen olduğu diğer sermaye hareketleri (net) kalemi almaktadır.

TC Yardım ve Kredileri

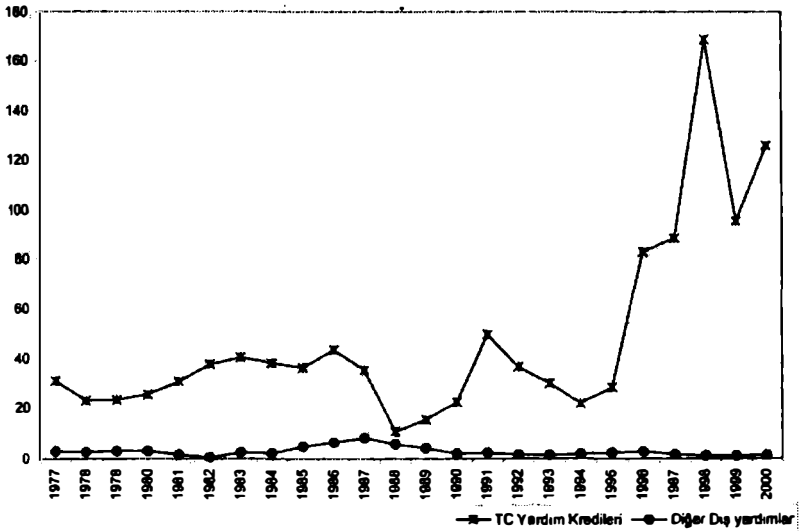
KKTC Türkiye'den önemli ölçüde hibe ve kredi biçiminde yardım almakta, bu kalem sermaye hareketleri dengesine olumlu bir etki yapmaktadır. 1977 yılında 31 milyon dolar olan bu kalem, yılda ortalama % 5.2 oranında artarak, 1999 yılında 95.4 milyon dolara çıkmıştır (Tablo 1; Şekil 13). Özellikle son yıllarda önemli bir artış gösteren bu kaleme, Türkiye ile imzalanan çeşitli anlaşmaların önemli katkısı olmuştur. Türkiye kaynaklı yardım kredilerinin 2000 yılında 126 milyon dolar olması beklenmekte olup, 2001 yılı için 141.1 milyon dolarlık Türkiye kaynaklı yardım kredisi programlanmıştır (DPÖ, 2001:85).

Diğer Dış Yardım

Türkiye kaynaklı yardım ve kredilere kıyasla çok düşük düzeyde kalmakla birlikte, KKTC diğer ülkelerden de bir miktar dış yardım almaktadır. Bunlar arasında en önemli yeri BM Mülteciler Yüksel Komiserliği aracılığıyla yapılan sosyal ve rehabilitasyon amaçlı yardımlar tutmaktadır. Gerçek döviz girişi sağlayan bu kalem de, sermaye hareketleri dengesine çok az da olsa olumlu katkı yapmaktadır. 1977 yılında 3 milyon dolar olan diğer dış yardımlar, en yüksek düzeyine 8.3 milyon dolar ile 1987 yılında ulaşmıştır. Son yıllarda iyice azalan bu yardımlar, 1999 yılında sadece 1.1 milyon dolar olmuştur. Böylece 1977-1999 döneminde diğer dış yardımlardaki azalma oranı yılda ortalama

ma % 4.5 olmaktadır (Tablo 1; Şekil 13). 2000 yılı diğer dış yardım tutarı 1.5 milyon dolar olarak tahmin edilmekte olup, 2001 yılı program hedefi 1.4 milyon dolardır (DPÖ, 2001b: 85).

Şekil 13
TC Yardım ve Kredileri ile Diğer Dış Yardımlar,
1977-2000 (milyon \$)

Bedelsiz İthalat

1977 yılına kadar, sermaye hareketleri dengesinin en büyük artı kalemi, serbest piyasada sağlanan döviz ile yapılan ithalatı gösteren bedelsiz ithalat olmuştur. Bu tarihe kadar, bu yolla KKTC'ye önemli bir ithalat girişi sağlandığı, zaman zaman ithalatın yarısına yakın bölümünün bedelsiz ithalat olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Sadece 1984 ve 1986 yıllarında, Türkiye kaynaklı dış yardım kalemi bedelsiz ithalattan daha yüksek olmuştur. 1977 yılında 32.7 milyon dolar olan bedelsiz ithalat, yılda ortalama % 7.9 artarak, 1996 yılında 139 milyon dolara ulaşmıştır. Yeni Para ve Kambiyo Yasası ile resmi döviz işlemlerinin durdurulmasına bağlı olarak, bedelsiz ithalat kalemi 1997 yılından itibaren kaldırılmıştır (Tablo 1; Şekil 14).

Diğer Sermaye Hareketleri (Net)

Sermaye hareketleri hesabının sermaye çıkışı gösteren tek kalemi diğer sermaye hareketleridir. Diğer sermaye hareketleri (net) kaleminin içinde eksi kalem olarak büyük miktarda kısa vadeli sermaye çıkışı, artı kalem olarak da oldukça düşük düzeyde kalan yabancı sermaye yatırımları yer almaktadır.

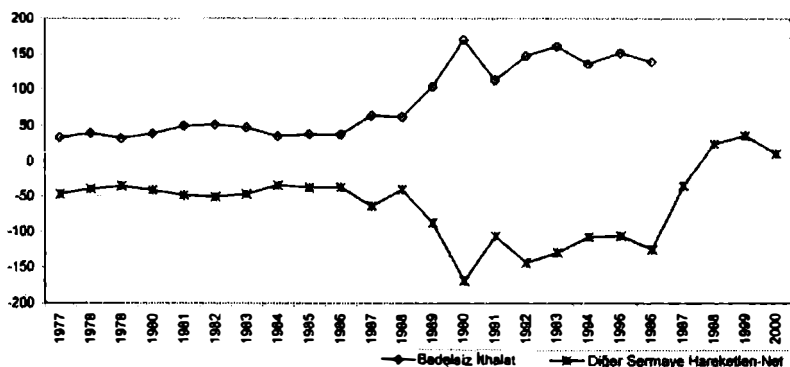
1977-88 döneminde yılda 35-60 milyon dolar civarında olan kısa vadeli sermaye çıkışının, 1989 yılında 90 milyon dolara yaklaştığı, 1990-97 döneminde ise 100 milyon doların üzerinde seyrettiği görülmektedir. Esasen kısa vadeli sermaye çıkışının ödemeler dengesinde bedelsiz ithalatı dengeleyici bir eksi kalem olarak kullanıldığı, bunun da 1997 yılına kadar ülkeden büyük miktarda bir sermaye çıkışı varmış gibi bir izlenim verdiği anlaşılmaktadır.³ Ser-

1 1991-97 yılları arasında bedelsiz ithalat ve kısa vadeli diğer sermaye hareket-

maye çıkışı, 1997 yılında bedelsiz ithalatın kalkmasıyla, 35.2 milyon dolara düşmüş, 1998'den itibaren de sınırlı miktarda sermaye girişi gerçekleşmeye başlamıştır. Son yıllardaki bu sermaye girişi, başta off-shore bankaların kurulmasına yönelik sermaye girişi olmak üzere, yabancıların emlak alımlarından ve turizm yatırımlarından kaynaklanmıştır. 1999 yılında 35.6 milyon dolar olan sermaye girişi-nin, 2001 yılında 10.9 milyon dolar olması beklenmektedir (Tablo 1; Şekil 14).

Şekil 14

Bedelsiz İthalat ve Diğer Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri (Net),
1977-2000 (milyon \$)

leri tutarı, sırasıyla biri artı diğeri eksi kalem olmak üzere tamamen birbirine eşittir. Böyle bir sonucun hesaplarda tutarlılık sağlama çabası sonucu ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bkz. Bölüm: 3.1.

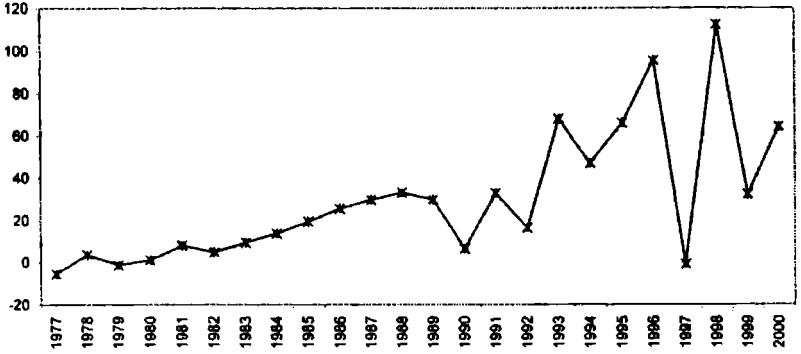
Sermaye Hareketleri Dengesi

Sermaye hareketleri dengesi 1977-1999 döneminde hep fazla vermiştir. Sermaye hareketleri fazlası, 1977 yılında 19.6 milyon dolar iken, yılda ortalama % 9.1 artarak, 1999 yılında 132.1 milyon dolara çıkmıştır. 2000 yılında sermaye hareketleri fazlasının biraz artarak, 138.4 milyon dolara çıktığı tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 2). 2001 yılı için 156.5 milyon dolar tutarında bir sermaye hareketleri fazlası öngörülmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

Genel Denge ve Rezerv Hareketleri

Sermaye hareketleri dengesi fazlasının cari işlemler dengesi açısından daha fazla olması sonucu, genel denge 1977 yılı dışında, dönem içinde hep fazla vermiştir. Genel denge fazlası en yüksek düzeyine 97.4 milyon dolar ile 1996 yılında ulaşmıştır. Net hata ve noksanın da dikkate alınmasıyla, rezervlerde 1977, 1979 ve 1997 yılları dışında hep artış olduğu görülmektedir. En büyük rezerv artışı 112.3 milyon dolarla 1998 yılında görülmüştür. 1999 yılında 32.1 milyon dolar artan rezervlerin, 2000 yılında da 64.3 milyon dolarlık bir artış gösterdiği tahmin edilmektedir (Tablo 1; Şekil 2 ve Şekil 15). 2001 yılında ise rezervlerin 77.7 milyon dolar artması beklenmektedir (DPÖ, 2001b: 85).

Şekil 15
Uluslararası Rezervlerdeki Yıllık Değişmeler,
1977-2000 (milyon dolar)

ÖDEMELER DENGESİNE İLİŞKİN BAŞLICA MEVZUAT

Kambiyo Rejimi

KKTC'nin kendi para birimi bulunmamakta ve Türk lirası resmi para birimi olarak kullanılmaktadır. KKTC'de, Türk lirası, döviz ve menkul kıymetlerin ithal ve ihracı ile döviz ve menkul kıymetlerin yurt içindeki tedavülüne ilişkin usuller 1997 tarihli Para ve Kambiyo Yasası ile düzenlenmektedir.

KKTC ithalatını 1997 yılının ortalarına kadar üç grupta incelemek uygun olmaktadır:

- Türk lirası kullanılarak Türkiye'den yapılan ithalat,

Merkez Bankası'nın belirlediği kurdan sağlanan döviz ile yapılan, başka bir deyişle devletin ithalatçıya KKTC Merkez Bankası'nda tutulan döviz rezervlerinden tahsis et-

tiği döviz kullanılarak yapılan ithalat,

- Serbest piyasada oluşan kur üzerinden yapılan ithalat, başka bir ifadeyle ithalatçının serbest piyasadan sağladığı dövizini kullanarak yaptığı ithalat.

1997 yılından sonra, yeni Para ve Kambiyo Yasasına göre, resmi kurdan yapılan döviz tahsisleri kaldırılmış ve Türkiye dışındaki yabancı ülkelerden yapılan ithalat, serbest piyasadan sağlanan döviz ile yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, yukarıda üç gruba ayrılan ithalatı, bu tarihten sonra iki grupta ele almak gerekmektedir.

Serbest piyasada oluşan kur üzerinden yapılan ithalat devletin döviz rezervlerine herhangi bir yük getirmediği için 1997 yılına kadar "bedelsiz ithalat" olarak adlandırılmıştır.⁴ Yeni Para ve Kambiyo Yasası ile resmi döviz işlemlerinin durdurulmasına bağlı olarak, bedelsiz ithalat kalemi 1997 yılından itibaren kaldırılmıştır.⁵

Tedavüldeki resmi paranın KKTC'ye ithaliyle KKTC' den ihracı, yurtiçinde ve yurtdışında her türlü kullanımı serbesttir. Banknot ve madeni paraların ülke dışına çıkarılması ve ülkeye girişi, Merkez Bankasının belirleyeceği li-

4 Bu durumda KKTC ödemeler dengesinde yer alan bedelsiz ithalat kaleminin kapsamı Türkiye'nin ödemeler dengesinde yer alan bedelsiz ithalat kaleminin kapsamından ve genel olarak bedelsiz ithalat kavramının kapsamından daha geniş olmakta ve devletin döviz tahsis etmediği tüm dövizli ithalatı içermektedir.

5 1977 yılına kadar bedelsiz ithalat kalemi ve diğer sermaye hareketleri kalemi, ödemeler dengesine şöyle yansıtılmıştır: Bedelsiz ithalat yapan ithalatçının ihtiyaç duyduğu döviz, kısa vadeli sermaye hareketi şeklinde KKTC serbest piyasasına girmektedir. Bu döviz, serbest piyasada Türk lirası ödenerek satın alınmakta ve bu dövizle bedelsiz ithalat gerçekleştirilmektedir. Böylece KKTC ödemeler dengesine kısa vadeli sermaye hareketi olarak giren döviz aynı kalem olarak işlenmekte, bu dövizin karşılığı olarak KKTC'den çıkan Türk lirası ise, kısa vadeli sermaye hareketi olarak, KKTC ödemeler dengesine eksi kalem olarak etki yapmaktadır. Serbest piyasadan elde edilen dövizin Türk lirası karşılığı görünmeyen işlemler kalemleri olan ve % 85-% 90'lık bir bölümü Türk lirası olarak gerçekleştirilen turizm ve diğer görünmeyen işlemleri gelirlerinden sağlanmaktadır.

mitler dahilinde serbest olmakla birlikte, bu limitlerin aşılması halinde dahi, bankaları aracı olarak kullanmak ve Merkez Bankasına beyanda bulunmak kaydıyla, KKTC'den ülke dışına ve ülke dışından KKTC'ye para hareketleri, döviz dahil, serbesttir. KKTC'de gerçek ve tüzel kişilerin döviz bulundurmaları, dövizle tasarruf yapmaları, döviz bir değişim aracı olarak kullanmaları, döviz ile kredi kullanmaları, döviz ile borç verebilmeleri ve karşılıklı olarak yapılan akitlerdeki miktarları döviz ile ifade etmeleri serbesttir (krş. Şahinkaya'nın Yedinci Bölüm'deki katkısı).

Bankaların döviz pozisyonu bulundurmaları, ithalat ve ihracat işlemlerine aracılık etmeleri, döviz hesabı açarak döviz tasarrufu kabul etmeleri, döviz alım satımı ile uğraşmaları, döviz ile ödemeyi gerektiren senetlerle işlem yapmaları, döviz olarak kredi vermeleri, döviz tasarruf hesaplarına faiz verebilmeleri, para ve döviz piyasalarına aktif olarak katılabilirmeleri ve uluslararası bankacılık geleneklerine uygun her türlü işlemi döviz ile yapabilmeleri serbesttir. Bankalarda açılmış döviz hesaplarının anapara ve faizlerinin, hesabın açıldığı döviz cinsinden ödenmesi gerekmektedir. Ancak hesap sahibinin talepte bulunması halinde farklı döviz cinsi veya tedavüldeki resmi para ile işlem yapılabilmektedir. Taraflar arasında aksine bir anlaşma olmadıkça, bankalarca döviz ile verilen kredilerin de, ilgili bankaya aynı cins döviz ile ödenmeleri gerekmektedir. Bankaların yanı sıra döviz alım ve satım işlemleriyle uğraşan ve lisans almak koşuluyla faaliyette bulunabilen "Döviz Büroları" mevcuttur.

Bankalar, döviz büroları ve Merkez Bankası, döviz alış ve satış kurlarını serbestçe belirlerler. Belirlenen kurlar dövizin niteliğine, işlem türüne ve işlem vadesine göre aynı döviz için farklı fiyatlar olabilmektedir. KKTC'deki resmi işlemlerde kullanılacak "resmi kurlar", KKTC Merkez Ban-

kası'nca günlük olarak belirlenip, Resmi Gazete'de yayımlanarak ilan edilmektedir.

KKTC'deki gerçek ve tüzel kişilerin yurtdi ında doğrudan yatırım yapmaları, yurtiçi ve yurtdi ındaki mali piyasalarda işlem gören hisse senedi, bono, tahvil ve diğer her türlü menkul kıymeti alıp satmaları, ithal veya ihraç etmeleri ve bulundurmaları serbesttir. Yurtdi ında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin de KKTC dahilindeki her türlü menkul kıymete yatırım yapmaları mümkündür ( ekinmez, 1998: 58-60).

Dış Ticaret Rejimi

KKTC oldukça liberal bir dış ticaret rejimine sahiptir. Bu yapıya, zaman içinde yapılan çeşitli düzenlemelerle ulaşılmıştır. KKTC'de dış ticaret, 12/1983 sayılı Dış Ticaret (Düzenleme ve Denetim) Yasası ve bu yasaya dayanan tüzük hükümlerine göre yapılmaktadır. İthalat ve ihracat yapacak gerçek ve tüzel kişiler, ilgili Bakanlığa gerekli belgelerle başvurarak, ithalat i ve ihracat i olarak kayıtlarını yaptırmak zorundadırlar ( ekinmez, 1998:37-42).

Ham, mamul veya yarı mamul malların üçüncü ülkelere veya Türkiye'den KKTC'ye işlem görmek üzere geçici olarak ithaline ve söz konusu işlemden sonra döviz karşılığı üçüncü ülkeye veya Türk lirası karşılığı Türkiye'ye ihracına izin verilmektedir. Ham, mamul veya yarı mamul malların, KKTC'den Türkiye'ye veya üçüncü ülkelere işlem görmek üzere geçici ihracına da izin verilmektedir.

Ihracat Rejimi

KKTC'den ihraç edilecek herhangi bir mal için, ilgili Ba-

kanlıktan⁶ önceden ihraç izni alınması gerekmektedir. İhraç izinlerinin değerlendirilmesi, reddedilmesi, mal miktarı bazında azaltılması veya tümüyle onaylanması ile ihraç fiyatının önceden belirlenmesi veya ihracatçının ihraç fiyatının aynen onaylanması Bakanlığın yetkisindedir. İhraç izni verilirken, mallar üzerinde KKTC'de yapılan işlemin (yaratılan katma değer ve yerel girdi) yeterli olup olmadığına, ihraç edilecek malların KKTC'deki tüketim malları ile stok durumuna, ihracatın şartları ile yapılacak ihracatın ilgili mevzuata uygun olup olmadığına bakılmaktadır. Bakanlık tarafından ihracı uygun görülmeyen ve ihraç iznine bağlanmayan hiçbir malın KKTC'den ihracı yapılamaz. Ayrıca Bakanlık her türlü malın ihraç işlemlerinin başlama-sından fiilen gerçekleşmesine kadar olan bütün safhalardaki işlemleri izlemeye ve değerlendirmeye yetkilidir.

Türkiye'ye ihraç edilecek mallar için de ihracatçı firma adına proforma fatura düzenlenmesi ve Bakanlıktan onaylanması gerekmektedir. Türkiye'ye yapılacak sanayi malları ihracatının % 30 katma değer ve % 40 yerel girdi oranlarına uygun olması esastır. Bu maksatla Türkiye'den temin edilen Türkiye menşeli ürünler yerel girdi sayılmaktadır. KKTC'den üçüncü ülkelere ihraç edilen mal bedeli dövizin, malı ihraç eden kişi tarafından altı ay içinde KKTC'ye getirilmesi ve yetkili Bankalara yatırılması zorunludur. Bu miktar tarımsal ürün ve turuncgiller ihracatında % 60 olurken, diğer mal ve hizmet tutarının % 30'unu getirmek gerekmektedir (Çekinmez, 1998: 42).

Gümrük vergileri ödenerek veya gümrükten muaf olarak KKTC'ye ithal edilen malların menşesine veya menşein-den başka bir ülkeye gönderilmesi Bakanlığın iznine tabi-

6 Hububat ve mamulleri, hayvan yemleri ile canlı hayvan ve ürünlerinde tarım ve hayvancılık işleriyle ilgili Bakanlıktan, maden ihracaunda ise tabii kaynaklar işleriyle ilgili Bakanlıktan ön ihraç izni alınması gerekmektedir.

dir. Türk lirası ile ithal edilen herhangi bir mal, Türk Lirası ile ithal edildiği fiyattan Türkiye'ye *re-export* yapılabilir. Üçüncü ülkelere *re-export* yapılması halinde, ihracatçının *re-export* ihraç fiyatını, Bakanlığın onaylaması veya değiştirmesi mümkündür.

İhracatın artırılması amacıyla, 9/77 sayılı İhracatı Teşvik Yasası çerçevesinde ihracat teşviki uygulanırken, 47/2000 sayılı yeni Teşvik Yasası ile yatırımları ve ihracatı teşvik tedbirleri tek mevzuat haline getirilmiş ve Yatırımları ve İhracatı Teşvik Fonu kurulmuştur. İhracatçılara, ihraç edilmek üzere ürettikleri mallar için kullandıkları hammaddelerin ithalatında tamamen gümrük muafiyeti tanınması da dahil olmak üzere, çeşitli kolaylıklar sağlanmaktadır. İhracatçıya gerçekleştirdiği sanayi ürünleri ihracatından sağladığı dövizlerin tümünü serbestçe kullanma hakkı verilmektedir. İhracat gelirinin % 20'si veya ihracat karınının % 80'i kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır. Ödemeler dengesini etkileyen önemli bir alan olan turizm sektöründe de yaygın biçimde teşvik sağlanmaktadır (İGEMF, 2000:56-60).

İthalat Rejimi

KKTC'ye ithalat yapılmadan önce malların proforma faturaları, Bakanlık ve/veya Bankalardan onaylatılarak ithal izni alınması zorunludur.⁷ Bakanlık tarafından proforma faturalar onaylanırken, ekonomiyi yönlendirme, kamu yararı, üretim-tüketim dengesi, üretici ve tüketici menfaatleri, sağlık ve güvenlik gibi hususlar dikkate alınmakta ve gerekli görülen hallerde bazı malların ithalatının zaman za

7 Malın cinsine göre ön izin alınması gereken Bakanlıklar, tarım ve hayvancılık işleriyle ilgili Bakanlık, sağlık işleriyle ilgili Bakanlık, içişleriyle ilgili Bakanlık, savunma işleriyle ilgili Bakanlık veya ulaştırma işleriyle ilgili Bakanlık olabilmektedir (Çekinmez, 1998: 52).

rica, KKTC'ye yerleşmek amacıyla gelen ve dış görevden geri dönen kişilerin, kullanılmış veya belirli miktarda kullanılmamış ev eşyası ve meslek aletini gümrük vergisi ödemeksizin ithal etmeleri mümkündür.

Mevzuatın tanıdığı istisnalar⁹ dışında, ithal edilen her maldan Gümrük Vergileri Tarife Yasası uyarınca, Tarife Cetvelinde öngörülen oranlar üzerinden vergi alınmaktadır. Gümrük vergileri kamu gelirleri arasında önemli bir kalem oluşturmakta ve yerli üretimin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

AB-EFTA ve genel olmak üzere iki çeşit vergi oranı uygulanmaktadır. ABAD kararına rağmen, Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğine paralel olarak, gümrük vergi oranları zamanında indirime tabi tutulmuş ve tarım ürünleri, akaryakıt, motorlu araç, alkollü içki ve sigara hariç diğer tarife pozisyonlarında AB'nin Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. AB-EFTA başlıklı sütunda gösterilen vergi oranları, menşe ve dolaşım belgelerinin gösterilmesi halinde, AB ve EFTA ülkeleri çıkışlı ithalata uygulanmaktadır. Anılan belgelerin bulunmaması halinde, mallara genel vergi oranı uygulanmaktadır. Genel vergi oranı başlıklı sütunda gösterilen vergi oranları, üçüncü ülke menşeli mallara uygulanan oranlardır. İthalat üzerinden, gümrük vergilerinin yanı sıra, katma değer vergisi, fiyat istikrar fonu, rıhtım harcı, ambar ücretleri, güvenlik kuvvetleri katkı payı ve stopaj vergileri gibi vergiler de alınmaktadır.

9 Gümrük ve İstihsal Yasası ile, ithal tarihinden yüz sene önce imal edilen veya üretilen alkollü içki ve şarap dışındaki mallar, ülke dışında sanat, edebiyat, fen, spor dallarında alınan ödüller, miras yolu ile ithal edilen mallar, ticari numune olarak ithal edilen mallar, ticari amaç taşımayan bağışlar gibi mallardan gümrük vergisi alınmamaktadır (Çekinmez: 1998: 54).

Yabancı Sermaye Rejimi

KKTC'de yatırım yapacak yabancı girişimcilerin tüzel kişiliklerini tescil ettirmeleri gerekmektedir. KKTC'de genellikle tescil edilen irket türü limitet şirkettir ve bu şirketlerle ilgili koşullar irketler Yasası'nda belirlenmiştir. KKTC'de yatırım yapacak olan yabancı girişimcilerin, öncelikle, ilgili Bakanlığa müracaat ederek, yapılacak yatırımın mahiyeti hakkındaki bilgileri içeren belgeleri sunmaları gerekmektedir.

Konu ile ilgili Bakanlık tarafından, Devlet Planlama rgtnn gr alınmakta, yatırım için yapılan başvuru incelenmekte ve uygun görülmesi halinde onaylanmaktadır. KKTC'de yerli ve yabancı yatırımcılar eşit muamele görmektedir. Yatırım projelerinin değerlendirilmesinde Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Yıllık Programlarda ngrlen yatırım alanları dikkate alınarak, bu alanlara yönelik yatırımlara teşvik verilmektedir. Getirilecek yabancı sermaye nakdi veya ayni olabilmektedir. Ayni sermaye olarak yatırım konusu ile ilgili makine ve teizat getirilebilmektedir. Bunlardan ayrı olarak lisanslar, patent hakları, alameti farika gibi fikri hakların da sermaye olarak getirilmesi mümkündür. Yabancı sermaye ile kurulmasına izin verilen şirketlerin yabancı uyruklu hissedarlarının, nakdi sermaye paylarını döviz olarak getirmeleri zorunludur. Türkiye'den gelen hissedarların döviz karşılığını Türk Lirası olarak getirmeleri mümkündür. Asgari sermaye oranlarının üzerindeki miktarlar için döviz koşulu aranmamaktadır. Yabancı yatırımcılar irket sermayesinin % 49'una sahip olabilmektedir. Bakanlar Kurulu'nun özel izni ile turizm, ihracata yönelik sanayi ve döviz kazandırıcı alanlarda bu oranın % 100'e kadar çıkarılması mümkün olmaktadır (Borman, 1998: 155-6; ekinmez, 1998: 66).

Yabancı ve yerli firmalar arasında ortak girişim şeklindeki yatırımların etkin bir şekilde desteklendiği KKTC'de yabancı yatırımcılara mülkiyet haklarının tam olarak korunmasını da içeren pek çok teşvik sunulmaktadır. Sanayi tesisi kuran yabancı yatırımcılar sanayi yatırımlarına verilen teşviklerden aynen yararlanırken, ayrıca kar transferi, karların ana sermayeye eklenmesi ve yabancı personel çalıştırma imkanına sahip bulunmaktadırlar. KKTC'de, yabancı sermayeye daha fazla kolaylık sağlayacak bir Yabancı Sermaye Yasası'nın çıkarılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir (DPÖ, 1997; TRNC-SPO, 2000).

Türkiye ile Anlaşmalar

KKTC'nin ihracat imkanlarının geliştirilmesi için Türkiye ile çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Bunlardan 1997 tarihli Ekonomik İşbirliği Protokolü, 1998 tarihli Yatırımlarda Devlet Yardımları Anlaşması, 1998 tarihli Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve 1998 tarihli Ticari İlişkilerin Düzenlenmesi Hakkında Uygulama Anlaşması, TC ile KKTC arasında ortak ekonomik alan kurulmasını sağlayacak ve dolayısıyla KKTC ödemeler dengesi kalemlerini etkileyebilecek önemli anlaşmalar olarak değerlendirilebilir.

1994 yılı başında yaşanan ekonomik kriz ve ABAD kararlarının KKTC dış ticareti üzerindeki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla Türkiye ile KKTC arasında 30 Ocak 1995 tarih ve 95/6557 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca kıyı ticareti başlatılmıştır. Bu çerçevede % 30'un üzerinde katma değer ya da % 40'ın üzerinde yerli hammadde içeren malların Türkiye'ye gümrüksüz girmesi ve Türkiye üzerinden üçüncü ülkelere ihracı sağlanmıştır. Bu imkândan, rekabet edebilecek kalite ve fiyatta mal üretilmemesi nedeniyle, fiili olarak çok az sayıda ürün fayda-

lanabilmiş olmakla birlikte, Türkiye ile yapılan kıyı ticareti anlaşması 1995 yılı sonrası ticaret hacmini bir miktar artırmıştır.

3 Ocak 1997 tarihinde Türkiye ile KKTC arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. Türkiye, bu Protokol ile, ekonomide istikrarın sağlanması ve yapısal reform programının uygulanabilmesi için kaynak ihtiyacının karşılanmasına katkı sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu protokol KKTC'ye, yapısal reformların gerçekleştirilmesi için 250 milyon dolar tutarında bir kredinin açılmasını öngörmüştür. Ayrıca, Eximbank'ın KKTC şirketlerine ihracat kredisi açması üzerinde de anlaşma sağlanmıştır (TÜSİAD, 1998: 44).

Türkiye ile KKTC arasında 28 Ocak 1998 tarihinde imzalanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Anlaşması ile, KKTC'de yapılacak yatırımların da, Türkiye'deki kalkınmada öncelikli yörelere uygulanan devlet yardımları ve desteklerinden yararlandırılması ve düşük faizli kredi ile desteklenmesi öngörülmüştür (İGEME, 2000: 25). Buna bağlı olarak yeni bir teşvik sistemi geliştirilmiştir.

Özellikle 26 Şubat 1998 tarihli Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile ticari ve ekonomik ilişkilerin en üst düzeye çıkarılması için gerekli tüm tedbirlerin alınması, ticari ve ekonomik mevzuatın uyumlaştırılması, KKTC menşeli malların üçüncü ülkelere ihracına ilişkin mevcut sistemin daha da yaygınlaştırılmasına imkan sağlanması, KKTC'de ihracata yönelik ekonomik yapılanmanın oluşturulması, ekonominin tüm sektörlerinde işbirliğine gidilmesi, yatırımların karşılıklı olarak teşviki, ikili ulaşım imkanlarının geliştirilmesi ve toplu konut alanında KKTC'ye destek sağlanması konularında gerekli düzenlemelerin kısa sürede gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Çekinmez, 1998: 77-9). Bu düzenlemeler KKTC ile Türkiye arasında

ortak ekonomik alan kurulmasına ve bütünleşme süreci-
nin hızlandırılmasına katkı yapacaktır (Bulunç, 2000: 177-
80).

23 Ekim 1998 tarihli Ticari İlişkilerin Düzenlenmesi
Hakkında Uygulama Anlaşması ile ticari konularda mevzu-
at uyumu ve KKTC'nin OGT'yi üstlenmesi, KKTC ithala-
tında AB'ye uygulanan verginin Türkiye'ye de uygulanması
ve KKTC'nin üçüncü ülkelere Türkiye üzerinden ihracatı-
na kolaylıklar sağlanmasına devam edilmesi gibi konular-
da anlaşma sağlanmıştır.¹⁰ Söz konusu anlaşmaların etkin
biçimde uygulanmasının KKTC ödemeler dengesine olum-
lu katkı yapacağı açıktır.

SORUNLAR VE SONUÇ

KKTC'nin ödemeler dengesi kalemlerine ilişkin sorunları,
herhangi bir ülkenin aynı alandaki sorunlarından çok fark-
lıdır. Bu sorunlar, sadece ekonomik önlemlerle çözümlen-
mesi mümkün olmayıp, siyasi boyut da içeren sorunlardır.
KKTC'nin 1974 yılından bu tarafa ekonomik gelişme süre-
ci ve politikaları incelendiğinde, Batı ülkeleri tarafından
konan ambargoların, kaynak yetersizliğinin ve ekonomik
istikrarsızlığın yanı sıra Kıbrıs konusunda bir uzlaşma sağ-
lanamamasının da KKTC için olumsuzluk yarattığı görül-
mektedir. Bütün bu hususlar KKTC'nin ödemeler dengesi-
ni de olumsuz yönde etkilemektedir.

KKTC ödemeler dengesinin en çarpıcı yönü ihracat ve
yabancı sermaye girişinin çok düşük düzeylerde kalmış ol-
masıdır. 5 Temmuz 1994 tarihli ABAD kararı uyarınca,
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi yetkili makamlarınca tasdik

10 Söz konusu anlaşmanın uygulanabilmesini sağlayacak listeler 1999 tarihli
"İkili Ticarete İlişkin Mal Listesi ve Uygulanacak Mevzuata İlişkin Mutaba-
kat Zaptı" ile belirlenmiştir (IGEME, 2000: 26). Çalışmaların güncelleştiril-
mesi sürdürülmektedir.

edilmiş belgelere dayandırılmayan KKTC menşeli tarım ürünlerinin AB ülkelerine ithalinin yasaklanması, diğer ürünlerde ise vergi uygulaması getirilmesi sonucunda, ihracatının büyük bir bölümünü AB ülkelerine gerçekleştiren KKTC, önemli bir darboğaz içine girmiş, ihracat olumsuz yönde etkilenmiş, dış ticarette tıkanıklıklar olmuş, mevcut tesisler kapanma noktasına gelmiştir.

Bu kararın olumsuz etkilerini gidermek amacıyla Türkiye ile KKTC arasında yukarıda değinilen çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların KKTC dış ticareti üzerinde olumlu etkileri olduğu, ödemeler dengesi kalemlerinin incelenmesinden ortaya çıkmakla birlikte, söz konusu anlaşmaların gerektiği gibi hayata geçirilemediği, mevzuat uyumlaştırılmasında gecikmeler olduğu, anlaşmalarda yer alan hususların etkin biçimde uygulanamadığı ve KKTC ticareti ve ekonomisine amaçlanan katkının yeterince sağlanamadığı biçiminde eleştiriler yapılmaktadır. Türkiye ve KKTC arasında imzalanan anlaşmalarda yer alan hususların sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi ve Türkiye ile ilişkilerdeki belirsizlik ve istikrarsızlığın giderilmesi önem taşımaktadır.

Kalkınma Planlarında ve Yıllık Programlarda, ihracatın gelişmesini olumsuz yönde etkileyen önemli bir sorunun da taşımacılık faaliyetlerinde ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (DPÖ, 1992: 317; DPÖ, 2001b: 191). Dış dünya ile haberleşme imkanları da yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Uluslararası platformda tanınmayan ve ambargo konulan bir ülkede faaliyet göstermek, ulaştırma maliyetlerinin yüksek olmasına yol açmaktadır. KKTC'nin bir ada ülkesi oluşu, ulaşımın hava veya deniz yoluyla yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak, siyasi ve ekonomik nedenlerle, KKTC'nin deniz ve hava limanlarına uluslararası ticarette mevcut koşulların gerektirdiği şekilde, düzenli uçak

ve gemi seferleri yapılamamaktadır. Gemilerin KKTC limanlarına uğramaması, ÷lkeye gelen gemilerin sadece KKTC'ye sefer düzenlemeleri, birim başına taşıma maliyetini çok yükseltmektedir. Öte yandan, her seferde bir gemiyi dolduracak kadar malın toplanmasını beklemek yüksek stokla çalışmaya neden olmakta ve faaliyetleri aksatmaktadır (TÜSIAD, 1998: 57). Ayrıca, işçilik ücretlerinin yüksek olması, yükleme ve boşaltma için yeterli ve modern araç ve gerecin eksikliği, liman derinliğinin az olması ve konteynır rıhtımının ve alanının bulunmaması gibi sorunlar da ticaretin gelişmesine engel olmaktadır.

KKTC'nin coğrafi konumu ulaştırma maliyetlerini olumsuz yönde etkilemekle birlikte, aynı coğrafi konum önemli bir transit ticaret potansiyeli yaratmaktadır. Bu potansiyelin harekete geçirilmesi ve bu alandaki ticaretin de özendirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda açıklanan hususlara ilaveten, KKTC ticaret sektörünün bir başka belirgin özelliğı, çok sayıda küçük ölçekli ticarethaneden oluşmasıdır. Aynı işi yapan ticari işletmelerin çokluğu ve küçüklüğü dağıtım maliyetlerinin yükselmesine, buna bağılı olarak da fiyatların artmasına neden olmaktadır. Kaynak yetersizliği nedeniyle, kullanılan kredilerdeki yüksek maliyet de, fiyatları artırıcı bir unsur olmaktadır.

Diğer bir olumsuzluk da, Türk lirasının yıl içindeki enflasyonunun aynen KKTC'ye yansmasıdır. KKTC'de Türk lirası kullanılması nedeniyle, Türkiye'deki enflasyon sürekli olarak fiyat artışlarına ve alım gücünün düşmesine yol açmakta ve KKTC'nin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'deki enflasyon kontrol altına alınmadan bu sorunun çözümü mümkün görünmemektedir (Arman, 1998: 234-5).

KKTC'de tüketici haklarının, tüketici güvenliği ve sağ-

lığının korunmasına ilişkin yasal düzenlemelerin henüz tamamlanmamış olması da bir takım sorunlara yol açmaktadır. Örneğin, standart dışı kalitesiz malların ithali ile tüketici zarara uğramakta ve yerli sanayi olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu gibi durumları önlemeyi ve özellikle tüketicilerin korunmasını amaçlayan bir standardizasyon kurumunun henüz kurulamamış olması Yıllık Programlarda önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (DPÖ, 2001b: 191).

Bir yandan KKTC'nin ulaşım, haberleşme, finansman ve diğer alanlardaki sorunlarının çözümlenmesine çalışılırken, diğer yandan, KKTC'nin yurtiçi üretimini ihracata yönelik mal ve hizmetlere kaydırma yönünde çalışmalar yapılması gereği vardır. KKTC pazarının genişleyebilmesi için etkin bir teşvik sisteminin inşa edilmesi ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek ürün ve hizmetlere önem verilmesi gerekmektedir. Elektrik-elektronik, eczacılık ürünleri, tekstil, tarımsal ürünler ihracata yönelik sektörler olarak potansiyele sahip olup, söz konusu sektörlerin ihracata dönük üretiminin teşvik edilmesi, içeride işsizliğin azalmasını ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek ürünlerin ihracatının artmasını sağlayacaktır (Ege, 1998: 230).

Bir taraftan ihracata yönelik üretim çeşitlendirilip, kalitesinin iyileştirilmesi teşvik edilirken, diğer taraftan uluslararası pazarlama tekniklerinin kullanılması sağlanarak ihracatı arttırma çalışmalarına etkinlik kazandırılması gerekmektedir. Ülke içindeki pazarlama sorununu gidermeye yönelik olarak, büyük üretim, dağıtım ve ihracat merkezlerinde gerekli depolama imkânları geliştirilmelidir.

Turizm sektörünün ödemeler dengesine olumlu katkısı açık olmakla birlikte, bu sektörün mevcut potansiyelinin de tam olarak kullanılamadığı görülmektedir. Sektör-

r n tüm potansiyelini harekete geçirecek tedbirlerin alınması önem taşıtmaktadır.

KKTC için yeni dış pazar yaratılması, serbest piyasa ekonomisinin işleyebilmesini sağlayacak ilgili kurumların oluşmasına da bağlıdır. Bu kapsamda, Gazi Mağusa Limanı'nda yer alan ve işyeri kurmaya uygun arazinin uzun süreyle yatırımcılara kiralanabildiği, her türlü üretim, ihraat, bakım, onarım, depolama, bankacılık ve sigortacılık yapma imkânları bulunan ve yabancı personel çalıştırılabilen Serbest Bölge'nin uluslararası pazarlarda tanıtılması yararlı olabilecektir.

Söz konusu kurumsallaşma çerçevesinde, yabancı sermayeye ilişkin düzenlemeler de önem taşıtmaktadır. Sermaye kaynakları sınırlı olan, buna karşılık önemli yatırım alanları ve olanakları bulunan KKTC'nin mevcut ekonomik potansiyelin değerlendirilmesinde yabancı sermayeden daha fazla yararlanılması mümkün gözükmektedir. Yabancı yatırımcıları özendirmeye yönelik düzenlemeler yapılması, halen çok düşük düzeyde bulunan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesine ve ağdaş teknolojilerin transfer edilmesine katkı yapabilecektir.

Sonuc olarak, KKTC'nin siyasi olarak tanınmasının ve KKTC ihracatı üzerindeki ambargonun kalkmasının KKTC  demeler dengesine olumlu etki yapacağı açıktır. Ancak, bu hususların gerçekleşmesinin uzun zaman alabileceği düşünüldüğünde, bir yandan siyasi sorunların çözülmesi için gayret gösterilirken, diğer yandan Türkiye ile olan anlaşmaların daha etkin biçimde uygulanmasına çalışılması önem taşıtmaktadır. KKTC içinde ise, ülkenin tüm potansiyelini harekete geçirecek biçimde, maliyetlerin azaltılıp, ürün çeşitliliğinin ve kalitenin artırılmasına ve bunları sağlayacak etkin bir kurumsal düzenlemeye gidilmesine yönelik çabaların yoğunlaştırılması zorunludur.

Tablo 1
Ödemeler Dengesi, 1977-2000 (Milyon \$)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
I. Cari İşlemler								
1. Dış Ticaret								
a. İhracat	24.9	30.8	40.0	47.6	36.9	39.5	40.7	38.8
b. İthalat	82.0	84.0	92.1	95.0	104.1	119.9	145.3	136.3
Dış Ticaret Dengesi	-57.1	-53.2	-52.1	-47.4	-67.2	-80.4	-104.6	-97.5
2. Görünmeyen İşlemler								
a. Turizm (Net)	30.2	33.5	33.7	24.0	23.9	27.2	37.1	40.3
b. Diğer Görünmeyenler (Net)	1.9	-0.8	-0.6	1.7	18.7	24.8	34.9	27.9
Görünmeyen İşlemler Dengesi	32.1	32.7	33.1	25.7	42.6	52.0	72.0	68.2
Cari İşlemler Dengesi	-25.0	-20.5	-19.0	-21.7	-24.6	-28.4	-32.6	-29.3
II. Sermaye Hareketleri								
1. TC Yardım ve Kredileri	31.0	23.1	23.4	25.6	30.7	37.7	40.5	38.3
2. Diğer Dış Yardımlar	3.0	2.7	3.1	3.2	1.6	0.5	2.5	2.2
3. Bedelsiz İthalat **	32.7	38.8	31.7	38.1	48.9	51.0	46.9	34.9
4. Diğer Sermaye Hareketleri (Net)	-47.1	-39.9	-36.1	-41.8	-48.9	-51.0	-46.9	-34.9
Sermaye Hareketleri Dengesi	19.6	24.7	22.1	25.1	32.3	38.2	43.0	40.5
Genel Denge	-5.4	4.2	3.1	3.4	7.7	9.8	10.4	11.2
III. Rezerv Hareketleri (-Artış, +Azalış)	5.4	-3.6	1.4	-1.1	-8.1	-4.8	-9.3	-13.7
IV. Net Hata ve Noksan	-	0.6	-4.5	-2.3	0.4	-5.0	-1.1	2.5

Tablo 1 (devam)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
I. Cari İşlemler								
1. Dış Ticaret								
a. İhracat	46.3	52.0	55.1	52.4	55.2	65.5	52.5	54.6
b. İthalat	143.0	153.2	221.0	218.1	262.5	381.5	301.1	371.4
Dış Ticaret Dengesi	-96.7	-101.2	-165.9	-165.7	-207.3	-316.0	-248.6	316.82
Görünmeyen İşlemler								
a. Turizm (Net)	47.3	52.0	103.5	118.0	154.9	224.8	153.6	175.1
b. Diğer Görünmeyenler (Net)	26.7	27.6	41.7	38.9	47.9	74.8	68.4	118.3
Görünmeyen İşlemler Dengesi	74.0	79.6	145.2	156.9	202.8	299.6	222.0	293.4
Cari İşlemler Dengesi	-22.7	-21.6	-20.7	-8.8	-4.5	-16.4	-26.6	-23.4
II. Sermaye Hareketleri								
1. TC Yardım ve Kredileri	36.4	43.5	35.5	10.9	15.6	22.5	49.6	36.8
2. Diğer Dış Yardımlar	4.9	6.5	8.3	5.8	4.3	2.1	2.4	1.6
3. Bedelsiz İthalat **	37.4	37.2	63.9	61.9	103.9	169.9	113.1	147.2
4. Diğer Sermaye Hareketleri (Net)	-37.4	-37.2	-63.9	-40.4	-87.7	-169.3	-106.7	-143.9
Sermaye Hareketleri Dengesi	41.3	50.0	43.8	38.2	36.1	25.2	58.4	41.7
Genel Denge	18.6	28.4	23.1	29.4	31.6	8.8	31.8	18.3
III. Rezerv Hareketleri (-Artış, +Azalış)	-19.2	-25.5	-29.6	-33.0	-29.7	-6.5	-32.8	-16.2
IV. Net Hata ve Noksan	0.6	-2.9	6.5	3.6	-1.9	-2.3	1.0	-2.1

Tablo 1 (devam)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Cari İşlemler								
1. Dış Ticaret								
a. İhracat	54.5	53.4	67.3	70.5	57.7	53.4	52.4	55.8
b. İthalat	363.9	286.6	366.1	318.4	356.6	430.5	412.7	418.5
Dış Ticaret Dengesi	-309.4	-233.2	-298.8	-247.9	-298.9	-377.1	-360.3	-362.7
2. Görünmeyen İşlemler								
a. Turizm-Net	224.6	172.9	218.9	175.6	183.2	186.0	192.8	208.1
b. Diğer Görünmeyenler-Net	83.8	56.1	67.6	70.3	74.7	88.0	77.2	80.0
Görünmeyen İşlemler Dengesi	308.4	229.0	286.5	245.9	257.9	274.0	270.0	288.1
Cari İşlemler Dengesi	-1.0	-4.2	-12.3	-2.0	-41.0	-103.1	-90.3	-74.6
II. Sermaye Hareketleri								
1. TC Yardım ve Kredileri	30.1	22.1	28.4	82.8	88.4	168.7	95.4	126.0
2. Diğer Dış Yardımlar	1.5	1.8	2.4	2.8	1.7	1.2	1.1	1.5
3. Bedelsiz İthalat **	160.7	136.1	151.6	139.0	-	-	-	-
4. Diğer Sermaye Hareketleri (Net)	-129.7	-107.9	-105.9	-125.2	-35.2	24.5	35.6	10.9
Sermaye Hareketleri Dengesi	62.6	52.1	76.5	99.4	54.9	194.4	132.1	138.4
Genel Denge	61.6	47.9	64.2	97.4	13.9	91.3	41.8	63.8
III. Rezerv Hareketleri (-Artış, +Azalış)	-68.0	-47.1	-66.1	-95.6	0.9	-112.3	-32.1	-64.3
IV. Net Hata ve Noksan	6.4	-0.8	1.9	-1.5	-14.8	21.0	-9.7	0.5

(*) Gerçekleşme tahminleri.

(**) 16 Temmuz 1997 tarih ve 38/97 sayılı yeni Para ve Kambiyo Yasası ile resmi döviz işlemlerinin durdurulmasına bağlı olarak "bedelsiz ithalat" kalemi 1997 yılından itibaren kaldırılmıştır.

Kaynak: DPÖ (2001a: 50-1); DPÖ (2001b: 85).

Tablo 2
Dış Ticarete İlişkin Bazı Önemli Göstergeler,
1977-2000 (%)

Yıllar	Dış Ticaret/ GSMH	İhracat/Dış Ticaret	İthalat/Dış Ticaret	İhracat/ GSMH	İthalat/ GSMH	İhracat/ İthalat
1977	51.1	23.3	76.7	11.9	39.2	30.4
1978	53.5	26.8	73.2	14.3	39.2	36.7
1979	57.2	30.3	69.7	7.3	39.9	43.4
1980	61.0	33.4	66.6	20.4	40.6	50.1
1981	65.0	26.2	73.8	17.0	48.0	35.4
1982	76.5	24.8	75.2	19.0	57.5	32.9
1983	91.7	21.9	78.1	20.1	71.6	28.0
1984	87.0	22.2	77.8	19.3	67.7	28.5
1985	78.8	24.5	75.5	19.3	59.5	32.4
1986	71.8	25.3	74.7	18.2	53.6	33.9
1987	83.3	20.0	80.0	16.6	66.7	24.9
1988	79.1	19.4	80.6	15.3	63.8	24.0
1989	74.7	17.4	82.6	13.0	61.7	21.0
1990	75.6	14.7	85.3	11.1	64.5	17.2
1991	65.3	14.8	85.2	9.7	55.6	17.4
1992	72.7	12.8	87.2	9.3	63.4	14.7
1993	66.9	13.0	87.0	8.7	58.2	15.0
1994	61.3	15.7	84.3	9.6	51.7	18.6
1995	57.4	15.5	84.5	8.9	48.5	18.4
1996	50.2	18.1	81.9	9.1	41.1	22.1
1997	54.5	13.9	86.1	7.6	46.9	16.2
1998	54.3	11.0	89.0	6.0	48.3	12.4
1999	48.3	11.3	88.7	5.4	42.8	12.7
2000*	43.1	11.8	88.2	5.1	38.1	13.3

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 1 ile KKTC Devlet Planlama Örgütü'nün GSMH verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3
İhracatın Yapısı, 1977-2000 (Milyon \$)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1. Tarımsal Ürünler	18.5	25.7	28.6	36.3	29.8	31.8	31.3	26.6
1.1. Turunçgiller	15.7	22.0	24.4	31.1	24.3	25.2	23.8	19.8
1.2. Patates	1.8	2.1	2.6	2.8	1.6	1.3	2.2	1.9
1.3. Canlı Hayvan				0.2	1.2	2.0	3.3	2.9
1.4. Diğer	1.0	1.6	1.6	2.2	2.7	3.3	2.0	2.0
2. Sanayi Ürünleri	2.9	3.9	7.2	7.5	6.5	7.4	9.1	12.2
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	0.9	0.7	0.8	2.1	2.1	2.1	2.3	3.6
2.2. Diğer	2.0	3.2	6.4	5.4	4.4	5.3	6.8	8.6
3. Madencilik Ürünleri	2.5	1.2	-	0.7	0.6	0.3	0.3	-
TOPLAM	23.9	30.8	35.8	44.5	36.9	39.5	40.7	38.8

Tablo 3 (devam)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Tarımsal Ürünler	35.9	36.9	31.1	29.4	30.2	29.8	27.0	31.0
1.1. Turunçgiller	29.9	28.5	22.5	23.9	21.6	24.5	21.6	22.2
1.2. Patates	2.6	3.8	2.3	2.4	1.7	2.4	2.4	3.3
1.3. Canlı Hayvan	2.3	2.3	1.8	0.8	0.3	0.3	0.1	0.5
1.4. Diğer	1.1	2.3	4.5	2.3	6.6	2.6	2.9	5.0
2. Sanayi Ürünleri	10.3	14.7	23.5	22.6	24.6	35.2	25.2	23.4
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	3.9	4.9	6.9	3.9	6.8	11.9	8.4	7.1
2.2. Diğer	6.4	9.8	16.6	18.7	17.8	23.3	16.8	16.3
3. Madencilik Ürünleri	0.1	0.4	0.5	0.4	0.4	0.5	0.3	0.2
TOPLAM	46.3	52.0	55.1	52.4	55.2	65.5	52.5	54.6

Tablo 3 (devam)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
1. Tarımsal Ürünler	24.3	25.7	26.9	31.0	18.5	14.8	20.1	21.1
1.1. Turunçgiller	16.6	15.8	22.1	22.6	15.1	12.8	12.1	12.8
1.2. Patates	1.3	0.7	1.4	0.9	0.4	0.6	0.1	0.1
1.3. Canlı Hayvan	-	0.3	0.4	1.0	0.2			-
1.4. Diğer	6.4	8.9	3.0	6.5	1.4	7.9		8.2
2. Sanayi Ürünleri	30.0	27.4	39.8	38.4	38.5	38.3	32.1	34.4
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	8.2	7.1	11.9	13.2	11.8	13.6	12.5	13.4
2.2. Diğer	21.8	20.3	27.9	25.2	26.7	24.7	19.6	21.0
3. Madencilik Ürünleri	0.2	0.3	0.6	1.1	0.7	0.3	0.2	0.3
TOPLAM	54.5	53.4	67.3	70.5	57.7	53.4	52.4	55.8

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: DPÖ (2001a: 54-5); DPÖ (2001b: 192).

Tablo 4
İhracatın Yapısı, 1977-2000 (% Dağılımı)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1. Tarımsal Ürünler	77.4	83.4	79.9	81.6	80.8	80.5	76.9	68.5
1.1. Turunçgiller	65.7	71.4	68.2	69.9	65.9	63.8	58.5	51.0
1.2. Patates	7.5	6.8	7.2	6.3	4.3	3.3	5.4	4.9
1.3. Canlı Hayvan	-			0.5	3.3	5.1	8.1	7.5
1.4. Diğer	4.2	5.2	4.5	4.9	7.3	8.3	4.9	5.1
2. Sanayi Ürünleri	12.1	12.7	20.1	16.8	17.6	18.7	22.4	31.5
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	3.8	2.3	2.2	4.7	5.7	5.3	5.7	9.3
2.2. Diğer	8.3	10.4	17.9	12.1	11.9	13.4	16.7	22.2
3. Madencilik Ürünleri	10.5	3.9	-	1.6	1.6	0.8	0.7	-
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 4 (devam)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Tarımsal Ürünler	77.6	70.9	56.5	56.1	54.7	45.5	51.4	56.8
1.1. Turunçgiller	64.6	54.8	40.8	45.6	39.1	37.4	41.1	40.7
1.2. Patates	5.6	7.3	4.2	4.6	3.1	3.7	4.6	6.0
1.3. Canlı Hayvan	5.0	4.4	3.3	1.5	0.5	0.4	0.2	0.9
1.4. Diğer	2.4	4.4	8.2	4.4	12.0	4.0	5.5	9.2
2. Sanayi Ürünleri	22.2	28.3	42.6	43.1	44.6	53.7	48.0	42.8
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	8.4	9.4	12.5	7.4	12.3	18.1	16.0	13.0
2.2. Diğer	13.8	18.9	30.1	35.7	32.3	35.6	32.0	29.8
3. Madencilik Ürünleri	0.2	0.8	0.9	0.8	0.7	0.8	0.6	0.4
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 4 (devam)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
1. Tarımsal Ürünler	44.6	48.1	40.0	44.0	32.1	27.7	38.4	37.8
1.1 Turunçgiller	30.5	29.6	32.8	32.1	26.2	24.0	23.1	22.9
1.2. Patates	2.4	1.3	2.1	1.3	0.7	1.1	0.2	0.2
1.3. Canlı Hayvan	-	0.6	0.6	1.4	0.3			
1.4. Diğer	11.7	16.6	4.5	9.2	4.9	2.6	15.1	14.7
2. Sanayi Ürünleri	55.0	51.3	59.1	54.5	66.7	71.7	61.2	61.6
2.1. İşlenmiş Tarım ve Gıda	15.0	13.3	17.7	18.7	20.5	25.5	23.8	24.0
2.2. Diğer	40.0	38.0	41.4	35.8	46.2	46.2	37.4	37.6
3. Madencilik Ürünleri	0.4	0.6	0.9	1.5	1.2	0.6	0.4	0.6
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 3 kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 5
Ana Mal Gruplarına Göre İthalat, 1977-2000 (Milyon \$)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1. Yiyecek ve Canlı Hayvan	11.0	12.1	14.3	11.1	16.8	16.7	17.7	15.5
2. İçki ve Tütün	5.6	5.2	4.6	4.5	3.6	5.6	6.7	6.2
3. Yakıt Dışı, Yenmeyen Hammaddeler	0.9	2.1	1.8	1.8	2.4	2.3	2.4	2.5
4. Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Madde ile ilgili olanlar	5.2	6.7	5.8	14.4	9.7	8.1	20.5	17.8
5. Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	1.2	0.4	0.6	1.8	1.3	1.3	1.8	1.6
6. Kimyevi Maddeler	7.5	7.7	12.9	10.4	11.5	12.6	12.4	12.7
7. Yapıldığı Maddenin Cinsine Göre Tasnif Edilenler	28.8	29.2	27.5	28.1	30.8	34.5	39.0	39.0
8. Makine ve Nakliye Araçları	16.1	13.7	16.2	15.9	19.1	26.0	30.4	28.7
9. Çeşitli Mamuller	5.7	7.1	7.1	6.4	8.9	12.8	14.4	12.3
TOPLAM	82.0	84.2	90.8	94.4	104.1	119.9	145.3	136.3

Tablo 5 (devam)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Yiyecek ve Canlı Hayvan	16.5	16.1	19.7	19.9	25.5	35.8	41.9	36.7
2. İçki ve Tütün	7.0	7.3	12.5	10.8	7.5	13.5	15.4	16.0
3. Yakıt Dışı, Yenmeyen Hammaddeler	3.0	3.3	3.5	5.4	6.3	5.4	6.0	4.9
4. Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Madde ile ilgili olanlar	19.9	11.3	18.2	20.1	18.2	35.5	34.9	30.5
5. Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	2.0	1.0	1.4	1.8	1.4	2.1	1.8	2.2
6. Kimyevi Maddeler	13.3	13.2	15.7	15.9	17.6	26.1	23.8	22.7
7. Yapıldığı Maddenin Cinsine Göre Tasnif Edilenler	37.3	49.0	64.8	66.3	87.0	115.2	81.9	76.9
8. Makine ve Nakliye Araçları	32.7	37.8	65.6	57.0	72.8	106.8	67.4	154.9
9. Çeşitli Mamuller	11.3	13.9	19.6	20.9	26.2	41.1	28.0	26.6
TOPLAM	143.0	153.2	221.0	218.1	262.5	381.5	301.1	371.4

Tablo 5 (devam)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
1. Yiyecek ve Canlı Hayvan	42.7	37.3	54.3	53.1	60.2	70.3	53.0	52.1
2. İçki ve Tütün	16.4	15.5	20.0	19.2	22.1	28.4	26.5	26.6
3. Yakıt Dışı, Yenmeyen Hammaddeler	5.7	4.5	5.9	5.7	6.3	6.7	5.6	6.1
4. Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Madde ile ilgili olanlar	28.2	26.1	33.8	32.8	37.3	30.9	32.9	33.2
5. Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	2.1	3.3	3.1	2.9	2.9	5.0	4.1	4.3
6. Kimyevi Maddeler	37.7	26.1	27.2	29.2	33.1	36.5	35.9	36.2
7. Yapıldığı Maddenin Cinsine Göre Tasnif Edilenler	81.2	62.0	94.5	77.4	81.1	94.2	85.4	86.0
8. Makine ve Nakliye Araçları	116.9	63.3	98.7	73.5	85.5	126.0	135.9	137.3
9. Çeşitli Mamuller	33.0	48.5	28.6	24.6	28.1	32.5	33.4	30.9
TOPLAM	363.9	286.6	366.1	318.4	356.6	430.5	412.7	412.7

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: DPÖ (2001a: 56-7); DPÖ (2001b: 193).

Tablo 6 (devam)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
1. Yiyecek ve Canlı Hayvan	11.5	10.5	8.9	9.1	9.7	9.4	13.9	9.9
2. İçki ve Tütün	4.9	4.8	5.7	5.0	2.9	3.5	5.1	4.3
3. Yakıt Dışı, Yenmeyen Hammaddeler	2.1	2.2	1.6	2.5	2.4	1.4	2.0	1.3
4. Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Madde ile ilgili olanlar	13.9	7.4	8.2	9.2	6.9	9.3	11.6	8.2
5. Hayvansal ve Bitkisel Yağlar	1.4	0.7	0.6	0.8	0.5	0.6	0.6	0.6
6. Kimyevi Maddeler	9.3	8.6	7.1	7.3	6.7	6.8	7.9	6.1
7. Yapıldığı Maddenin Cinsine Göre Tasnif Edilenler	26.1	32.0	29.3	30.4	33.2	30.2	27.2	20.7
8. Makine ve Nakliye Araçları	22.9	24.7	29.7	26.1	27.7	28.0	22.4	41.7
9. Çeşitli Mamuller	7.9	9.1	8.9	9.6	10.0	10.8	9.3	7.2
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo 6 (devam)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
1. Yiyecek ve Canlı Hayvan	11.7	13.0	14.8	16.7	16.9	16.3	12.8	12.6
2. İçki ve Tütün	4.5	5.4	5.5	6.0	6.2	6.6	6.4	6.4
3. Yakıt Dışı, Yenmeyen Hammaddeler	1.6	1.6	1.6	1.8	1.8	1.5	1.4	1.5
4. Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Madde ile ilgili olanlar	7.7	9.1	9.2	10.3	10.4	7.2	8.0	8.1
5. Hayvansal Bitkisel Yağlar	0.6	1.2	0.9	0.9	0.8	1.2	1.0	1.0
6. Kimyevi Maddeler	10.4	9.1	7.4	9.2	9.3	8.5	8.7	8.8
7. Yapıldığı Maddenin Cinsine Göre Tasnif Edilenler	22.3	21.6	25.8	24.3	22.7	21.9	20.7	20.8
8. Makine ve Nakliye Araçları	32.1	22.1	27.0	23.1	24.0	29.3	32.9	33.3
9. Çeşitli Mamuller	9.1	16.9	7.8	7.7	7.9	7.5	8.1	7.5
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 5 kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 7
Ülkelere Göre Dış Ticaret Hacmi, 1975-2000 (Milyon \$)

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
I. Türkiye	24.5	35.5	37.5	39.3	46.6	47.6	51.3	56.8	71.8
II. Diğer Ülkeler	16.9	45.3	68.4	75.7	80.0	91.3	89.7	102.6	114.2
1. AB	12.7	38.6	52.6	60.0	64.3	73.3	65.7	76.9	80.0
İngiltere	7.2	19.4	32.6	40.3	42.8	54.3	42.3	51.8	52.0
Diğer AB	5.5	19.2	20.0	19.7	21.5	19.0	23.4	25.1	28.0
2. Orta Doğu	1.7	2.0	4.6	5.7	2.7	4.2	6.4	5.5	9.1
3. Uzak Doğu	0.3	1.3	5.1	2.5	2.3	3.0	4.7	8.0	11.5
4. ABD	0.6	0.6	0.6	1.0	0.5	0.6	1.1	1.3	1.8
5. Diğer	1.6	2.8	5.5	6.5	10.2	10.2	11.8	10.9	11.8
Toplam	41.4	80.8	105.9	115.0	126.6	138.9	141.0	159.4	186.0

Tablo 7 (devam)

Ülkeler	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
I. Türkiye	69.9	70.5	77.8	102.2	108.2	121.7	161.4	150.3	187.8
II. Diğer Ülkeler	105.2	118.8	127.4	173.9	162.3	196.0	285.6	203.3	238.2
1. AB	71.9	88.0	86.0	113.1	106.8	134.9	182.1	134.9	133.2
İngiltere	42.3	58.7	55.5	68.1	70.1	84.8	111.1	81.1	81.8
Diğer AB	29.6	29.3	30.5	45.0	36.7	50.1	71.0	53.8	51.4
2. Orta Doğu	6.9	5.3	7.0	6.8	7.0	7.6	8.0	5.4	3.8
3. Uzak Doğu	12.2	10.7	15.8	33.0	24.9	29.5	52.3	32.4	38.0
4. ABD	1.3	1.5	3.4	2.6	2.9	4.4	9.0	3.7	7.4
5. Diğer	12.9	13.3	15.2	18.4	20.7	19.6	34.2	26.9	55.8
Toplam	175.1	189.3	205.2	276.1	270.5	317.7	447.0	353.6	426.0

Tablo 7 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	163.4	139.7	215.0	210.1	229.1	278.5	284.3	282.8
II. Diğer Ülkeler	255.0	200.3	218.4	178.8	185.2	205.4	180.8	191.5
1. AB	158.1	138.6	138.5	105.7	111.4	135.5	120.2	119.8
İngiltere	92.1	98.1	73.2	59.0	60.1	70.9	63.3	65.4
Diğer AB	66.0	40.5	65.3	46.7	51.3	64.6	56.9	54.4
2. Orta Doğu	5.4	9.3	9.7	10.4	7.3	6.8	7.1	8.5
3. Uzak Doğu	47.4	25.0	26.8	15.4	11.0	8.2	8.1	8.5
4. ABD	3.2	4.5	2.9	5.0	3.2	7.2	6.3	6.9
5. Diğer	40.9	22.9	40.5	42.3	52.3	47.7	39.1	47.8
Toplam	418.4	340.0	433.4	388.9	414.3	483.9	465.1	474.3

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 10 ve Tablo 12'den hesaplanmıştır.

Tablo 8
Ülkelere Göre Dış Ticaret Hacmi , 1975-2000 (% Dağılım)

Tablo 8 (devam)

[illegible]

Tablo 8 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	39.1	41.1	49.6	54.0	55.3	57.6	61.1	59.6
II. Diğer Ülkeler	60.9	58.9	50.4	46.0	44.7	42.4	38.9	40.4
1. AB	37.7	40.8	32.0	27.2	26.9	28.0	25.8	25.3
İngiltere	22.0	28.9	16.9	15.2	14.5	14.7	13.6	13.8
Diğer AB	15.7	11.9	15.1	12.0	12.4	13.3	12.2	11.5
2. Orta Doğu	1.3	2.7	2.2	2.7	1.7	1.4	1.5	1.8
3. Uzak Doğu	11.3	7.4	6.2	3.9	2.7	1.7	1.8	1.8
4. ABD	0.8	1.3	0.7	1.3	0.8	1.5	1.4	1.4
5. Diğer	9.8	6.7	9.3	10.9	12.6	9.8	8.4	10.1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 7'den hesaplanmıştır.

Tablo 9
Ülkelere Göre Dış Ticaret Dengesi, 1975-2000 (Milyon \$)

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
I. Türkiye	-15.3	-26.3	-24.3	-26.7	-31.6	-35.4	-37.1	-42.4	-58.8
II. Diğer Ülkeler	-5.3	-22.9	-33.8	-26.7	-23.4	-14.5	-30.1	-38.2	-45.8
1. AB	-2.9	-18.2	-22.0	-18.2	-12.3	-4.5	-19.3	-24.1	-30.4
İngiltere	-0.4	-9.0	-9.0	-0.3	4.8	11.5	0.3	0	-6.0
Diğer AB	-2.5	-9.2	-13.0	-17.9	-17.1	-15.8	-19.6	-24.1	-24.4
2. Orta Doğu	-1.1	-1.8	-2.2	-1.7	1.1	2.4	5.6	5.3	8.9
3. Uzak Doğu	-0.3	-1.3	-5.1	-2.5	-2.3	-3.0	-4.7	-8.0	-11.5
4. ABD	0.2	-0.4	-0.2	-0.6	-0.5	-0.6	-1.1	-1.3	-1.8
5. Diğer	-1.2	-1.2	-4.3	-3.7	-9.4	-9.0	-10.6	-10.1	-11.0
Toplam	-20.6	-49.2	-58.1	-53.4	-55.0	-49.9	-67.2	-80.4	-104.6

Tablo 9 (devam)

Ülkeler	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
I. Türkiye	-53.1	-59.7	-62.4	-86.4	-95.6	-103.3	-145.6	-135.7	-169.6
II. Diğer Ülkeler	-44.4	-37.0	-38.8	-79.5	-70.1	-104.0	-170.4	-112.9	-147.2
1. AB	-25.3	-17.8	-16.6	-30.3	-21.8	-54.5	-80.1	-50.9	-49.6
İngiltere	0.5	3.7	10.1	5.3	4.9	-14.4	-23.1	-10.3	-9.2
Diğer AB	-25.8	-21.5	-26.7	-35.6	-26.7	-40.1	-57.0	-40.6	-40.4
2. Orta Doğu	6.7	3.7	3.6	0.4	-3.2	-0.8	-4.8	-4.0	-0.8
3. Uzak Doğu	-12.2	-10.7	-15.8	-33.0	-24.9	-29.5	-52.3	-32.4	-37.8
4. ABD	-1.3	-1.3	1.2	-0.6	-1.9	-2.8	-2.4	-3.1	-7.4
5. Diğer	-12.3	-10.9	-11.2	-16.0	-18.3	-16.4	-30.8	-22.5	-51.6
Toplam	-97.5	-96.7	-101.2	-165.9	-165.7	-207.3	-316.0	-248.6	-316.8

Tablo 9 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	-138.4	-118.9	-174.6	-142.1	-174.9	-224.5	-228.5	-236.4
II. Diğer Ülkeler	-171.0	-114.3	-124.2	-105.8	-124.0	-152.6	-131.8	-126.3
1. AB	-85.3	-70.2	-65.5	-56.3	-63.6	-90.9	-79.4	-76.4
İngiltere	-38.7	-48.7	-25.6	-29.0	-30.1	-37.9	-31.5	-31.0
Diğer AB	-46.6	-21.5	-39.9	-27.3	-33.5	-53.0	-47.9	-45.4
2. Orta Doğu	-1.0	3.7	-6.5	1.2	-3.5	-3.8	-2.7	-2.7
3. Uzak Doğu	-47.2	-25.0	-26.8	-15.4	-11.0	-8.2	-8.1	-8.5
4. ABD	-3.0	-4.5	-2.7	-3.6	-2.6	-6.8	-6.3	-6.5
5. Diğer	-34.5	-18.3	-22.7	-31.7	-43.3	-42.9	-35.3	-32.2
Toplam	-309.4	-233.2	-298.8	-247.9	-298.9	-377.1	-360.3	-362.7

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 10 ve Tablo12'den hesaplanmıştır.

Tablo 10
Ülkelere Göre İhracat, 1975-2000 (Milyon \$)

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
I. Türkiye	7.1	4.6	4.6	6.6	6.3	7.5	6.1	7.3	6.5
II. Diğer Ülkeler	5.8	11.2	17.3	24.5	28.3	38.4	29.8	32.2	34.2
1. AB	4.9	10.2	15.3	20.9	26.0	34.5	23.2	26.4	24.8
İngiltere	3.4	5.2	11.8	20.0	23.8	32.9	21.3	25.9	23.0
Diğer AB	1.5	5.0	3.5	0.9	2.2	1.6	1.9	0.5	1.8
2. Orta Doğu	0.3	0.1	1.2	2.0	1.9	3.3	6.0	5.4	9.0
3. Uzak Doğu-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. ABD	0.4	0.1	0.2	0.2	-	-	-	-	-
5. Diğer	0.2	0.8	0.6	1.4	0.4	0.6	0.6	0.4	0.4
Toplam	10.4	15.8	23.9	30.8	35.8	44.5	36.9	39.5	40.7

Tablo 10 (devam)

Ülkeler	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
I. Türkiye	8.4	5.4	7.7	7.9	6.3	9.2	7.9	7.3	9.1
II. Diğer Ülkeler	30.4	40.9	44.3	47.2	46.1	46.0	57.6	45.2	45.5
1. AB	23.3	35.1	34.7	41.4	42.5	40.2	51.0	42.0	41.8
İngiltere	21.4	31.2	32.8	36.7	37.5	35.2	44.0	35.4	36.3
Diğer AB	1.9	3.9	1.9	4.7	5.0	5.0	7.0	6.6	5.5
2. Orta Doğu	6.8	4.5	5.3	3.6	1.9	3.4	1.6	0.7	1.5
3. Uzak Doğu				-	-		-		0.1
4. ABD	-	0.1	2.3	1.0	0.5	0.8	3.3	0.3	-
5. Diğer	0.3	1.2	2.0	1.2	1.2	1.6	1.7	2.2	2.1
Toplam	38.8	46.3	52.0	55.1	52.4	55.2	65.5	52.5	54.6

Tablo 10 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	12.5	10.4	20.2	34.0	27.1	27.0	27.9	23.2
II. Diğer Ülkeler	42.0	43.0	47.1	36.5	30.6	26.4	24.5	32.6
1. AB	36.4	34.2	36.5	24.7	23.9	22.3	20.4	21.7
İngiltere	26.7	24.7	23.8	15.0	15.0	16.5	15.9	17.2
Diğer AB	9.7	9.5	12.7	9.7	8.9	5.8	4.5	4.5
2. Orta Doğu	2.2	6.5	1.6	5.8	1.9	1.5	2.2	2.9
3. Uzak Doğu	0.1							
4. ABD	0.1	-	0.1	0.7	0.3	0.2	-	0.2
5. Diğer	3.2	2.3	8.9	5.3	4.5	2.4	1.9	7.8
Toplam	54.5	53.4	67.3	70.5	57.7	53.4	52.4	55.8

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: DPÖ (2001a: 52-3); DPÖ (2001b: 190); DPÖ (1999: 41-2).

Tablo 11
Ülkelere Göre İhracat, 1975-2000 (% Dağılımı)

Tablo 11 (devam)

[illegible]

Tablo 11 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	22.9	19.5	30.0	48.2	47.0	50.6	53.3	41.6
II. Diğer Ülkeler	77.1	80.5	70.0	51.8	53.0	49.4	46.7	58.4
1. AB	66.8	64.0	54.2	35.0	41.4	41.8	38.9	38.9
İngiltere	49.0	46.3	35.4	21.3	26.0	30.9	30.3	30.8
Diğer AB	17.8	17.7	18.8	13.7	15.4	10.9	8.6	8.1
2. Orta Doğu	4.0	12.2	2.4	8.2	3.3	2.8	4.2	5.2
3. Uzak Doğu	0.2	-	-			-	-	
4. ABD	0.2	-	0.1	1.0	0.5	0.4	-	0.3
5. Diğer	5.9	4.3	13.3	7.6	7.8	4.4	3.6	14.0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo 10'dan hesaplanmıştır.

Tablo 12
Ülkelere Göre İthalat, 1975-2000 (Milyon ABD \$)

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
I. Türkiye	19.9	30.9	30.9	33.0	39.1	41.5	44.2	49.5	65.3
II. Diğer Ülkeler	11.1	34.1	51.1	51.2	51.7	52.9	59.9	70.4	80.0
1. AB	7.8	28.4	37.3	39.1	38.3	38.8	42.5	50.5	55.2
İngiltere	3.8	14.2	20.8	20.3	19.0	21.4	21.0	25.9	29.0
Diğer AB	4.0	14.2	16.5	18.8	19.3	17.4	21.5	24.6	26.2
2. Orta Doğu	1.4	1.9	3.4	3.7	0.8	0.9	0.4	0.1	0.1
3. Uzak Doğu	0.3	1.3	5.1	2.5	2.3	3.0	4.7	8.0	11.5
4. ABD	0.2	0.5	0.4	0.8	0.5	0.6	1.1	1.3	1.8
5. Diğer	1.4	2.0	4.9	5.1	9.8	9.6	11.2	10.5	11.4
Toplam	31.0	65.0	82.0	84.2	90.8	94.4	104.1	119.9	145.3

Tablo 12 (devam)

Ülkeler	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
I. Türkiye	61.5	65.1	70.1	94.3	101.9	112.5	153.5	143.0	178.7
II. Diğer Ülkeler	74.8	77.9	83.1	126.7	116.2	150.0	228.0	158.1	192.7
1. AB	48.6	52.9	51.3	71.7	64.3	94.7	131.1	92.9	91.4
İngiltere	20.9	27.5	22.7	31.4	32.6	49.6	67.1	45.7	45.5
Diğer AB	27.7	25.4	28.6	40.3	31.7	45.1	64.0	47.2	45.9
2. Orta Doğu	0.1	0.8	1.7	3.2	5.1	4.2	6.4	4.7	2.3
3. Uzak Doğu	12.2	10.7	15.8	33.0	24.9	29.5	52.3	32.4	37.9
4. ABD	1.3	1.4	1.1	1.6	2.4	3.6	5.7	3.4	7.4
5. Diğer	12.6	12.1	13.2	17.2	19.5	18.0	32.5	24.7	53.7
Toplam	136.3	143.0	153.2	221.0	218.1	262.5	381.5	301.1	371.4

Tablo 12 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	150.9	129.3	194.8	176.1	202.0	251.5	256.4	259.6
II. Diğer Ülkeler	213.0	157.3	171.3	142.3	154.6	179.0	156.3	158.9
1. AB	121.7	104.4	102.0	81.0	87.5	113.2	99.8	98.1
İngiltere	65.4	73.4	49.4	44.0	45.1	54.4	47.4	48.2
Diğer AB	56.3	31.0	52.6	37.0	42.4	58.8	52.4	49.9
2. Orta Doğu	3.2	2.8	8.1	4.6	5.4	5.3	4.9	5.6
3. Uzak Doğu	47.3	25.0	26.8	15.4	11.0	8.2	8.1	8.5
4. ABD	3.1	4.5	2.8	4.3	2.9	7.0	6.3	6.7
5. Diğer	37.7	20.6	31.6	37.0	47.8	45.3	37.2	40.0
Toplam	363.9	286.6	366.1	318.4	356.6	430.5	412.7	418.5

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: DPÖ (2001a: 52-3); DPÖ (2001b: 190); DPÖ (1999: 41-2).

Tablo 13
Ülkelere Göre İthalat, 1975-2000 (% Dağılımı)

[illegible]

Tablo 13 (devam)

Ülkeler	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000*
I. Türkiye	41.5	45.1	53.2	55.3	56.7	58.4	62.1	62.0
II. Diğer Ülkeler	58.5	54.9	46.8	44.7	43.3	41.6	37.9	38.0
1. AB	33.4	36.4	27.9	25.4	24.5	26.3	24.2	23.5
İngiltere	18.0	25.6	13.5	13.8	12.6	12.6	11.5	11.5
Diğer AB	15.4	10.8	14.4	11.6	11.9	13.7	12.7	12.0
2. Orta Doğu	0.9	1.0	2.2	1.4	1.5	1.2	1.2	1.3
3. Uzak Doğu	13.0	8.7	7.3	4.8	3.1	1.9	2.0	2.0
4. ABD	0.8	1.6	0.8	1.4	0.8	1.6	1.5	1.6
5. Diğer	10.4	7.2	8.6	11.6	13.4	10.6	9.0	9.6
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

(*) Gerçekleşme tahminleri.

Kaynak: Tablo12'den hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

- ARMAN, H., "KKTC Ticaret Sektöründeki Tıkanıklıklar ve Giderilme Yolları", *KTKP 6-7 Aralık 1997 Toplantı Dokümanları*, Ankara, 1998, s. 233-5.
- BORMAN, N., "KKTC Ekonomisi ve Yatırım Olanakları", *Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası 1997, KTKP 6-7 Aralık 1997 Toplantı Dokümanları*, Ankara, 1998, s. 152-8.
- BULUNÇ, A. Z., *TC-KKTC Ekonomik Bütünleşmesi ve Sonuçları*, yayınlanmamış doktora tezi, Bursa, 2000.
- ÇEKİNMEZ, V., *KKTC Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti "Ülke Raporu"*, İGEME-KKTC Türk Ticareti Geliştirme Ofisi, Lefkoşa, 1998.
- EGE, Y., "TC ve KKTC Ticari Münasebetleri", *Kıbrıs Türk Kalkınma Dosyası 1997, KTKP 6-7 Aralık 1997 Toplantı Dokümanları*, Ankara, 1998, s. 225-30.
- İGEME, *KKTC'de Yatırım İklimi ve Yatırım Olanakları: 2000*, İGEME-KKTC Türk Ticareti Geliştirme Ofisi, Lefkoşa, 2000.
- KKTC DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ (DPÖ), *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1993-1997*, KKTC Devlet Planlama Örgütü, Lefkoşa, 1992.
- _____, *Yabancı Yatırımcılar İçin Yatırım ve Teşvik Rehberi*, Lefkoşa, 1997.
- _____, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1998*, Lefkoşa, 1999.
- _____, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1999*, Lefkoşa, 2001a.
- _____, *2001 Geçiş Yılı Programı*, Lefkoşa, 2001b.
- TRNC-STATE PLANNING ORGANIZATION, *Guide for Foreign Investors in the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Lefkoşa, 2000.
- TÜSİAD, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, TÜSİAD-T/98, İstanbul, 1998.

VI. BÖLÜM

KKTC Turizm Sektörüne Eleştirel Bir Bakış

*Meltem Dayıoğlu**

GİRİŞ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ekonomisi, düşük büyüme hızına sahip, ağırlıkla kamu sektörünün öne çıktığı bir yapıya sahiptir. 1990'lı yıllarda büyüme hızı ortalaması % 3.2 düzeyinde kalmış, 1999 yılı itibariyle, fert başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ise 4666 Dolar olarak gerçekleşmiştir (DPÖ, 2001). Kuzey Kıbrıs ekonomisi 1974'ten bu yana maruz kaldığı siyasi baskı ve ekonomik ambargolar neticesinde, dışsal etkenlere açık olmuş ve bir ölçüde de izlenen politikaların yetersizliğinden ekonomik büyüme yıllar itibariyle büyük değişkenlik göstermiştir. 1977 sabit fiyatlarıyla bazı yıllarda % 11'e varan büyüme hızı, diğer yıllarda -% 7.5'e kadar düşmüştür.

* Bu çalışmada görüşlerinden faydalandığımız ve veri derlenmesinde bize yardımcı olan Mine Fedai, Yalçın Vehit, Feridun Feridun, Ahmet Zeki Bulunç ve Dr. Vedat Yorucu'ya teşekkür ederiz.

Yatırımların düşük olması ve dolayısıyla, yeterince iş imkânı yaratılamaması neticesinde ekonomi, kamu sektörü aracılığı ile canlı tutulmaya çalışılmıştır. 1977'den bu yana kamu hizmetlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki (GSYİH) yeri % 16 ile % 23 arasında değişmiştir (DPÖ, 2001). Ticaret faaliyetleri ise ekonomide ikinci büyük yere sahip olup, GSYİH'daki yeri 1977-99 döneminde % 14 ile % 19 arasında değişmiştir. Bu sektörü imalat sanayi, % 7 ile % 12 arasında değişen bir payla izlemektedir. Tarım sektörü ise 1970'li yıllardan 1980'li yılların ortalarına kadar ekonomide önemli bir yere sahipken (GSYİH'daki yeri % 19 ile % 15 arasında değişmiştir), özellikle son yıllarda eski önemini kaybetmiştir. Buna rağmen tarım sektörünün istihdam açısından önemi sürmektedir. Örneğin, 1999'da tarım sektörü GSYİH'nın % 9.1'ini oluştururken, toplam çalışanların % 17.8'ini istihdam etmiştir. İstihdam açısından daha da önemli bir yere sahip olan kamu sektörü ise çalışanların % 20.2'sinin işvereni konumundadır.

Turizm sektörü KKTC ekonomisinde çok küçük bir yer teşkil etmektedir. 1999 yılı itibariyle GSYİH'daki payı % 3.1 olurken, istihdamdaki payı % 4.0 ile sınırlı kalmıştır (DPÖ, 2001). Yıllar itibariyle bu oranlarda önemli sayılabilecek bir gelişme gözlemlenmemiştir. Ekonomideki görece önemsiz gibi görünen yerine rağmen, turizm sektörünün doğru politikalarla KKTC ekonomisine önemli katkılarda bulunabilecek sektörler arasında olduğu iddia edilebilir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, adanın turizm potansiyelinin yüksek oluşu ve halihazırda Güney Kıbrıs'a ve Türkiye'nin Akdeniz sahillerine gelen önemli bir turist potansiyelinin varlığıdır. Turizm sektörünü geliştirmeye neden başka bir faktör ise birçok diğer sektöre göre daha emek-yoğun olması ve dolayısıyla, daha fazla kişiye iş olanağı sağlamasıdır. Önemli bir başka neden ise turizmin diğer sektörlerle olan yakın ilişkisidir. Turizm sektörünün

gelişmesiyle beraber, başta inşaat sektörü olmak üzere, kişisel hizmetler ve toplum hizmetleri alanında, hatta tarım sektöründe (artan gıda ihtiyacını karşılamak üzere) önemli gelişmeler sağlanması beklenebilir. Bu sektörlerde iş alanlarının ve sosyal hayatın gelişmesiyle beraber, KKTC'nin önemli sorunlarından birisi olan "beyin göçü"nün de belli oranlarda önüne geçilmesi mümkün olabilir. Kısacası, turizm sektörünün ülke ekonomisine önemli ölçülerde katkıda bulunabileceği iddia edilebilir.

Turizm sektöründeki bu olası getirilerin hayata geçirilmesi için öncelikle bu sektörün yapısının anlaşılması gerekmektedir. Bu çalışmadan amaçlanan bu yapının belirlenmesi, sektörün güçlü ve zayıf yanlarının ortaya konulmasıdır. Adanın turizm açısından yakın tarihçesine kısaca değindikten sonra, çalışma turizm sektörünün talep ve arz koşullarına odaklanmaktadır. Talep açısından, KKTC'ye gelen turist sayısında ve gecekalmelerdeki gelişmeler ve değişik açılardan turist profili incelenirken, arz tarafında sunulan yatak kapasitesi ve turistik tesislerdeki sayısal gelişmeler üzerinde durulmuştur. Tur operatörleri, ulaşım, turistik tesisler ve destek hizmetleri, altyapı ve insan kaynakları ise yine turizmdeki arzı etkileyen etmenler olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Turizm sektörünün döviz getirileri açısından önemi ve istihdamdaki yeri ise ayrı bir altbölüm olarak sunulmuştur. Çalışmanın son altbölümünde ise turizm sektörünü geliştirmek amacıyla alınabilecek tedbirlere yer verilmiştir.

ADADA TURİZMİN YAKIN TARİHÇESİ (1960-74 DÖNEMİ)

Turizm sektörü, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1960 yılından itibaren büyük önem kazanmış ve özellikle döviz getirileri açısından Kıbrıs ekonomisinin vazgeçilmez bir

parçası olmuştur. 1960'lı yıllarda madencilik ve tarım sektörleri ülke ekonomisinde önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, turizm ilerleyen yıllar için öncü sektör olarak düşünülmüştü. Bunun nedeni, madencilik sektörüne 5-6 yıl gibi kısa bir ömür biçilmesine ve tarım ürünleri gelirinin dünya pazarındaki dalgalanmalara açık olmasına karşın, adanın turizm açısından avantajlı konumda olmasıydı. Dolayısıyla, 1962 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan başlayarak, tüm kalkınma planlarında turizm sektörü öncelikle geliştirilmesi gereken sektör olarak tanımlanmış ve bunun için bir dizi önlem alınması öngörülmüştür (Yeşilada, 1994).

60'ların sonuna gelindiğinde turizm sektöründe önemli gelişmeler gözlemlenmiştir. Bu gelişmeyi sağlayan en önemli dış unsurlardan birisi 1950'lerden sonra ivme kazanan hava taşımacılığı, bir diğeri ise 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılanmasının sonucu olarak Batı Avrupa genelinde yaşanan gelir artışıdır. 1960'lardan itibaren turizmi geliştirmek amacıyla alınan tedbirlerin de gelişmeye katkıda bulunduğu açıktır. 1960-74 döneminde turizm sektöründe gerçekleşen büyümenin en çarpıcı göstergesi adaya gelen turist sayısındaki büyük artıştır. 1956 yılında adaya 11.000 turist gelirken, 1961'de bu rakam 38000'e ve 1973'te 260.000'e ulaşmıştır (Yeşilada, 1994). Buna paralel olarak turizm gelirlerinde büyük bir artış söz konusu olmuştur. 1961'de 2.8 milyon Kıbrıs Lirası (1.8 milyar dolar) olan net turizm gelirleri, 1972'de 18.7 milyon Kıbrıs Lirası'na (44.9 milyon dolar) ulaşmıştır. 1972'deki miktar ise toplam ihracat gelirlerinin % 29.6'sına eşdeğerdir. Bu oranla turizm sektörü, tarımdan sonra (% 41.4) ikinci en büyük döviz getiren sektör haline gelmiştir (Yeşilada, 1994). (Üçüncü ve dördüncü sırayı, sırasıyla, % 15.4'le sanayi ve % 13.5'le madencilik sektörü almıştır).

Turist sayısındaki artışa paralel olarak turistik yatırımlar 1960'tan 1970 ortalarına kadar büyük bir hızla artmıştır. Bu artışı sağlayan önemli bir etken 1960'ın ilk yarısında kurulan Kalkınma Bankası'nın yatırımcılara sağladığı düşük faizli kredilerdir. Turizm sektöründe sağlanan bu ve buna benzer teşvikler sonucunda toplam yatak kapasitesinde büyük artışlar olmuştur. 1961'de 4306 olan yatak kapasitesi, 1973'te yaklaşık olarak 22.000'e ulaşmıştır. (Yeşilada, 1994). Bu dönemdeki turistik tesislerin büyük çoğunluğunu küçük ve orta büyüklükteki, üç veya dört yıldızlı oteller (100-300 yatak kapasiteli) oluşturmuştur. Ancak 1970'lerin başında iki tane 1000 yatak kapasiteli beş yıldızlı otelin inşası, turizm politikasının artık kitle turizminden çok, fazla harcama yapabilen "zengin turist" gruplarını hedeflediğini göstermektedir.

1974 SONRASI DÖNEMDE YATAK KAPASİTESİNDE GELİŞMELER

1974 Barış Harekatı'na kadar olan dönemde Kıbrıslı Türkler turizm sektöründe hayli küçük bir rol almışlardır. 1963 yılında inşa edilip işletmeye açılan Vakıflar İdaresi'ne ait 120 yatak kapasiteli Saray Hotel dışında Türklere ait otel türünde başka bir turizm işletmesine rastlanmamaktadır. 1974 Barış Harekatı sonrasında, yaklaşık 10000'i Maraş bölgesinde olmak üzere 14493 yatak kapasiteli turistik tesis¹ (toplam 156 otel, apart otel ve tatil köyü)² Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) sınırları içerisinde kalmıştır (TPD, 1976). Ancak, Maraş bölgesinin siyasi nedenlerden dolayı

1 Turistik tesis olarak tanımlanan işletmeler pansiyonları içermemektedir.

2 1975 Turizm Yıllığı 'Tatil köyü' diye ayrı bir kategori tanımlamakla birlikte, daha sonraki yıllıklarda bu kategori kaldırılmış, 10 ve üzeri yatak kapasitesine sahip işletmeler otel olarak sınıflandırılmıştır.

yerleşime açılabilmesi, adanın çok önemli bir ekonomik potansiyelinin atıl durumda kalmasına yol açmıştır. Maraş dışında kalan yaklaşık 4493 yatağın 24 turistik tesise ait olan 2621 yatağı 1975 yılında işletmeye açılmıştır. Bu dönemde işletmeye açılmamış tesislerin büyük bir kısmını özel işletmelere tahsis edilen ancak onarımı henüz tamamlanamamış tesisler oluşturmaktadır. Bir kısım turistik tesis ise sair kullanım için çeşitli derneklerin (mücahitler derneği gibi) hizmetine verilmiştir. 1975'te faaliyette olan 16 pansiyon ve bunlara ait 331 yatak kapasitesiyle birlikte 1975'te KTFD'nin kullanıma açık 2952 yatak kapasitesine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

1975-77 arası, tesis sayısı ve dolayısıyla, yatak kapasitesinde iniş ve çıkışların yaşandığı bir dönem olmuştur (Tablo 1). 1975-76 döneminde turistik tesis sayısında % 29'luk ve yatak kapasitesinde de % 22'lik bir artış gözlemlenmiştir. 1976-77 döneminde ise tesis ve yatak kapasitesindeki değişimler sırasıyla, -% 19 ve -% 12 olarak gerçekleşmiştir. Yıldan yıla tesis sayısının bu kadar büyük değişiklikler göstermesinin bir nedeni olarak 1974 Barış Harekatı'nı izleyen yıllarda tahsis işlemlerinin hâlâ tamamlanamamış olması gösterilebilir. 1975-78 döneminde turistik tesis sayısında gözlemlenen bu değişikliklerin ana kaynağı, apart otel/bungalov tipindeki tesislerin yıldan yıla değişen sayılarıdır. Bu dönemde faaliyet halinde bulunan tesislerin hemen hepsi (Saray Hotel ve Dome Hotel³ dışında) Kasım 1974'te kurulan Kıbrıs Türk Turizm İşletmeleri'ne (KTTİ) aittir.⁴ KTTİ bazı turistik tesisleri kendi çalıştırırken, bazı-

3 Dome Hotel 1974'ten sonra Evkaf İdaresi'ne Güney Kıbrıs'ta bırakılan mallar karşılığında eş-değer olarak verilmiştir.

4 KTTİ 1998 yılında tasfiye edilmiştir. Tasfiye kararının alınmasıyla birlikte, 1995 yılından itibaren KTTİ'nin elinde bulunan yedi turistik tesis Devlet Emlak'ı devredilmiş ve bu merci tarafından özel işletmelere kiralanmaya başlanmıştır.

larını ise yine turistik amaçlar için özel işletmelere kiralamıştır. 1975-78 yılları arasında işletmeye açılan otel sayısında düzenli artışlar görülmekle birlikte, apart otel/bungalov'ların sayısında iniş ve çıkışlar olmuştur. Örneğin, 1975'te işletmeye açılan bu tip tesislerin sayısı bir sene içerisinde 8'den 12'ye yükselirken, 1977'de 4'e düşmüştür. Bu değişikliklerin iki nedeni olabilir: (i) Talep yetersizliğinden dolayı bazı tesislerin kısa bir süre için işletmeye kapatılması, (ii) Eş-değer⁵ olarak özel kişilere tahsis edilip turistik işletme konumundan çıkartılmaları. Elimizdeki kayıtların yetersiz oluşu nedeniyle bu konuda tam bir yargıya varmak şu an için güç görünmektedir. Ancak 1998'de hâlâ faaliyette olan bir kısım turistik tesisin bu tesisleri kiralayan işletmecilere 1975'i izleyen yıllarda eş-değer olarak dağıtılmış olması, apart-otel/bungalov tipindeki turistik tesislerin zaman içerisinde bu statüden çıkarılıp konut olarak özel kişilere tahsis edildiği kanısını güçlendirmektedir.

1978 yılından itibaren hem tesis sayısında hem de yatak kapasitesinde gelişmeler gözlemlenmiştir (Tablo1). 1980'de 32 olan turistik tesis sayısı, 1985'te 37'ye, 1990'da 55'e ve 1999'da 102'ye ulaşmıştır. Özellikle 1988 sonrasında hem turistik tesis sayısında, hem de yatak kapasitesinde önemli artışlar gözlemlenmiştir. 1978'den 1989'a kadar olan 11 yıllık dönemde tesis sayısındaki artış 15, yatak kapasitesindeki artış ise 1037 iken, 1989-99 arasındaki 11 yıllık dönemde bu artışlar sırasıyla 56 ve 5219 olmuştur. Diğer bir deyişle, 1978-88 döneminde ortalama yıllık artış hızı tesis sayısında % 5.1, yatak kapasitesinde ise % 3.3 iken, 1989-99 dönemdeki ortalama yıllık artışlar % 11.1 ve % 10.9 olarak gerçekleşmiştir. 1988'den sonra yatırımların

5 Güney Kıbrıs'ta Kıbrıslı Türkler tarafından bırakılan taşınmaz mallara karşılık, KKTC sınırları dahilinde terk edilmiş eş-değerde taşınmaz mal verilmesi sistemine eş-değer denmektedir.

ivme kazanmasının önemli nedenlerinden biri 1987 yılında yürürlüğe giren Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası, bir diğeri ise 1980'lerin ikinci yarısında artmaya başlayan turist sayısıdır. Bu artışı açıklayıcı başka bir unsur ise İngiltere menşeli Polly Peck şirketinin 1980'lerin ikinci yarısında adaya yapmaya başladığı büyük turizm yatırımlarıdır. Bu şirketin en büyük hissedarı olan Kıbrıslı işadamı Asil Nadir yaptığı yatırımlarla ekonomiye bir canlılık getirmiş ve artış gösteren turist girişleri ile birlikte yatırımcıların kâr beklentilerini artırarak toplam turizm yatırımlarının ivme kazanmasına yol açmıştır. Ancak Polly Peck şirketinin ekonomiye olan katkıları uzun soluklu olmamış, 1990'da şirketin çökmesi ile birlikte özellikle turizm sektöründe hissedilir bir sarsıntı yaşanmıştır.

TURİST SAYISINDAKİ GELİŞMELER

1975'te Kuzey Kıbrıs'a 67486'sı Türkiye'den olmak üzere toplam 74171 yabancı uyruklu kişi giriş yapmıştır (Tablo 2).⁶ Aynı yıl, 3. ülkelerden KTFD'ye giriş yapanların sayısı sadece 6685 olmuştur. 1973'te adaya (Kuzey ve Güneye) 260000 yabancı turist geldiği hatırlanırsa, turizmin siyasi istikrarsızlık ve olumsuz propagandadan ne kadar etkilendiği açıkça görülebilir. 1974 sonrası KTFD'ye karşı uygulanan siyasi ve ekonomik ambargolar sonucunda Kuzey Kıbrıs'a giriş yapan yabancı uyrukluların (TC dışında) sayısı ve dolayısıyla döviz girdileri yok denecek kadar azalmıştır.

6 Birleşmiş Milletler'in 1963 yılında düzenlediği Uluslararası Seyahat ve Turizm Konferansı'nda kabul edilen tanıma göre, normal ikametgâhı dışında, 24 saatten fazla bir süre için, geçici olarak, tatil, eğlence, spor, sağlık, eğitim, dini sebepler, aile ve eş dost ziyareti ve iş veya toplantı amacı ile başka bir yerde konaklayan kişilere turist denilmektedir (Sinclair, 1997) (24 saatten az bir süre için, aynı nedenlerle başka bir yerde bulunan kişiler turist değil, günübirlikçi olarak tanımlanmaktadır). Dolayısıyla, turist tanımlamasında kişi-

Tablo 1
Turistik Tesis Sayısı ve Yatak Kapasitesi

<u>Yıllar</u>	<u>Otel</u>	<u>Apart Otel/ Bungalov</u>	<u>Toplam</u>	<u>Yatak Kapasitesi</u>
1975	16	8	24	2621
1976	19	12	31	3185
1977	21	4	25	2795
1978	22	5	27	2880
1979	24	8	32	3076
1980	24	8	32	3076
1981	23	8	31	3043
1982	24	10	34	3411
1983	24	12	36	3555
1984	24	13	37	3687
1985	24	13	37	3687
1986	25	13	38	3715
1987	26	15	41	3779
1988	26	16	42	3917
1989	26	20	46	4338
1990	29	26	55	5414
1991	31	28	59	6012
1992	33	35	68	6630
1993	40	34	74	7017
1994	41	37	78	7469
1995	40	38	78	7453
1996	41	40	81	7821
1997	43	44	87	8504
1998	47	46	93	8972
1999			102	9557

Notlar: 1975-77 yıllarına ait veriler TPD'den derlenmiştir.

Otellerin bünyesinde yer alan bungalovlar tek tesis olarak otel kategorisinde değerlendirilmiştir. 1999 yılı istatistikleri Otel/Bungalov/Apart otel ayrımında mevcut değildir.

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-1999, TPD

nin uyruğu önem taşımamaktadır. Ancak, KKTC gümrük kayıt sistemi ikamet edilen yere değil, seyahat eden kişinin uyruğuna bağlı olarak bilgi sunmak üzere düzenlendiği için, metin içerisinde turist ve turist olmayanlar uyruklarına göre ayırt edilmişlerdir.

Tablo 2
KKTC'ye Giriş Yapan TC ve Yabancı Uyruklu
Yolcu Sayısı (kişi)

<u>Yıllar</u>	<u>TC</u>	<u>Yabancı</u>	<u>Toplam</u>
1975	67486	6685	74171
1976	85298	7772	93070
1977	108016	5130	113146
1978	104738	8172	112910
1979	95115	13286	108401
1980	69808	14703	84511
1981	62660	15474	78134
1982	65018	22611	87629
1983	78467	20467	98934
1984	93413	19905	113318
1985	103791	21284	125075
1986	105729	25763	131492
1987	147965	36372	184337
1988	173351	56050	229401
1989	214566	59507	274073
1990	243269	57541	300810
1991	179379	40858	220237
1992	210178	57440	267618
1993	281370	77943	359313
1994	256549	95079	351628
1995	298026	87733	385759
1996	289131	75985	365116
1997	326364	73000	399364
1998	315797	77230	393027
1999	334400	79615	414015

Not: 1975-77 yıllarına ait veriler TPD'den derlenmiştir.

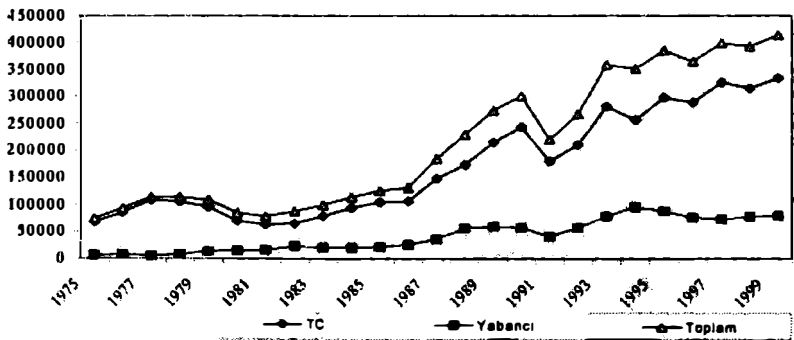
KKTC uyruklu giriş-çıkışları içermez.

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-1999 TPD.

Buna karşılık, Barış Harekatı sonrası adaya duyulan merak ve cazip alışveriş imkanları 1975-77 döneminde Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a gelen kişi sayısını artırmıştır (Şekil 1). Bu üç yıllık dönemde yapılan girişlerin ortalama yıllık artış hızı % 20'ye ulaşmıştır. 1977'yi izleyen yıllarda ise KTFD'ye gelen TC uyruklu kişilerin sayısında önemli oranda düşüşler gözlemlenmiştir (Tablo 2). Bu yıllarda Türkiye'deki gergin siyasi ortam bu düşüşün en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. 1980 sonrasında, siyasi istikrarın sağlanmasıyla birlikte, Türkiye'den giriş yapanların sayısında tekrar bir artış gözlemlenmiştir. Şekil 1'de de görüleceği gibi, bu artış 1986'ya kadar önemli boyutlara ulaşamamıştır. Türkiye'den giriş yapanların sayısındaki esas önemli artış 1986 sonrasında olmuştur. 1986-1990 döneminde TC uyrukluların girişlerindeki ortalama yıllık artış hızı % 26 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın önemli nedenlerinden biri 1980'lerin ikinci yarısında daha

Şekil 1

KKTC'ye Gelen TC ve Yabancı Uyruklu Yolcu Sayısı

Not: 1975-77 yıllarına ait veriler TPD'den derlenmiştir

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-99, TPD

aktif bir turizm politikası izlenmiş olmasıdır.

Ancak, 1991 yılında Türkiye'den gerçekleşen girişlerde önemli bir düşüş olmuştur. Bu düşüşe neden olarak 1990-91 Körfez Krizi ve Doğu Akdeniz'de oluşan istikrarsız siyasi ortam gösterilebilir. 1992'de az da olsa bir toparlanma yaşanmış ve bunu izleyen yılda Türkiye'den KKTC'ye giriş yapan kişilerin sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. 1991 yılında TC ve KKTC arasında imzalanan bir antlaşma çerçevesinde iki ülkeye, yine iki ülke vatandaşları tarafından yapılan giriş ve çıkışlarda pasaport kullanımını zorunluluğu kaldırılmış, bunun yerine kimlikle giriş/çıkış mümkün kılınmıştır.⁷ KKTC'ye girişlerin görece kolaylaşması neticesinde 1991 yılını izleyen iki yıl içerisinde TC uyruklu girişlerde yıllık bazda ortalama % 30'luk bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artış uzun soluklu olmamış, 1994'te Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz sonucu girişlerde tekrar bir düşüş gözlemlenmiştir. Krizin hafiflemesi ile birlikte TC uyrukluların girişinde yeniden bir artış yaşanmış ve 1999'da KKTC'ye giriş yapan TC uyruklu kişilerin sayısı 334400'e ulaşmıştır. Bu rakam 1986'ya göre % 216'lık bir artış ifade etmektedir.

1980'lerin ikinci yarısında belli yıllar dışında artarak çoğalan TC uyruklu girişlerin nedenlerinden biri de KKTC'de bu tarihten sonra kurulan özel ve vakıf üniversiteleridir. Gümrük kayıt sistemi KKTC'ye giriş yapan kişileri geliş amaçlarına göre ayırt etmediği için, 1985 sonrası girişlerin ne kadarının öğrenim, ne kadarının ise turistik amaçla (tatil, akraba/arkadaş ziyareti, vb.) yapıldığını kestirmek mümkün değildir. 1998-99 öğrenim yılı itibariyle KKTC'de toplam 11233 TC uyruklu öğrenci öğrenim görmektedir (DPÖ, 1999a). Bunların yıl içerisinde ortalama olarak KKTC'ye iki veya üç defa giriş/çıkış yaptıkları varsa-

7 19/6/1991 tarihinde yürürlüğe girmiş E604-91 No.'lu Bakanlar Kurulu kararı.

yılırsa, yukarda belirtilen 334400 kişilik TC girişlerinin % 7-10'unun öğrencilerden oluştuğu düşünülebilir.

1978-99 arasındaki dönemde, "üçüncü" ülkelerden (yabancı) giriş yapanların sayısında, bazı yıllar dışında, sürekli artışlar gözlemlenmiştir (Şekil 1). 1983 Kasımında KKTC'nin ilanı, yabancı girişlerini olumsuz yönde etkilemiş ve 1983-84 döneminde yabancı girişlerinde azalmalar yaşanmıştır. 1978-82 döneminde yabancı girişlerinde % 177'lik bir artış sağlanmasına rağmen, 1983'te, bir yıl zarfında, yabancı girişlerinde % 9.5'lik bir düşüş yaşanmış ve bu durum 1985'e kadar devam etmiştir (1984'teki yıllık azalma % 3 olarak gerçekleşmiş ve toplam yabancı giriş sayısı 19.905'e düşmüştür. Ancak bu rakam yine de 1981 ve öncesi yıllardan daha yüksek bir seviyeyi göstermektedir). 1985'te tekrar yükselmeye başlayan yabancı girişleri ancak 1986'da, 1982'deki seviyenin üzerine çıkabilmiştir. Bu dönemden itibaren, Körfez Krizi'nin olumsuz etkilerinin hissedildiği 1990-91 dönemi dışında olmak üzere yabancı girişlerinde genel bir artış olmuştur. Bu gelişimi daha aktif bir şekilde izlenen turizm politikalarına ve 1980'lerin son yarısında adaya charter seferler düzenleyerek İngiltere'den turist taşıyan Polly Peck şirketinin faaliyetlerine bağlamak mümkündür. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ve bunu izleyen devalüasyon yabancı girişlerinde patlamaya yol açmış ve yabancı girişleri 95079 ile tüm yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu ani artışa neden bir başka unsur ise, 1993 yılında PKK'nın Türkiye'nin bazı turizm beldelelerine düzenlediği bombalı saldırılar ve bunlar neticesinde yabancı tur operatörlerinin rezervasyonlarını KKTC lehine değiştirmeleridir (Scott, 1997). Yabancıların çoğalan, TC uyrukluların ise azalan girişleri sonucu, 1994'te ilk defa olarak yabancıların genel toplam içindeki oranı % 27'e ulaşmıştır. Ancak, bu yıldan sonra yabancı girişlerinde düşüşler gözlemlenmiştir. 1999'da 79615 girişle toplam giriş-

ler içindeki payları % 20'ye gerilemiştir.

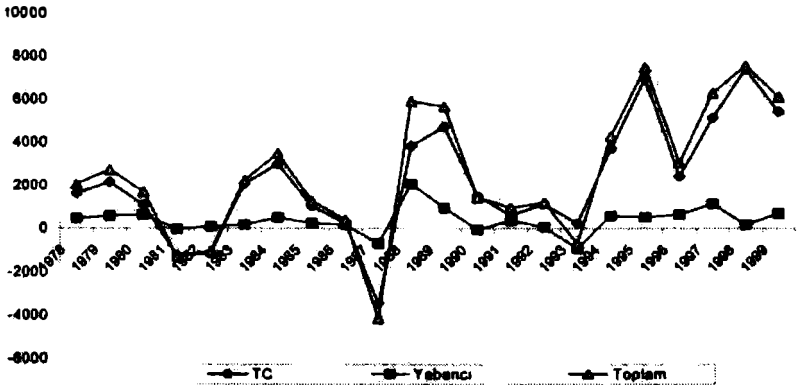
Yabancı turist profiline bakıldığı zaman bunların büyük çoğunluğunun İngiliz turistlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. 1999'da KKTC'ye giriş yapan yabancı uyrukluların % 46.3'ünün İngiliz, % 20.5'inin ise Alman uyruklu olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki grubu % 3.8 ile İsrailliler, % 2 ile Ruslar ve % 1.4 ile Fransızlar izlemektedir (TPD, 2000). Burada değinilebilecek ilginç bir nokta ise, 1994 yılında ilk defa olarak İsrail uyruklu turistlerin % 3'lük bir payla yabancı turistler arasında önemli bir yer teşkil etmesidir. Yukarıda değinilen noktalar dışında, bu artışın önemli nedenlerinden biri de 1994'te ilk defa olarak Gazi Mağusa-Hayfa arası karşılıklı deniz seferlerinin düzenlenmiş olmasıdır. Ancak bu uygulamaya 1994 sonrasında son verilmiştir. Bunun da etkisiyle daha sonraki yıllarda bu grubun payı % 1'in altına düşmüştür. Ancak, Şubat 1998'de Türkiye'deki kumarhanelerin kapanmasıyla beraber KKTC'ye gelen İsraillilerin sayısında bir artış olmuştur. 1998'de İsrailliler yabancı uyruklu girişlerin % 8.2'sini oluşturmıştır.

KKTC'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin azlığı nedeniyle 1985 sonrası girişlerin büyük bir bölümünün 1985 öncesinde olduğu gibi turistik amaçla yapıldığı söylenebilir. 1998-99 öğrenim yılında özel ve vakıf üniversitelerinde okuyan yabancı öğrencilerin sayısı 1305 olarak tespit edilmiştir (DPÖ, 1999a). Yine Türkiye'den gelen öğrenciler gibi bu kişilerin yılda 2 veya 3 defa giriş/çıkış yaptıkları varsayılırsa, eğitim amacı ile KKTC'ye giriş yapan yabancıların, toplam yabancı girişlerinin sadece % 3-5'ini oluşturdukları düşünülebilir.

Turist profilinin tam olarak anlaşılamaması, turizm verilerinin yorumlanmasında da zorluklar yaratmaktadır. Örneğin Şekil 2'de, yıllar itibariyle TC ve yabancı uyruklu ki-

şilerin giriş ve çıkışları arasındaki fark gösterilmektedir.⁸ Buradan da anlaşılabacağı gibi, yabancı uyruklu giriş ve çıkışlar birbirine yakın gerçekleşirken, TC uyrukluların giriş ve çıkışları arasında büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Özellikle 1985 sonrası büyüyen bu farkın bir kısmını eğitim amacı ile KKTC'ye giriş yapan TC uyruklu öğrencilere (ve ailelerine) bağlamak mümkündür. Bu farkı açıklayıcı başka bir unsur ise KKTC'ye sözde turistik amaçla (3 aylık izinle) giren, ancak gerçekte çalışma maksadıyla orada bulunan, çoğu çalışma izni olmaksızın tarım ve inşaat sektöründe istihdam edilen işçiler olabilir. Bu amaçla gelenlerin sayısının pasaportsuz girişin yürürlüğe girmesiyle birlikte 1991 sonrası arttığı düşünülmektedir. Giriş ve çıkışlar arasında oluşan farka az dahi olsa KKTC'ye uzun süreli giriş yapan asker yakınları da katkıda bulunuyor olabilir.

Şekil 2
Yıllar İtibariyle Giriş / Çıkışlar Arasındaki Fark

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-1999, TPD

- 8 Turizm İstatistik Yıllıkları 1978 senesinden itibaren düzenli olarak yayımlanmaya başlamıştır. 1977 sonrası derlenen bilgiler 1977 ve öncesi için tam olarak mevcut değildir. Bu yüzden, çalışmanın geri kalan bölümlerinde 1978 ve sonrası yıllar üzerine yoğunlaşılacaktır.

Yabancı uyruklu kişilerin giriş ve çıkışları arasındaki fark ise KKTC'de öğrenim gören 1000'i aşkın yabancı öğrenciye ve KKTC'de ikamet eden, çoğunluğu İngiliz vatandaşlarından oluşan yabancı topluluğuna atfedilebilir. KKTC'ye çalışma amacı⁹ ile gelen yabancılar da olmasına karşın bu rakamın oldukça düşük olduğu düşünülmektedir.

KONAKLAMALARDAKİ GELİŞMELER

Toplam giriş ve çıkışlar arasındaki farklılığa paralel olarak, toplam girişler ile turistik tesis (otel, apart otel, bungalov vs.) ve pansiyonlarda konaklayan kişiler arasında da önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Şekil 3'te de görüldüğü gibi, TC uyruklu olup KKTC'ye giriş yapan ve turistik tesis ve pansiyonlarda konaklayan kişiler arasında önemli farklar vardır. Örneğin, 1980 yılında KKTC'ye giriş yapan TC uyruklu kişilerin % 64'ü turistik tesis ve pansiyonlarda konaklarken, bu oran 1986'da % 41'e, 1991'de % 33'e ve 1999'da % 45'e düşmüştür.¹⁰ Bu farkın, daha önce de tartışıldığı gibi, eğitim amacıyla giriş yapan TC uyruklu öğrencilerden, kaçak çalışan işçilerden, gününbirlikçilerden ve asker yakınlarından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu farka bir diğer neden olarak "bavul turizmi" amacıyla KKTC'ye giriş yapıp turizmle ilgili Bakanlığın denetiminden kaçan pansiyonlarda konaklayan kişiler gösterilebilir. Bavul turizminin tam olarak miktarı bilinmemesine rağmen, 1990

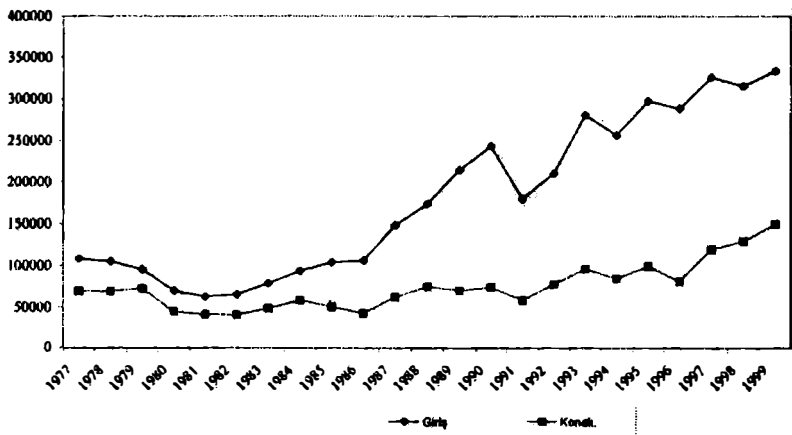
9 KKTC'ye çalışma amacı ile gelen yabancıların büyük çoğunluğunu eğlence sektörü, imalat sanayii ve tarımda çalışan kişiler oluşturmaktadır. Daha küçük bir bölümüyse KKTC'deki üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleridir.

10 Pansiyonlarda konaklayan toplam turist sayısı olduğundan daha düşük gösterilmiş olabilir. Pansiyonların denetimi tam olarak yapılamadığı için pansiyonlarda konaklayanların tam sayımı yapılamamaktadır. Turizm ile ilgili Bakanlık sadece otel kategorisine giren tesisleri denetlemekle yükümlü kılınmıştır. Pansiyonların denetimi belediyelerce yapılmaktadır.

öncesi yıllarda yoğunlaştığı düşünülmektedir. Türkiye'de dış ticaretin 1980'li yıllardan itibaren serbestleşmesiyle birlikte KKTC'nin ithal mallar açısından cazibesini yitirmesi, bavlul turizminin bu tarihten sonra zayıflamasına yol açmıştır. Dolayısıyla, yıllık giriş ve çıkışlarda ortaya çıkan farklılığın daha çok ülkeye kaçak olarak giren tarım ve inşaa işçilerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Kaçak olarak çalışanların sayısı bilinmediği için bu farkın ne kadarının bu çeşit girişlerden kaynaklandığını kestirmek güç görünmektedir. Ancak, deniz yoluyla KKTC'ye giriş yapanların önemli bir kesiminin çalışmak üzere (ve daha küçük bir kısmının bavlul turizmi amacıyla) geldiği varsayılırsa, ülkeye bu amaçla gelenlerin sayılarını deniz limanlarından giriş-çıkış yapanların sayılarına bakarak bir ölçüde kestirmek mümkün olabilir. Örneğin, 1999 yılında Türkiye'den deniz yoluyla gelen TC uyruklular, toplam TC uyruklu girişlerin % 40.5'ini (135432) oluşturmaktadır. (Bunun tersine yabancı uyruklu girişlerin sadece % 6.1'i deniz yoluyla olmaktadır). 1999 yılında KKTC'ye giriş yapan ve konaklayan TC uyruklular arasındaki fark ise 184526'dır. Deniz yoluyla yapılan girişlerinin en az yarısının çalışmak için gelenlerden oluştuğu düşünülürse, girişler ve konaklayanlar arasındaki farkın yaklaşık % 40'ı açıklanmış olur.

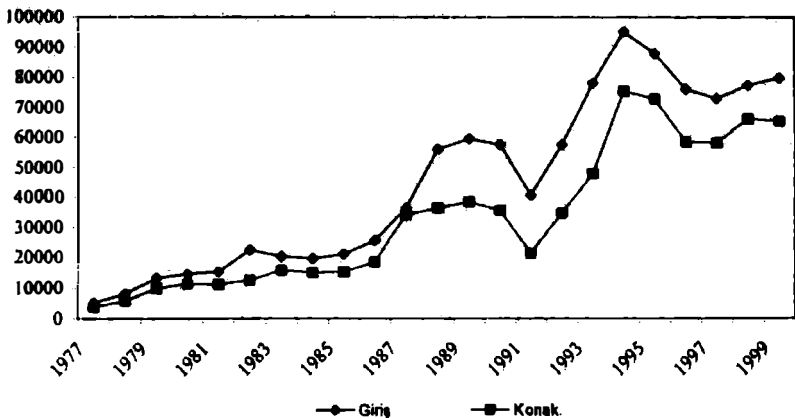
Yabancı uyruklular için giriş yapanlar ve konaklayan arasındaki fark oldukça düşüktür (Şekil 4). Yıllar itibariyle bu fark değişmekle beraber, konaklayan kişilerin toplam girişlere oranı % 65-85 arasında gerçekleşmektedir. Konaklayanlar ve girişler arasındaki fark şu nedenlere bağlanabilir: (i) KKTC'de öğrenim gören yabancı öğrenciler, (ii) Kıbrıs'ta ikamet eden ve/veya çalışan yabancılar, ve (iii) Özellikle İngiltere'den akraba ziyareti için gelip tatillerini yine akraba yanında geçiren ve yabancı pasaport taşıyan Kıbrıslı Türkler.

Şekil 3
TC Uyrukluların Giriş ve Konaklama Durumu

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-99, TPD

Şekil 4
Yabancı Uyrukluların Giriş ve Konaklama Durumu

Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-99, TPD

KONAKLAMA TESİSLERİNDEKİ DOLULUK VE GECELEME

Toplam giriş yapanlar ile toplam konaklayanlar arasındaki bu belirgin fark, turistik konaklama tesislerinin doluluk oranlarının düşük olmasına yol açmaktadır. 1976-1999 döneminde turistik tesislerdeki ortalama doluluk oranı¹¹ % 22-46 arasında değişmiştir (TPD, 1979-2000). 1977'den 1985'e kadar olan dönemde yıllık ortalama doluluk oranı % 29 olarak gerçekleşirken, 1985 sonrası bu oran % 36'ya yükselmiştir. Son yıllarda görece olarak doluluk oranlarında bir artış gözlemlenmekle beraber, bu oranlar tatminkâr olmaktan çok uzaktır. Turizm literatürüne göre, bir tesisin kâra geçmesi için % 40 doluluk oranına erişmesi, bir diğer deyişle, 100 yatak kapasiteli bir otelin ortalama olarak yıl boyunca en az 40 yatağının dolu olması gerekmektedir. Bu hesaba göre, 24 yıllık dönemde (1976-99) KKTC sadece 1978-79, 1987-88 ve 1989'da ortalama olarak % 40 doluluk oranını sağlamıştır. Dolayısıyla, turizm sektörünün KKTC ekonomisine maksimum fayda sağlamaktan uzak olduğu ortadadır.

Turistik tesis dağılımına bakıldığında, 1999 yılı itibarıyla 102 turistik tesisten belge almış 100 tesisin % 2'sinin beş yıldızlı işletmelerden, % 9'unun dört yıldızlı, % 23'ünün üç yıldızlı, yine % 27'sinin iki yıldızlı ve % 39 gibi önemli bir bölümünün de tek yıldızlı işletmelerden oluştuğu gözlemlenmektedir (TPD, 2000). Bir diğer deyişle, turistik tesislerin % 90'a yakını dört yıldızın altındaki işletmelerdir. Doluluk oranları genellikle dört ve üç yıldızlı işletmelerde daha yüksek olmaktadır. 1999 yılında tek ve iki yıldızlı işletmelerde doluluk oranı sırasıyla % 35 ve % 25 olarak gerçekleşirken, bu oranlar üç ve dört yıldızlı işlet-

11 İç turizmi de içermektedir.

meler için % 38 ve % 42 olmuştur. Beş yıldızlı iki otelin ortalama doluluk oranı % 49 olarak gerçekleşmiştir. Görece daha büyük kapasiteli otellerin doluluk oranlarının küçüklere göre daha yüksek olması, büyük ölçekli tesislerin tanıtıma ve pazarlamaya daha büyük fonlar ayırmalarından ve tur operatörlerinin büyük ölçekli tesislerle çalışmayı tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Doluluk oranları tahmin edilebileceği gibi aylar itibarıyla da değişiklik göstermektedir. Kış aylarında tesisler genellikle düşük kapasite ile çalışırken, yaz aylarında kapasite kullanımı artmaktadır. Örneğin, 1999 yılında, en düşük kapasite kullanımı Aralık ve Şubat aylarında (% 21) gerçekleşirken, kapasite kullanımının en yüksek olduğu ay Ağustos (% 54) olmuştur (TPD, 2000).

Doluluk oranlarında iyileşme sağlanması için ülkeye giriş yapan turistlerin sayısının artırılmasının yanında geceleme sayısının uzatılması için de çaba sarf edilmelidir. TC uyruklu giriş yapanlar arasında turistik tesislerde konaklayanların geceleme sayısı yıllar itibarıyla ortalama olarak 4-6 gün arasında değişmektedir. Yabancı turistler için bu rakam 8-10 gün arasında değişmektedir. Örneğin, 1999'da ortalama geceleme TC uyruklular için 4 gün, yabancı uyruklular için ise 8 gün olmuştur. Son yıllarda geceleme sayısında bir düşüş gözlemlenmiştir. Özellikle TC uyruklu turistlerin adada daha kısa süreler için konakladıkları gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, adaya kumar turizmi amacıyla gelen ve adada sadece hafta sonu konaklayanlara bağlanabilir. Pansiyonlarda konaklayanların geceleme sayıları ise geleneksel olarak daha da düşüktür. Hem TC uyruklular, hem de yabancılar için pansiyonda geceleme sayısı yıllar itibarıyla 2-4 gün arasında değişmektedir. Özellikle turistik tesislerde turistlere yönelik programların zenginleştirilmesi ve kalışa eklenecek gün/hafta için cazip fiyat uygu-

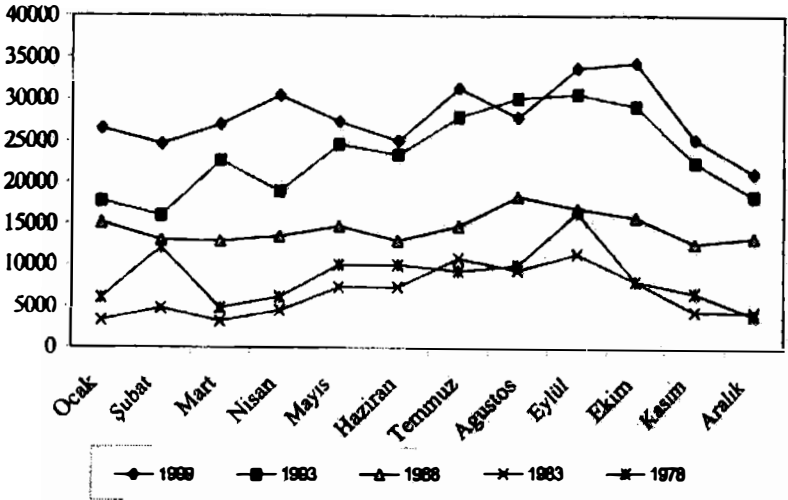
laması gibi tedbirlerle geceleme sürelerinin artırılması sağlanabilir.

MEVSİMSEL DALGALANMALAR

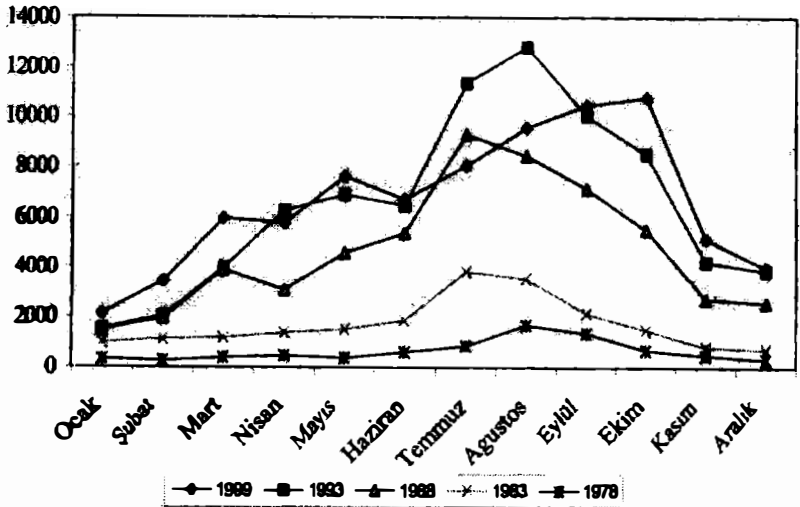
Konaklama tesislerinde yaşanan düşük doluluk oranlarının en önemli kaynağı kış aylarında turist sayısının çok düşük düzeylerde seyretmesidir. Şekil 5 ve 6'da seçilmiş yıllar için TC ve yabancı girişlerinin aylara göre dağılımı verilmektedir. Mevsimsellik problemi KKTC'ye özel olmakla birlikte, kışların ılık ve genelde güneşli geçmesi ve bahar aylarının özellikle doğa turizmi açısından cazip olması kış turizmini canlandırmaya yönelik çabaların sonuçsuz kalmayacağına işaret eder.

TC uyruklu aylık girişler, yabancı girişlerine göre yıllar itibariyle daha fazla değişkenlik göstermektedir. Bunun nedeni, TC girişlerinin yoğun olarak yaşandığı dini bayramların zamanlamasının yıllar itibariyle değişmesine ve KKTC'de öğrenim gören TC uyrukluların (ve ailelerinin) yıl içinde yaptıkları giriş/çıkışlara bağlanabilir. Yabancı uyrukluların girişleri özellikle yaz aylarında yoğunluk kazanmaktadır. Girişler Mart ayından itibaren artmakta, Temmuz-Ağustos döneminde en yüksek noktaya ulaşmaktadır. Eylül ve Ekim aylarında da devam eden yabancı turist yoğunluğu, Kasım-Şubat döneminde düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Özellikle yabancı turistlere yönelik olarak bakıldığında bu dört ayın değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Şekil 5
TC Uyruklu Girişlerin Aylara Göre Dağılımı

Şekil 6
Yabancı Uyruklu Girişlerin Aylara Göre Dağılımı

TUR OPERATÖRLERİ

Turistik tesislerde konaklayan TC uyruklu turistlerin büyük bir kısmı gezilerini tur operatörlerinden bağımsız olarak planlamaktadırlar. Örneğin 1999 yılında, TC uyruklu turistlerin yarısından fazlası (% 57) KKTC'yi bağımsız olarak ziyaret etmiştir (TPD, 2000). Bu oran yabancı turistler arasında daha düşüktür. 1999'da turistik tesislerde konaklayan yabancı uyruklu turistlerin sadece % 37.3'ü tatillerini tur operatörlerinden bağımsız olarak planlamışlardır. Geceleme sayısı açısından bakıldığında, bağımsız olarak yapılan ziyaretlerin toplam içindeki payı görece olarak düşmektedir. Örneğin, 1999 yılında TC uyruklu turistlerin toplam gecekalmelerinin % 53.7'si bağımsız olarak gerçekleşirken, bu oran yabancı turistler için % 12.5'dir.

Tur operatörleri aracılığıyla tatillerini planlayan turistler adada daha uzun sürelerle konaklamaktadır. Örneğin, 1999'da KKTC'yi bağımsız olarak ziyaret eden ve turistik tesislerde konaklayan TC uyruklu turistlerin KKTC'de kalış süreleri ortalama 3.3 gün olurken, tur operatörleri aracılığıyla gelenler için bu rakam 3.8 gündür. Geceleme sürelerindeki bu fark, özellikle yabancı uyruklu turistler için önemli olmaktadır. Tur operatörleri aracılığıyla turistik tesislerde konaklayan yabancı uyrukluların ortalama geceleme sayısı 10.5 gün olurken, münferit olarak gelenlerin geceleme sayısı 2.5 gün ile sınırlı kalmaktadır.

Yabancı girişlerinin büyük bir bölümünün İngiltere'den olduğu hatırlanırsa, tur operatörlerinden bağımsız olarak adaya gelen turistlerin büyük bir bölümünün ya kendi evlerinde, ya da akraba yanında kaldıkları ve kısa süreler için otelleri tercih ettikleri düşünülebilir. Türkiye'den gelen turistlerin büyük bir bölümünün tur operatörlerini tercih etmemelerinin nedenlerinden biri KKTC'nin kolay erişilebilir olması ve dolayısıyla otel ve uçak/

feribot rezervasyonu için tur operatörlerine ihtiyaç duymaları olarak gösterilebilir.

Tur operatörlerinin özellikle yabancı uyruklu turist getirme ve daha uzun süreler için konaklamalarını sağlamada oynadıkları rol ortadadır. Dolayısıyla, KKTC ekonomisi açısından yabancı tur operatörleri ile etkin iletişim büyük önem taşımaktadır. Tur operatörleri sayesinde hem belli oranlarda turist çeşitliliği sağlanabilir, hem de belli bir ülkeden gelen turist sayısında istikrar sağlanabilir.

KKTC'ye gelen yabancı turist sayısının düşük olmasının önemli nedenlerinden birisinin yabancı tur operatörlerinin KKTC pazarını tanımamalarından ve/veya ilgi duymamalarından kaynaklandığı söylenebilir. 1999'da, KKTC'ye turist gönderen toplam 62 yabancı tur operatörü vardır (TPD, 2000). Bunların büyük bir kısmı (% 60'tan fazlası) KKTC'nin nispeten daha iyi tanıtıldığı (turizm reklamları ve buralarda yerleşik Türkler/Kıbrıslı Türkler kanalıyla) Almanya ve İngiltere'de bulunmaktadır. KKTC'nin siyasal açıdan tanınmamış olması ve dolayısıyla, uluslararası turizm fuarlarına katılmada karşılaştığı engellemeler yabancı tur operatörlerine ulaşmada büyük sınırlamalar getirmektedir. Güney Kıbrıs'a her sene 2 milyondan fazla yabancı turist geldiği ve Kuzey ve Güney'de turiste sunulan ürünün benzerliği düşünüldüğünde yabancı tur operatörlerinin KKTC piyasasına ilgisiz kalışları aşılabilir bir sorun olarak görünmektedir.

Tur operatörlerinin daha etkin bir şekilde KKTC piyasasını pazarlamalarını sağlamak için öncelikle KKTC piyasasını nasıl gördüklerinin anlaşılması ve sorun olarak algıladıkları noktaların incelenmesi gerekmektedir. Bu türde bir saha çalışması bu güne kadar yapılmadığı için, tur operatörlerinin ilgisini çekmeye yönelik tedbirlerin ne olması gerektiği tam olarak anlaşılamamış ve dolayısıyla bütüncül

bir politika uygulanamamıştır. 1987'den bu yana Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası kapsamında yabancı tur operatörlerine 'charter risk katkısı' ve 'turist başına teşvik' (ve göreli olarak daha az sistematik bir şekilde uygulanan 'ulaşım katkısı') adı altında bir takım teşvikler sunulmuştur. Bu doğrultuda KKTC hükümeti yabancı tur operatörlerine geçen 13 yıl zarfında yaklaşık olarak 1.8 milyon dolarlık bir ödeme gerçekleştirmiştir (TPD, 2000). Bunun yanı sıra, yine aynı yasa uyarınca, yabancı tur operatörlerine 1.9 milyon dolarlık tanıtıcı yayın teşviki verilmiştir. Bu güne kadar bu teşviklerle ilgili olarak kâr/zarar muhasebesi yapılmadığı için, uygulanan tedbirlerin KKTC turizmine ne kadarlık bir katkı yaptığı bilinmemektedir. Ülke ekonomisine maksimum fayda sağlaması amacıyla uygulanan ve risk paylaşımı niteliğinde olan bu tür teşviklerin detaylı ekonomik analizinin yapılması şart görünmektedir.

ULAŞIM

Yabancı tur operatörlerinin KKTC piyasasına ilgisiz kalmalarının önemli nedenlerden biri KKTC'nin ulaşılması zor bir konumda oluşudur. Burada kast edilen sadece ulaşılabilirlik değil, var olan ulaşım ağının turiste olan maliyetidir. Halen KKTC'nin havayolu ulaşımını sağlayan iki havayolu şirketi bulunmaktadır. Bunlar Kıbrıs Türk Hava Yolları (KTHY) ve Türk Hava Yolları (THY)'dir. İstanbul Hava Yolları (İHY) 2000 yılından önce KTHY'den sonra KKTC'ye ulaşım sağlayan ikinci büyük havayolu şirketi durumunda olmasına rağmen, 24.8.2000 tarihinde şirketin içinde bulunduğu finansal zorluklar nedeniyle uçuşlarını durdurmuştur.

KTHY Türkiye'de kayıtlı bir şirket olup hisselerinin % 50'si KKTC'ye, diğer % 50'si TC'ye aittir. Eşit hisseye sahip

olmasına rağmen, KKTC şirket yönetiminde sadece 2/5'lik söz hakkına sahiptir (Toplam 5 sandalyeli yönetim kuruluunda KKTC'nin 2 üyesi bulunmaktadır). Dolayısıyla, KTHY'yi KKTC'nin ulusal bir hava yolu olarak nitelendirmek doğru değildir. Bu nedenden olsa gerek KTHY'nin KKTC turizmini geliştirmek gibi öncelikli bir hedefi yoktur. Aksine, öncelikle kâr amacı güden bir şirket görüntüsü vermektedir. Belki de bu nedenle KTHY'nin İngiltere ve Almanya dışında hiç bir yabancı ülkeye tarifeli seferi bulunmamaktadır.¹² Bu noktada KTHY'nin yabancı ülkelere sefer düzenlemesinde hiç bir engellemenin bulunmadığının altının çizilmesi gerekmektedir. Ancak, yabancı tur operatörlerinin KKTC turizm piyasasına ulaşımında kullanabileceği kanallar THY ile sınırlı kalmaktadır. Öte yandan, THY'ye olan talebin fazla oluşu ve fiyatların görece daha yüksek olması nedeniyle, THY aracılığı ile KKTC turizmini geliştirmek pek olası görünmemektedir. Dolayısıyla, KTHY'nin yeniden yapılandırılıp, KKTC ekonomisine maksimum fayda sağlayıcı bir ulusal havayolu haline dönüştürülmesi gerekmektedir.

Ulaşım ile ilgili değinilmesi gereken bir başka önemli nokta ise yabancı ülkelere kalkan uçakların direkt olarak KKTC'ye iniş yapamamasıdır. KKTC'nin tanınmamış olması nedeniyle ulaşım Türkiye üzerinden yapılmakta, bu hem zaman kaybına hem de maliyetlerin yükselmesine yol açmaktadır. Ancak uçak fiyatları belirlenirken, maliyet unsurunun yanı sıra, turist açısından kaybedilen zaman ve verilen rahatsızlık da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, gerek tarifeli sefer gerekse charter fiyatları belirlenirken, KKTC'ye rakip turistik beldelere uçan havayollarının sundukları servis ve buna karşılık talep ettikleri fiyatın da göz önünde bulundurulması şart görünmektedir. KKTC

12 Almanya-Frankfurt seferleri Ekim 1999'da başlamış, ancak Ekim 2001 sonu itibarıyla durdurulmuştur.

ekonomisi için piyasanın % 80'inden fazlasına hizmet veren KTHY'nin istikrarlı ve akılcı bir fiyat politikası izlemesi özellikle büyük önem taşımaktadır.¹³

KTHY 2 adet B-727, 3 adet B-737 ve 2 adet Airbus-310 tipi (1981 ve 1985 yapımı) olmak üzere toplam 7 uçakla hizmet vermektedir. 2000-2001 yılında filoya katılan B-737'lerle KTHY görece genç bir filoya sahip duruma gelmiş ve uçuş kalitesinde iyileşme yaşanmıştır.¹⁴

Koltuk kapasitesi açısından bakıldığında, varolan koltuk sayısının (1158) talebi fazlasıyla karşıladığı görülmektedir. 2000 yılında KTHY haftada ortalama 40 sefer gerçekleştirmiş ve toplam 607500 yolcu taşımıştır.¹⁵ Bu rakamlar KTHY'nin doluluk oranının % 70 civarında olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla yakın bir gelecekte, koltuk kapasitesi açısından ulaşımda sorunlar yaşanmayacağı sonucu çıkmakla birlikte, turizmden beklenen gelişmeler ve fiyat politikasındaki olası değişimler ışığında koltuk kapasitesi yeniden gözden geçirilmelidir.

Havayolu ulaşımı konusunda atılması gereken bir başka adım da, daha önce de değinilen turizm teşvik sisteminin ulaşımda yaşanan sorunların aşılması yönünde genişletilmesidir. Daha önce tartışıldığı gibi yabancı tur operatörlerinin önündeki en büyük engel KKTC'ye havayolu ile ulaşımda yaşanan güçlüklerdir. Bu konudaki güçlükleri aşmak ve tur operatörlerinin aldıkları riski azaltmak için Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) baş vurduğu sistem örnek alınabilir. GKRY, Güney Kıbrıs'a gelen turist sayısını

13 KKTC Sivil Havacılık'tan alınan bilgiye göre 2000 sonu itibariyle KTHY'nin pazar payı %81, THY'nin %9.8 ve İHY'nin %7.2'dir. İHY'nin uçuşlarını durdurmasıyla birlikte KTHY'nin pazar payının %90'a yaklaştığı düşünülmektedir.

14 Bu rakamlar KTHY yetkilileriyle yapılan görüşmeler sırasında elde edilmiştir.

15 Bu rakamlar KTHY yetkililerinden elde edilmiştir.

artırmak için Cyprus Airlines'a ait Eurocypria adı altında (yalnızca turist taşımak için) bir charter uçak şirketi kurarak, tur operatörlerinin kullanımına sunmuştur. Şirkete tahsis edilen 3 adet Airbus tipi uçak tarifeli uçuşlar gibi önceden belirlenmiş bir takvimle hareket etmekte, ancak fiyatları diğer charter seferleri düzeyinde tutulmaktadır. Dolayısıyla, tur operatörleri bir sene öncesinden uçuş programlarından haberdar olarak rezervasyon yapmakta ve hiçbir risk almadan Güney Kıbrıs'a yolcu göndermektedir. Bu tür bir sistemin KKTC'de de hayata geçirilmesi için çaba sarf edilmesine rağmen henüz bir gelişme olmamıştır.¹⁶ Böyle bir şirket aracılığıyla özellikle Almanya ve turist potansiyeli açısından gelecek vaat eden İsrail ve İskandinav ülkelerine charter seferleri düzenlemek turizm sektörünü canlandırmak açısından izlenecek iyi bir siyaset olarak düşünülebilir.

Deniz yolu ulaşımı KKTC'ye turist getirmek için ikinci önem taşıyan bir seçenek olarak görünmektedir. Daha önce tartışıldığı üzere, TC uyruklu giriş yapanların yarıya yakını bu ulaşım yolunu tercih etmekle birlikte, gelenlerin büyük bir kısmının KKTC'ye geliş amaçlarının çalışmak olduğu düşünülmektedir. Girne-Taşucu ve Gazi Mağusa-Mersin arasında yıl boyunca düzenli, Girne-Alanya arasında ise sadece yaz mevsiminde olmak üzere karşılıklı seferler düzenlenmektedir. Avrupa'dan turistik amaçla deniz yolu ile turist getirilmesi pek olası görünmemektedir. Bunun nedenlerinin turistlerin zamanlarını daha etkin bir şekilde kullanma isteği ve ucuzlayan hava yolu taşımacılığı olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla, deniz yolunun turist

16 Görüşmemiz sırasında Eurocypria ile ilgili konuya dikkatimi çeken ve beni bu hususta bilgilendiren Turizm Müsteşarı Sn. Yalçın Vehit'e teşekkür ederim. Sn. Yalçın Vehit, KTHY bünyesinde böyle bir şirketin kurulması için eski görev döneminde bir takım çalışmalar yürüttüğünü, ancak bu projenin henüz hayata geçirilemediğini belirtmiştir.

getirmek için ancak Türkiye-KKTC arasında etkin bir şekilde kullanılması söz konusu olabilir. Fakat burada da, Antalya-Alanya civarına gelen turistlerin KKTC'yi de ziyaret etmeleri için ne gibi yolların izlenebileceği sorusu gündeme gelmektedir. Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında sunduğu turizm ürünü ile KKTC'nin turizm ürünü fazlasıyla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, KKTC'nin deniz-güneş-kum ve tarihi zenginlikten daha başka bir yolla yabancı turisti cezbetmesi gerekmektedir.

Bu noktada, Türkiye'den farklı olarak son yıllarda hem TC uyruklu hem de yabancı (özellikle İsraili) turistlerin ilgisini çeken "kumar turizmi"nden söz edilebilir. 1998'de şans oyunlarının Türkiye'de yasaklanmasından sonra özellikle Türkiyeli turistler açısından "kumar cenneti" olarak nitelendirilen KKTC'ye büyük talep olmuştur. Genellikle KKTC'deki büyük otellerde bulunan kumarhaneler Antalya civarına gelen yabancı turistler için bir çekim kaynağı olabilir.

Deniz yoluyla yabancı turist çekilmesinin bir başka yolu ise adada bulunan yat limanlarının geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Halihazırda 90-100 yat kapasiteli Girne yat limanında özellikle yabancı turistlerin rağbet gösterdiği yat turizmi yapılmaktadır. Bu tür limanların adanın diğer bölgelerinde de geliştirilip hizmete sunulması ile KKTC turizmine hem bir çeşni katılmış, hem de nispeten daha zengin olan bu tür turistlerin adaya çekilmesi mümkün olacaktır. Bu noktada Türkiye'yi ziyaret eden yatçıların KKTC kıyılarına yönlendirilmesi de düşünülebilir. Türkiye turizm gelirlerinin azımsanamayacak bir kısmı yatçılıktan kaynaklandığı düşünülürse, bu tür bir ürünün KKTC turizmine yapabileceği potansiyel katkı daha da iyi anlaşılabilir.

BÖLGESEL EŞİTSİZLİK

Turizm sektöründe karşılaşılan başka bir sorun ise turistik tesis ve dolayısıyla, konaklayan turist açısından bölgeler arasında gözlemlenen eşitsizliktir. KKTC Girne, Gazi Mağusa ve Lefkoşa olarak kabaca üç bölgeye ayrıldığı takdirde, 1999 yılında faaliyette olan 102 turistik tesisin çok büyük bir kısmının (% 76) Girne bölgesinde bulunduğu gözlemlenmektedir (TPD, 2000). İkinci sırayı Gazi Mağusa almakta (% 18), Lefkoşa bölgesi % 6'lık payla son sırada yer almaktadır. Yatak kapasitesi açısından bakıldığında yine Girne bölgesi % 72'lik payla ilk sırayı almakta, bunu % 24'lük payla Gazi Mağusa ve % 4'lük payla Lefkoşa bölgesi izlemektedir.

Turistik tesislerin ağırlıkla Girne bölgesinde bulunması nedeniyle konaklayan turistlerin büyük bir kısmı yine Girne bölgesinde bulunmaktadır. 1999 yılında, turistik tesislerde konaklayan turistlerin % 79'u Girne bölgesini, % 16'sı Gazi Mağusa bölgesini ve % 5'i Lefkoşa bölgesini tercih etmiştir (TPD, 2000). Bölgeler arasındaki bu eşitsizlik bölgelerin kalkınmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Girne sahil şeridindeki aşırı yoğunlaşma sürdüğü takdirde sonuçları turizm sektörü için de olumsuz olabilir. Dolayısıyla, hem turizm ürününe çeşni katmak, hem de bölgeler arası eşitsizliği azaltmak için turizm yatırımlarının Gazi Mağusa ve Lefkoşa bölgelerine (örneğin, Boğaz, Karpaz, Güzelyurt ve Lefke yörelerine) kaydırılması düşünülebilir.

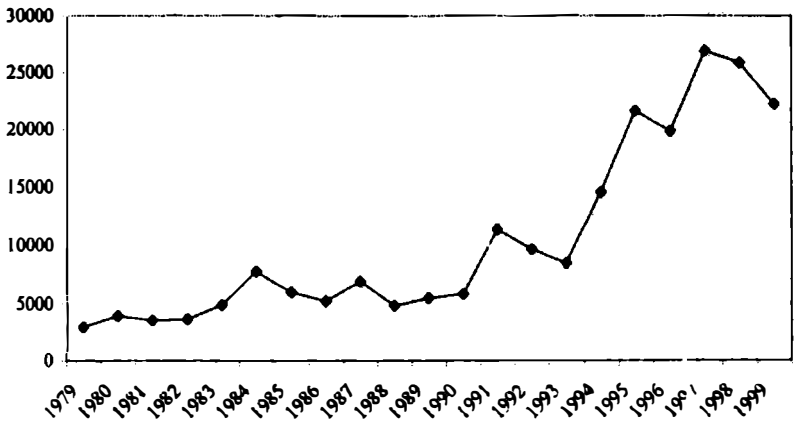
İÇ TURİZM

İç turizm adanın küçük olması ve plajların ulaşılabilirliği nedeniyle düşük boyutlarda gerçekleşmektedir. 1999 yılında turistik tesislerde konaklayan 22263 yerli turist görül-

mektedir ki bu rakam toplam nüfusun (185.000 civarı) % 12'sine tekabül etmektedir. Ancak 1979 yılından bu yana, KKTC'deki turistik tesislerde tatilini geçirmeyi tercih eden KKTC uyrukluların sayısının arttığı gözlemlenmektedir (Şekil 7). Özellikle siyasi ve ekonomik kriz dönemlerinde veya krizi izleyen yılda yerli turist sayısında artışlar kaydedilmektedir. Örneğin, KKTC'nin kuruluşunu izleyen 1984 yılında, 1990-91 Körfez Savaşı döneminde ve 1994 ekonomik krizini izleyen yılda yerli turist sayısında sıçramalar gözlemlenmiştir. Bunun nedeni, özellikle siyasi belirsizlik yıllarında kişilerin evlerinden ve ailelerinden uzakta kalmama arzusu olabilir. Ekonomik kriz yıllarında ise, reel gelirlerin düşüş göstermesiyle beraber, yerel tatil seçeneklerinin ada dışındaki tatil olanaklarına göre genelde daha hesaplı olması bu yıllarda gözlemlenen yerli turist sayısının

Şekil 7

Turistik Tesislerde Konaklayan KKTC Uyruklular

daki artışı açıklayabilir. Belki de bu artışı açıklayıcı daha da önemli bir etken, yabancı turist sayısının ani düşüşler gösterdiği yıllarda turizmcilerin fiyatları aşağıya çekerek iç piyasaya yönelmeleri olabilir. Bunun en bariz örneği 1990-91 Körfez Savaşı esnasında gözlemlenen büyük fiyat düşüşüdür.

Yerli turistler, 1999 yılı itibariyle, turistik tesislerde konaklayanların % 9.6'sını oluşturmaktadır (TPD, 2000). Geceleme açısından bakıldığında toplam içindeki payları düşmekte ve toplam gecelemlerin % 5.4'ünü oluşturmaktadır. Bu oranlardan da anlaşılacağı gibi ortalama geceleme süresi yerli turistler için daha düşük olmaktadır. Nitekim 1999 yılında, yerli turistler için ortalama geceleme sayısı 2.5'le sınırlıdır. Yabancı ve TC uyruklu turistler gibi, yerli turistlerin de birinci tercihi Girne bölgesi olmaktadır. 1999 yılında yerli turistlerin % 56'sı Girne'yi tercih ederken, % 41'i Gazi Mağusa'yı ve sadece % 3'ü Lefkoşa bölgesini tercih etmişlerdir. Yerli turistler arasında tur operatörü kullanma oranı çok düşüktür. 1999 yılında yerli turistlerin sadece % 2.5'i tur operatörleri aracılığı ile KKTC'deki tatillerini planlamışlardır. Kapasite kullanımını artırmak için yerli turistlerden özellikle yaz sezonu dışında kalan dönemlerde yararlanılabilir. Özel indirim ve cazip programlarla yerli turistlerin adadaki turizm olanaklarından faydalanması ve aynı zamanda turizm sektörünü kış aylarında da canlı tutması sağlanabilir.

TURİST PROFİLİ

Turizm planlaması yapılırken kullanılması gereken en önemli girdilerden birisi turist profilidir. Ürün planlamasının doğru yapılabilmesi ve dolayısıyla yatırımların doğru yönlendirilebilmesi için turist profilinin doğru anlaşılması

gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi KKTC'ye giriş limanlarında istatistiki amaçla toplanan turist kayıt formunun uygulamasına anlaşılamayan bir nedenle son verilmiştir.¹⁷ Geriye kalan tek veri kaynağı turistik işletmelerin doldurduğu bilgi formlarıdır ki bunlar sadece buralarda konaklayanları içermekte ve tesis personeli tarafından doldurulmaktadır. Dolayısıyla, bu kaynağın hem güvenilirliği tartışmalıdır, hem de kapsadığı alan (adaya giriş yapanlar açısından) sınırlı olmaktadır.

Turistik tesislerde konaklayan turistlerin yarıdan fazlasını erkekler oluşturmaktadır. Yabancı turistler arasında erkek/kadın oranı hemen hemen 1'e yakın olurken, bu oran TC uyruklular için erkeklerin lehine artmaktadır. 1999'da erkek turistler, turistik tesislerde konaklayan toplam TC uyrukluların % 59'unu oluşturmuştur (TPD, 2000). Erkekler lehine oluşan bu duruma iş takibi için adaya daha yoğunlukla gelen işadamlarının yol açtığı düşünülebilir.

Meslek grupları açısından turist profili incelendiğinde, 1999 yılı itibariyle turistik tesislerde konaklayanların büyük bir bölümünün profesyonellerden¹⁸ oluştuğu görülmektedir (TPD, 2000). Bu grubu hizmet, büro ve satış işleriyle uğraşanlar izlemektedir. Ancak yıllar itibariyle bakıldığında, bu yapının değişiklik arz ettiği görülmektedir. Tablo 3'ten de anlaşılacağı gibi meslek grupları açısından değişen turist profilini tam olarak ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Ancak görece açık olan bir iki nok-

17 Bu yazının basım aşamasına girdiği günlerde, TC ve yabancı uyruklulara yönelik bir istatistiki bilgi formu yeniden uygulanmaya konulmuştur. Ancak bu form çok az sayıda sorudan oluşmakta ve sadece belli dönemlerde uygulanması öngörülmektedir. Dolayısıyla, bu formlardan detaylı turist profili çıkarmak ve tüm turist sayısına ulaşmak mümkün değildir.

18 Bilimsel ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler.

ta vurgulanmaya değer. 1979-92 döneminde turistlerin önemli bir bölümünü profesyonellerin oluşturduğu, ancak 1992'yi izleyen yıllarda bu grubun önemini görece yitirdiği anlaşılmaktadır. Bunun aksine, son yıllarda, hizmet iş kolunda çalışanların toplam içindeki paylarının arttığı görülmektedir. Genelde, profesyonellerin hizmet iş kolunda çalışanlara göre daha kazançlı işlerde çalıştıkları düşünülürse, yukarıdaki gözlemler ışığında akla gelen soru şu olmaktadır: KKTC son yıllarda daha az paralı turistlerin tercih ettiği bir mekan haline mi gelmektedir? Eldeki verilerin sınırlılığı dolayısıyla bu soruyu şimdilik cevaplamak mümkün olmamaktadır. Ancak turistlerin yoğunlukla üç ve dört yıldızlı otelleri tercih etmeleri, turistik tesislerde konaklayanların zaten orta gelir grubundan kişiler olduğunu gösterir niteliktedir.

Tablo 3

Turistik Tesislerde Konaklayanların Meslek Dağılımı (%)

<u>Meslek Grubu</u>	<u>1979</u>	<u>1983</u>	<u>1988</u>	<u>1993</u>	<u>1999</u>
Profesyonel	17.9	25.6	20.8	12.7	14.5
İdari Görev	3.6	3.2	3.2	6.5	9.6
Büro İşleri	9.1	7.0	8.4	18.9	9.2
Satış İşleri	11.5	14.5	11.3	10.9	12.1
Hizmet İşleri	2.7	1.9	3.3	5.1	13.5
Tarım	2.5	1.2	2.6	2.0	2.2
İmalat/Taşıma	5.1	3.5	2.3	5.2	7.9
Öğrenci	14.1	12.6	10.8	10.0	7.3
Eviçi Üretim F.	22.4	19.8	17.1	18.8	10.4
Diğer	11.2	10.7	20.4	9.9	13.2

Not: KKTC uyrukluları da içermektedir.

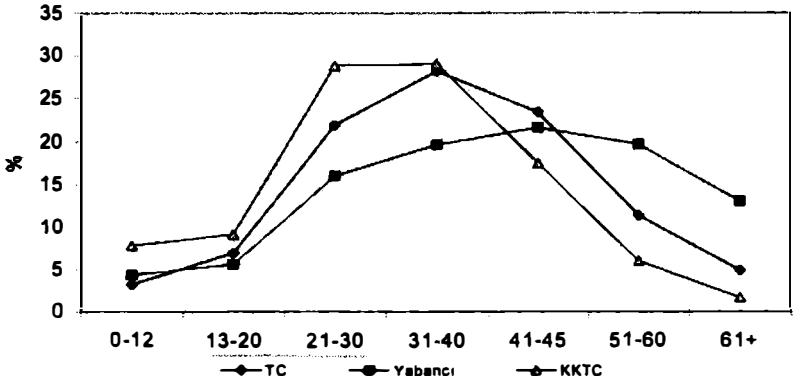
Kaynak: Turizm İstatistikleri 1979-1999, TPD.

İlginç başka bir nokta ise "mesleği olmayanlar" kategorisinin son yıllarda azalan önemidir. Bu kategoriye giren en önemli gruplardan öğrencilerin, ev-içi üretimle uğraşanların ve emeklilerin toplam içindeki payı 1979'da yaklaşık olarak % 47 civarındayken bu oran 1999'da % 31'e düşmüştür. Bu düşüş demografik faktörlerle (örneğin azalan doğurganlık oranlarıyla) ve turist gönderen ülkelerin sosyoekonomik yapılarıyla ilişkilendirilebilir. Turizm planlamasının sağlıklı yapılabilmesi için KKTC'ye gelen aile tiplerinin tanımlanması ve alım güçlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Turist profilini ortaya koymaya yardımcı olabilecek başka bir değişken ise turistik tesislerde konaklayanların yaşı olabilir. Ortalama yaş verileri bulunmadığından, yaş gruplarına bakarak TC ve yabancı uyrukluların yoğunlukla hangi yaş civarında oldukları anlaşılabılır. Turistik tesislerde konaklayan turistlerin yaş profilleri incelendiğinde bunların büyük bir kısmının 20-60 yaşları arasında olduğu ve özellikle 31-40 yaşları arasında yoğunlaştıkları ortaya çıkmaktadır (Şekil 8). Bu dağılım yıllar itibariyle fazla değişkenlik göstermemektedir.

Şekil 8'de de görülebileceği gibi turistik tesislerde konaklayan yerli turistler ve TC uyruklular, yabancı uyruklulara göre daha genç bir kitledir. Yabancı turistler 31-60 yaş grubunda yoğunlaşırken, TC uyruklular 21-45 ve yerli turistler 21-40 yaş gruplarında yoğunlaşmaktadır. Yerli turistlerin daha büyük bir kısmını genç ve çocuklu çiftler oluşturmaktadır. Turizm ürünün planlaması yapılırken değişik yaş gruplarının ihtiyaçları ve talepleri göz önüne alınmalıdır.

Şekil 8
Uyruklarına Göre Turistik Tesislerde Konaklayanların
Yaş Dağılımı, 1999

TURİSTİK YAN TESİSLER VE DESTEK HİZMETLERİ

Turizm sektörü, turistik tesis ve pansiyonlar dışında bir çok başka tesisi de bünyesinde barındırmaktadır. Turistik yan tesisler (restoran, bar, cafe vb.), turizm ve seyahat acenteleri ve kumarhaneler bu tesislerin başında gelmektedir. Turistik tesislerin gelişimi ve artan turist sayısı ile beraber bu yan tesis ve hizmetlerde de artışlar gözlemlenmektedir. Ancak bu etki tek yönlü olmamaktadır. Aksine, yan tesis ve hizmetlerin gelişimiyle birlikte turist sayısında ve yapılan harcamalarda da artışlar gözlemlenmektedir. Bu yan tesis ve hizmetlerin turizm sektörünün gelişimini olumlu yönde etkilediği düşünüldüğünde, turizm sektörünün dengeli ve hızlı büyümesi için bütüncül bir yaklaşım izlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

1999 yılı itibariyle, KKTC'de 456 turistik yan tesis faaliyet göstermektedir (TPD, 2000). Boğaziçi Üniversitesi ta-

rafından kaleme alınan Turizm Master Planı (1998) çalışmasında, turistik nitelikte bulunan 135 adet tescilli restorana işaret edilmekte ve bunların büyük bir kısmının (% 78'inin) Girne bölgesinde bulunduğu belirtilmektedir. Turistik tesislerin bölgeler arasında eşit dağılmadığı göz önünde bulundurulursa, bu dağılımın da eşit olması beklenmemelidir. Ancak, bu restoranların sadece % 7'sinin Gazi Mağusa bölgesinde bulunması, burada verilen hizmetin olması gerektiğinden daha düşük kaliteli olduğuna işaret etmektedir. Restoranlar, özelleştikleri mutfaklar bazında incelendiğinde, bunların dar bir çerçevede kaldıkları ve daha çok yerli nüfusun ağız tadına hitap ettikleri belirtilmektedir (Boğaziçi Üniversitesi - TUYGAR, 1998). Bar, cafe ve disko gibi eğlence yerlerinin sundukları hizmetin kalitesi ve müşteri profili bilinmediğinden bu tip tesislerin turizm ürününün sunumuna ne kadar katkı yaptıkları anlaşılamamaktadır. Ancak genel gözlemler, eğlence yerlerinin büyük bir kısmının yerel nüfusa ve KKTC'de öğrenim gören üniversite gençliğine hitap ettiğini göstermektedir. Eğlence yerleri açısından da bölgesel dengesizliğin sürdüğü, bu tip yerlerin yoğunlukla Girne bölgesinde bulunduğu söylenebilir.

KKTC'de faaliyette bulunan turizm ve seyahat acenta sayısı 1999 itibariyle 156'dır (TPD, 2000). Bu acentalar üzerine yapılmış detaylı araştırma bulunmadığından, hizmet verdikleri kitlenin yapısı pek iyi anlaşılamamaktadır. Ancak turistik tesislerde konaklayan KKTC uyruklularının sadece % 2.5'inin turizm acentaları vasıtasıyla tatillerini planladıkları hatırlanırsa, bu acentaların KKTC vatandaşlarından çok, yurtdışına ve özellikle Türkiye'ye yönelik hizmet verdikleri anlaşılmaktadır.

1998'de Türkiye'de şans oyunlarının yasaklanması ile birlikte, KKTC'nin hızla bir "kumar cenneti"ne dönüştüğü

yolunda KKTC kamuoyunda genel bir kanı oluşmuştur. 1999 yılı itibariyle, KKTC'de faaliyet gösteren 21 kumarhane bulunmaktadır (TPD, 2000). Bunların yarısına yakını 200 ve üzeri yatak kapasitesine sahip otellerde bulunmaktadır.¹⁹ Kumarhaneler genel olarak bulundukları tesisinin işletmesinden bağımsız olarak çalıştırılmaktadırlar. Kumarhanelerin büyük bir bölümü (% 60 civarı) Girne bölgesinde, diğer önemli bir bölümü ise (% 30 civarı) Gazi Mağusa'da ve geriye kalanlar Lefkoşa bölgesinde bulunmaktadır. Son dönemde özellikle TC uyrukluların önemli bir bölümünün KKTC'ye kumar amacıyla geldiği iddia edilmektedir. Ancak, şans oyunlarına olan talebin büyüklüğü bilinmediği için KKTC ekonomisine yaptığı katkı da henüz kestirilememektedir. Bununla birlikte, bu alanda son dönemde ivme kazanan özel yatırımlar, en azından, yatırımcıların yüksek kâr beklentilerini yansıtmaktadır. Buna ek olarak, turizm sektöründeki toplam istihdamın % 20'sinin kumarhanelerde gerçekleştiği düşünülürse, şans oyunlarının KKTC ekonomisi için önemli bir potansiyel teşkil edebileceği kanısı doğmaktadır. Bu potansiyelin belirlenmesi ve KKTC ekonomisine sağlayacağı net gelirlerin hesaplanması bu alt sektörün şekillendirilmesinde büyük önem arz etmektedir. Ancak, kâr/zarar hesabı yapılırken, kamuoyunda sıkça gündeme gelen kumarhanelerin olası olumsuz sonuçlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bunlar, kumarhanelerin varlığı dolayısıyla suç oranında görülebilecek artışlar (kara para aklama gibi), kumarhanelerin ve cezbettği turist potansiyelinin sosyal dokuya verebileceği zararlar (örneğin eğitim sektörüne yönelen olumsuz etkiler) ve kumar turizmi eksenindeki kısa dönemli

19 Kumarhanelerle ilgili olarak yeni bir yasa tasarısı hazırlanmaktadır. Gündemdeki önemli konulardan birisi kumarhane açma izinlerinin görece büyük otellerle (500 ve üzeri yatak kapasitesine sahip tesislerle) sınırlandırılmasıdır.

konaklamaların daha uzun dönemli konaklamalar için kullanılacak kapasiteleri işgal etmesi olarak özetlenebilir. Bunlara, birçok küçük turizm işletmesinin kumarhanelerden olumsuz yönde etkilendikleri yolundaki şikâyetler de eklenebilir. Bu tür şikâyetlerin geçerliliğinin incelenmesi de ayrıca önem taşımaktadır.

Bir ölçüde bu kaygılara ve şikâyetlere cevaben, bir ölçüde de kumarhanelerden maksimum faydanın sağlanabilmesi için 1975 yılında çıkartılan şans oyunlarını düzenleyen yasanın güncelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Halen bu yasa tasarısı üzerinde görüşmeler sürmekte olup öne çıkan konulardan biri kumarhane ücretlerinin yeniden belirlenmesi, bir diğeri de bu işletmelerin vergi yüklerinin düzenlenmesidir. Ancak, yukarıda belirtilen kâr/zarar hesabı yapılmadan ve kumar alt sektörünün potansiyeli belirlenmeden ücret ve vergi düzenlemelerinin nasıl yapılabileceği açık değildir. Daha da önemlisi, bu yasanın çıkış noktası olması gereken konu henüz açıklığa kavuşmamıştır. Bu konu, şans oyunlarının KKTC turizminde öngörülen yeridir: Turizm sektörü kumar turizmi ekseninde yeniden mi yapılandırılmalıdır, yoksa şans oyunları alternatif bir ürün olarak mı geliştirilmelidir? Bu hususta bir karar alınmadan etkin ve amaca uygun bir yasanın çıkartılması pek olası görünmemektedir.

ALTYAPI VE İNSAN KAYNAKLARI

Turizm ürününün oluşumundan sunumuna kadar olan her evrede birçok sektör ön plana çıkmakta ve dolayısıyla, ürünün kalitesini ve ulaşılabilirliğini etkilemektedir. Ulaşımdan konaklamaya, dinlenceden eğlenceye varan geniş bir yelpazeye yayılmış olan bu sektörler turizm ürününün sunumundaki önemleri açısından yeri geldikçe incelen-

miştir. Şu ana kadar değinilmeyen, ama turizm ürününün sunumunu etkileyen üç önemli faktör insan kaynakları, altyapı ve doğal kaynaklardır. Bu alanlar ayrı birer çalışma konusu olduğundan, bu raporda sadece turizm sektörü açısından neler ifade ettikleri kısaca tartışılacaktır.

Turizm sektörüne yönelik nitelikli eleman yetiştirme çabaları 1974'ten beri süregelmektedir. Otelcilik ve Turizm Eğitim Merkezi (OTEM) 1974'te bu amaç için kurulmuş ve 1999 yılına kadar olan dönemde toplam 702 eleman yetiştirmiştir (TPD, 2000). Bu merkezin yanı sıra Turizmle ilgili Bakanlık tarafından açılmış olan rehberlik kurslarında 1974-99 arasında toplam 752 rehber yetiştirilmiştir. Ayrıca Turizmle ilgili Bakanlık 1990 yılından beri "Hizmet İçi Eğitim" adı altında turizm sektöründe çalışan personele yönelik eğitim vermektedir. 1990'dan bu yana 850'ye yakın kişi bu kapsamda sunulan çeşitli kurslardan faydalanmıştır. Bütün bu çabalara karşın, yetişmiş eleman sayısı ihtiyacın çok altındadır. Turistik konaklama tesislerinde çalışan personelin sadece % 30'u bu sektöre yönelik eğitim almış kişilerden oluşmaktadır (TPD, 1999).²⁰ Özellikle yaz döneminde nitelikli personel sıkıntısı artmakta ve eğitim almamış kişilerin çalıştırılması verilen hizmetin kalitesini düşürmektedir.

Bu sektördeki nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere devletin daha aktif bir şekilde bir dizi politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Alınması gereken önemlerden biri hizmet içi eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Daha geniş bir katılım sağlamak üzere hem işveren, hem de katılımcılara yönelik bir dizi teşvikler geliştirilebilir. Bunun yanı sıra, meslek liselerinde okuyan gençlerin çeşitli yardım ve burs-

20 Turizme yönelik formel eğitim almamış personelin en azından bir kısmının kurum içi eğitime tabi tutulmuş olması muhtemeldir. Ancak böyle bir bilginin var olmaması, bu kişilerin göz ardı edilmesine yol açmıştır.

larla turizm alanına yönlendirilmesi sağlanabilir. Aynı zamanda, lise mezunu gençlerin de yine bir takım burs ve yardımlarla ve hatta çeşitli üniversitelerden sağlanacak kontenjanlarla turizm alanında yüksek öğrenim yapmaları teşvik edilebilir. Özellikle gençlerin turizm alanına yönlendirilmesi gelecekteki nitelikli eleman ihtiyacını karşılamada büyük önem taşımaktadır.

1974'ten bu yana KKTC altyapı sorunlarıyla iç içe yaşamak zorunda kalmıştır. Bu sorunların başında, enerji ve su kaynaklarındaki yetersizlikler gelmektedir. 1960'lardan beri su rezervlerinin aşırı kullanılması ve kışların kurak geçmesi su kaynaklarını ciddi derecede azaltmış ve tuzlanma sorununun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Başta tarım sektörü olmak üzere ekonominin birçok alanını ve günlük hayatı olumsuz yönde etkileyen su sorunu, turizm sektöründe de olumsuzluklara yol açmaktadır. Birçok turizm işletmesi, özellikle kullanımın daha yoğun olduğu yaz aylarında, ihtiyacını karşılayacak kadar su alamamakta ve şebeke suyunu "taşıma su" ile takviye yönüne gitmektedir. Su dağıtımında yaşanan aksaklıklar, zaman zaman işletmeleri ihtiyaçlarından daha az su depolar durumunda bırakmakta ve dolayısıyla, verilen hizmetin kalitesini düşürmektedir. Su miktarı dışında, tuz yoğunluğu yüksek olan suyun kalitesi de düşük olmaktadır. 20 Temmuz 1998'de başlatılan Türkiye'den balonla su taşıma projesi beklenen etkiyi yapmamış, su sorununda hissedilir bir rahatlama yaşanmamıştır. Bunun en önemli nedeni düzenli su akışının sağlanamamış olmasındandır. Bu konunun ivedilikle ele alınıp suyun taşınmasında yaşanan sorunların çözülmesi ve uzun bir süredir gündemde olan Türkiye'den boruyla su getirme projesi üzerindeki yapılabilirlik çalışmasının sonuçlandırılması gerekmektedir.

Enerji sorunu son yıllarda daha az hissedilir bir boyut-

ta ortaya çıkmaktadır. Ancak, merkezi soğutucuların çalıştırılması nedeniyle kullanımın arttığı yaz döneminde ve elektrikli ısıtıcıların yoğun olarak kullanıldığı Ocak-Şubat aylarında zaman zaman kesintiler olmaktadır. Genellikle programsız yapılan bu kesintiler yaşamı olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Başka bir altyapı sorunu da kanalizasyon sisteminden kaynaklanmaktadır. Lefkoşa şehri dışındaki yerlerde kanalizasyon sistemi bulunmamaktadır.²¹ Bu da özellikle kıyı şeridinde bulunan turistik tesislerin atık sularının fosseptiklerden sızarak denize ulaşma riskini artırmaktadır. Belediyeler tarafından yapılan periyodik ölçümlerde henüz böyle bir kirliliğe rastlanmamakla beraber, gelecek yıllarda artacak tesis sayısı ile birlikte bu sorunun yaşanma olasılığının yüksek olduğu ortadadır. Bu bağlamda var olan başka bir sorun da çöp sorunudur. Çevre bilincinin tam olarak gelişmemesi yüzünden sokakların ve hatta ören yerlerinin kirliliği, turizmi olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin bu konuya hassasiyetle eğilmesi, sadece turizm sektörü için değil, yaşam kalitesinin yükseltilmesi için de bir gerekliliktir.

Doğal çevre ve tabiatla uyumlu bir gelişme sağlanması, ülkenin beton yığını bir yapılaşmadan kurtarılması için gerekli görünmektedir. Kıyıların korunması, doğa ve ekosisteme verilebilecek zararların önceden öngörülüp bu yönde tedbir alınması turizmin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, Maraş bölgesinde 1960-70 arası dönemde ve bir ölçüde de son dönemlere kadar Güney Kıbrıs'ta yaşanan çarpık büyüme hatırlanmalı ve halen

21 Lapta yöresinde bulunan turistik tesislere yönelik olarak bir kanalizasyon hattı ve arıtma tesisi projelendirilmiştir. Ayrıca, Gazi Mağusa'da Palm Beach Hotel'e, Doğu Akdeniz Üniversitesi'ne ve devlet hastahanesine ait paket arıtma tesisleri bulunmaktadır (Boğaziçi Üniversitesi -TUYGAR, 1998).

büyük ölçüde otantik yapısını korumayı başaran Kuzey Kıbrıs'ta hızlı büyüme adına geri dönülemeyecek hatalar yapılması önlenmelidir.

DÖVİZ GETİRİLERİ VE İSTİHDAM

Turizm sektörü, içinde bulunduğu kötü duruma rağmen, KKTC ekonomisinin vazgeçilmez döviz kaynaklarından birisi olmaya devam etmektedir. 1999'da net turizm gelirleri 192.8 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığının % 53.5'ini karşılamıştır (DPÖ, 2001). Turizmin 1978'den bu yana dış ticaret açığını karşılama oranı adaya gelen yabancı turist sayısı ve TL'nin değer kaybına orantılı olarak % 40 ve % 75 arasında değişmiştir. Son yıllarda, KKTC ekonomisine yönelik yaptırımların artmasıyla beraber özellikle tarım ürünleri ihracatında büyük oranlı düşüşler yaşanmıştır. Aynı şekilde, bir dönem ihracatta önemli bir yer tutan ve ağırlıklı fason üretim yapan tekstil sektöründe yaşanan olumsuzluklar (yabancı ülkelerin kota uygulamaları, KKTC menşeli ihraç mallarına uygulanan ek vergiler, vb.) bu sektörü durma noktasına getirmiştir. Dolayısıyla, ülkenin döviz kaynağı olarak turizm sektörünün önemi son yıllarda daha da artmıştır.

Dış ticaret açığını kapamadaki katkısına rağmen, turizm sektörünün KKTC ekonomisinde önemli bir yer teşkil ettiğini iddia etmek güçtür. Turizmin yarattığı katma değer 1999'da 1977 sabit fiyatlarıyla 277.8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (DPÖ, 2001). Bu miktar Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) % 3.1'ine denk gelmektedir. Turizmin GSYİH'daki payı seneler itibariyle değişmekle beraber, hiçbir zaman % 3.5'in üzerine çıkamamıştır. Daha da çarpıcı olan, geçen 22 yıl (1978-99) sonrasında turizmin GSYİH'deki payının sadece 0.2 puan kadar artış göstermesidir. Bunun yanında, turizm sektörünün sabit ser-

maye yatırımlarından aldığı pay da oldukça düşüktür. 1999 yılında yapılan sabit sermaye yatırımlarının sadece % 4.8'i turizme yönelik olmuştur. Ancak diğer alanlara yapılan bir kısım yatırımın da turizm sektörünü olumlu yönde etkilediği unutulmamalıdır. Örneğin, 1999 yılındaki toplam yatırımların % 27'si ulaştırma-haberleşmeye yönelik olmuştur. Bu tür altyapıyı güçlendirmeye yönelik yatırımların özellikle turizm sektörünün de düşünülerek projelendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

GSYİH'daki yerine paralel olarak turizm sektörünün istihdamdaki yeri de diğer sektörlerle göre çok düşüktür. 1999'da çalışan nüfusun sadece % 4.0'ı turizm sektöründe istihdam edilmiştir ki bu rakam lokantacılık alt sektörünü de içermektedir (DPÖ, 2001). Yıllar itibariyle, turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısında belli oranda bir gelişme sağlanmıştır. Örneğin, 1983'te bu sektörde 840 kişi istihdam edilmişken (toplam istihdamdaki payı % 1.5), bu rakam 1990'da 1770 kişiye (% 2.5) ve 1999'da 3536'ya ulaşmıştır. Ancak diğer sektörlerle nazaran bu gelişme yine de çok düşük düzeylerde kalmıştır.

Turizm sektörünün 1960'lardaki yeri ve bugünkü potansiyeli düşünüldüğünde, KKTC ekonomisi için öncelikli olarak geliştirilmesi gereken bir alan olduğu ortadadır. Daha önce tartışılmış olan doluluk oranlarındaki düşüklük, atıl kapasite sorununun yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Bu da, büyük miktarlarda sabit yatırımlara ihtiyaç duyulmadan turizm sektörünün GSYİH'daki ve istihdamdaki yerinin pazarlama politikaları ile artırılabilmesine işaret etmektedir. Bu iş için öncelikle turist sayısını artırmaya yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. KKTC ekonomisinin döviz getirici sektör olarak turizm sektörünü ön plana çıkarması, pazarlama politikalarının öncelikle yabancı turistleri hedef alması gerekliliğine işaret etmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi yabancı girişlerin toplam girişler içindeki payı % 25'le sınırlı kalmaktadır. Yabancı turist profiline bakıldığı zaman bunların büyük çoğunluğunun İngiliz ve Alman turistlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle, KKTC turizmi ağırlıklı olarak döviz getirileri açısından bu iki gruba dayanmaktadır. Turist çeşitliliğinin artırılması döviz getirilerinde belli bir istikrarın sağlanmasına da yol açacağı için üzerinde ivedilikle durulması gereken bir konudur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm sektörü KKTC ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. KKTC'nin içinde bulunduğu siyasi durumun yakın bir gelecekte değişmesi ve dolayısıyla, maruz kaldığı ambargonun ve dış baskıların sona ermesi mümkün görünmemektedir. Hatta, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs sorununa taraf olmasıyla bu baskı ve ambargoların yakın bir gelecekte daha da artması beklenebilir. Dolayısıyla, KKTC'nin Türkiye piyasası dışında ekonomik açıdan ilişkilerini geliştirebileceği pazar sayısı sınırlıdır. Bunun anlamı, döviz getirisi açısından ihracattan katkı beklemenin hayalcilik olacaktır. Nitekim, sanayi ve tarım ürünlerinin ihracatı her geçen gün zorlaşmakta, ihracat gelirleri düşmektedir. Bu noktada, özellikle döviz getirisi açısından, diğer alanlara göre hareket serbestliğinin daha az kısıtlandığı turizme yönelmekten başka çıkar yol görünmemektedir. Turizm sektörü, döviz geliri sağlamanın yanında, KKTC gerçeğinin üçüncü ülkelerde duyurulması ve destek bulması için de etkin bir araç olabilir.

KKTC'nin turizm potansiyeli en az Güney Kıbrıs'ın olduğu kadar yüksektir. Dolayısıyla, doğru ve akılcı turizm politikaları ile Güney Kıbrıs'ta olduğu gibi turizmin KKTC

ekonomisinin öncü sektörü haline dönüştürülmesi olası görünmektedir. Bugüne kadar bu potansiyelden maksimum fayda sağlanamamasının önemli nedenlerinden biri uluslararası siyasi ortam olmakla birlikte, belki de daha da önemli başka bir neden, planlama ve uygulamadaki hatalar ve kaynakların iyi kullanılmamasıdır. 1974 Barış Harekati'nin üzerinden 25 yılı aşkın zaman geçmesine rağmen, Turizm Master Planı ancak 1999'da oluşturulmuş,²² ama henüz uygulamaya konulamamıştır. Bunun yanı sıra, bu güne kadar turizm sektörüne yönelik geniş kapsamlı bir saha çalışması da yapılmamıştır. Dolayısıyla, turizme yönelik politikalar, sektörün yapısı tam olarak anlaşılamadan ve uzun dönemli hedefler belirlenmeden geliştirilmiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak turizm sektörü dışsal etmenlere açık olmuş ve arzu edilen büyüme hızına erişememiştir.

Turizm sektöründe 2000 yılı için hedeflenen % 6.7'lik reel büyümenin gerçekleşmesi ve bu değerin üzerine çıkılması için turizm sektörünün yeniden yapılandırılması şart görünmektedir (DPÖ, 1999b). Öncelikle turist profilinin anlaşılması için gümrük giriş veya çıkışlarında doldurulmak üzere Turist Bilgi Formları'nın tekrar işler duruma getirilmesi gerekmektedir. Bilgi formlarının giriş veya çıkış yapanların vaktini en az alacak biçimde düzenlenmesiyle, adaya gelenler hakkında sağlıklı bilgiye ulaşılabilir. Bunun yanı sıra, Turizmle ilgili Bakanlığın, üniversitelerle işbirliği yaparak bilimsel yöntemler ışığında belli zaman dilimleri içinde, saha çalışması yapması/yaptırması gerekmektedir. Saha çalışmasının amacı, Turist Bilgi Formlarının ötesine gidip turistler hakkında daha detaylı bilgi alınması, KKTC'yi tercih nedenlerinin ve karşılaştıkları sorunların anlaşıl-

22 Turizm Master Planı üzerine yapılan çalışmalar 1994 yılında başlamış olmakla birlikte, bu çalışmalar kesintiye uğrayarak ancak 1999'da son aşamasına gelebilmiştir.

masıdır. Bu tür çalışmaların yapılması turizm ürününün geliştirilip çeşitlendirilmesinde ve dolayısıyla, yatırımların yönlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Adaya gelen turist sayısını artırmak için öncelikle hedef gruplar seçilmeli ve tanıtım programları bu doğrultuda yürütülmelidir. Uluslararası turizm piyasasında belli nişlerin belirlenmesi KKTC'ye turist çekme çabalarını kolaylaştırmanın yanında, daha kısa zamanda sonuç almayı da sağlayacaktır. Örneğin, Avrupa'nın hızla yaşlanan nüfusu göz önünde bulundurularak, bu gruba yönelik olarak ne tür turizm ürünlerinin sunulabileceği araştırılmalı, bu grubun turizme karşı olan fiyat ve gelir esneklikleri bilimsel yöntemlerle tespit edilmelidir. Turist sayısını artırmada izlenebilecek başka bir strateji ise Güney Kıbrıs'ın turist potansiyelinden faydalanmaktır. Güney Kıbrıs'a gelen turist gruplarının profili çıkarılarak, bu gruplar arasında hedeflenebilecekler seçilmeli ve bu yönde pazarlama politikaları geliştirilmelidir. Aynı şekilde, Türkiye'nin Akdeniz sahillerini tercih eden turist profili çıkarılarak, bu grupların KKTC'ye gelmesini sağlayacak politikalar üzerinde durulmalıdır.

KKTC'nin turizm potansiyelinin artırılması için halihazırda sunulan turizm ürününün zenginleştirilmesi şart görünmektedir. Deniz-güneş-kum turizminin yanı sıra, Kıbrıs adasının tarihsel geçmişi ön plana çıkarılarak, kültür turizmi daha yoğun bir şekilde pazarlanmalıdır. Özel ilgi turizmi yine geliştirilme potansiyeli olan bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Adadaki üniversiteler ve oluşturdukları altyapıdan yararlanılarak, konferans turizmi geliştirilebilecek başka bir ürün olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra, yurt dışındaki üniversitelerle işbirliğine gidilerek, Kıbrıs adasına özel konularda (tarihsel geçmişi, ekolojik ve jeolojik yapısı, tabiat örtüsü, vb.) yaz kursları düzenleme olanakları araştırılmalıdır. Turizmi mevsimsellik-

ten kurtarmaya ve dolayısıyla var olan kapasiteyi daha etkin bir şekilde kullanmaya yönelik olarak kış turizmi geliştirilmelidir. Doğa yürüyüşleri, dağcılık gibi faaliyetler kışların güneşli ve ılıman geçmesi nedeniyle pazarlanması uygun ürünler olarak görünmektedir. Yürüyüş yollarının belirlenmesi, haritaların oluşturulması, görülebilecek özel yerlerin işaretlenmesi bu çabayı destekleyici unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

KKTC'nin turistik mekan olarak kendini diğer turistik bölgelerden ayırabilmesi bugünkü otantik yapısını koruyabilmesinden geçer. Dolayısıyla, turistik tesislerin çevreye ve tarihsel dokuya uygun olarak projelendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çabada Turizmle ilgili Bakanlığa büyük görevler düşmektedir. Tesislerin henüz proje aşamasındayken denetlenip, KKTC'nin beton yığını otellerle bezeli bir yer haline dönüşmesine izin verilmemelidir. Bu noktada, geliştirilebilecek bir ürün olarak köy ve agroturizm ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda özellikle yabancı turistler arasında köy turizmine artarak çoğalan bir ilgi olmasına rağmen, KKTC'nin bu talebi büyük ölçüde göz ardı ettiği söylenebilir. KKTC'de yapılan bir saha çalışmasına göre turizme genel bakış kitle turizmi çerçevesinde kalmakta ve turizm yatırımları olarak tatil köylerinin ve otellerin inşaatı anlaşılmaktadır (Scott, 1997). Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak pansiyonculuk fazla bir gelişme gösterememiştir. Aksine, pansiyonculuk çoğu zaman KKTC'ye bavlul turizmi veya çalışma amacıyla gelenlerin geçici barınma talebini karşılayan, düşük kâr marjına sahip bir çalışma alanı olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla, yakın bir gelecekte pansiyonculuğa bakışı değiştirici politikalar geliştirilmediği takdirde, bu tür turizmciliğin gelişmesi mümkün görünmemektedir. Pansiyonculuğun gelişmesinde en önemli girdi olarak bilinçlendirme ve bilgilendirme politi-

kaları gelmektedir. Potansiyel girişimcilere bu alanda bir dizi eğitim semineri (muhasabe, pazarlama, hizmet sunumu gibi alanlarda) verilmeli ve destek hizmetleri sunulmalıdır. Turizm Teşvik Yasası'nın çerçevesi genişletilerek amaç uygun pansiyonculuk yapan veya yapmak isteyenlerin çabalarının desteklenmesi de düşünülebilir.

Turizm alanında alınması gereken başka bir önlem ise turistik tesislerin belli bir bölgeye yığılmasını engellemektir. Halihazırda Girne ve yöresi en gelişmiş bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun aksine Lefkoşa bölgesine bağlı Güzelyurt ve Lefke yöresi ve Gazi Mağusa bölgesine bağlı Karpaz yöresi turizm açısından en geri kalmış bölge durumundadır. Bu bölgelere yönelik teşviklerin artırılması ile turizm faaliyetleri bu yörelere de kaydırılabilir. Böylelikle, bu yöredeki ekonomik faaliyetlerin artmasının sağlanabileceği gibi Girne ve Gazi Mağusa bölgelerindeki yoğunluğun azalmasına ve altyapı üzerindeki baskıların kalkmasına yardımcı olunabilir.

Sunulan turizm ürününün geliştirilmesinin yanı sıra, pazarlama politikalarında da iyileştirilmeye gidilmesi gerekmektedir. Yabancı tur operatörleri ile daha yoğun ilişkiye girilmesi adaya daha fazla yabancı turist çekilmesi açısından şart görünmektedir. Tanıtım faaliyetlerinin artırılması bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Tanıtım bürolarının, turist potansiyeli yoğun olan ülkelerde açılması, var olanlarının daha etkin bir şekilde kullanılması, ilgi çekici reklam ve afişlerin hazırlanması bu yönde yapılabilecek girişimlere örnek olarak verilebilir.

Ulaşım probleminin aşılması sunulan ürününün pazarlanmasında büyük önem taşımaktadır. Kıbrıs Türk Hava Yolları bünyesinde bir charter şirketinin kurulması ve bu şirket aracılığı ile turist taşımacılığında maliyetlerin indirilmesi bu yönde atılabilecek en önemli adımlardan biri-

sidir. Böyle bir şirket yabancı tur operatörlerinin aldıkları riski sınırlamanın yanı sıra, turistik tesis işletmecilerinin daha planlı hareket etmesine de yol açacaktır. Böylelikle, hem turist sayısında, hem de sunulan ürünün kalitesinde artışlar sağlanacaktır.

Sonuç olarak, KKTC turizminin geliştirilmesinde Turizmle ilgili Bakanlığa büyük görevler düşmektedir. Alınacak kararların yansız ve ülke çıkarlarını gözeten nitelikte olabilmesi için, karar alıcıların politik kaygılardan uzak olması gerekmektedir. Bunun sağlanması ise bu kararların Bakanlık tarafından değil, bağımsız bir grup tarafından alınmasıyla olabilir. Diğer bir deyişle, turizm politikalarının belirlenmesinde teknokratlardan, turizmcilerden ve akademisyenlerden oluşan bağımsız bir oluşum düşünülebilir. Bu oluşum kâr amacı gütmeyen, bağımsız bir organizasyon şeklinde yapılandırılabilir. Böylelikle, iç siyasi kaygılardan uzak, uzun soluklu politika ve programların geliştirilmesi mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ - TUYGAR, KKTC, *Turizm Gelişim Planı* (Turizm Master Planı), yayımlanmamış rapor, 1998.
- DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ (DPÖ), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1998*, Lefkoşa, 1999a.
- _____, *2000 Geçiş Yılı Programı*, Lefkoşa, 1999b.
- _____, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1999*, Lefkoşa, 2001.
- SCOTT, J., "Changes and Choices: Women and Tourism in North Cyprus", M. Thea Sinclair (Der.), *Gender, Work and Tourism* içinde, Routledge, New York, 1997.
- SINCLAIR, T.M., "Tourism and Economic Development: A Survey", *Journal of Development Studies*, 34(5), 1998, s. 1-51.
- TURİZM PLANLAMA DAİRESİ (TPD), *Turizm İstatistik Yıllıkları 1975-1977*, Lefkoşa, 1976-1978.
- _____, *Turizm İstatistik Yıllıkları 1978-1998*, Lefkoşa, 1979-1998.
- _____, *Turizm İstatistik Yıllığı 1998*, Lefkoşa, 1999.
- _____, *Turizm İstatistik Yıllığı 1999*, Lefkoşa, 2000.
- YEŞİLADA, E., *Kıbrıs'ta Turizm*, Grafik Sanatlar Matbaacılık, Lefkoşa, 1994.

VII. BÖLÜM

KKTC Finansal Piyasalarındaki Gelişmeler Üzerine Bazı Gözlemler

Serdar Şahinkaya

GİRİŞ

Tasarruf/yatırım işlev ve birimlerinin ayrıldığı bir piyasa ekonomisinde mali kurumlar, araç ve piyasalardan oluşan finansal sistem, kaynakların oluşum, dağılım ve kullanılmasında önemli roller üstlenmektedir. Bu bağlamda, ülkelere ait iktisadi temelli teknik değerlendirme raporlarının finansal piyasalara ilişkin bölümlerinin klasik formatı, genellikle finansal piyasaları oluşturan "aktör"lerin gelişimi, bu aktörler tarafından kumanda edilen faktörlerdeki hareketlilik ile bu aktör ve faktörlerin bahse konu ülkenin farklı ulusal büyüklüklerine oranı ve katkıları etrafında kurgulanır. Bu kurgu, finansal piyasalara ve diğer iktisadi göstergelere ait sağlıklı verilerin var olması halinde gerçek-

leştirilebilir. Bu değerlendirme yazısında KKTC'nin finansal piyasaları üzerine yapılan egzersizlerin sınırı, elde edilen kıt ve homojen olmayan veriler ve bu verilerin nitelikleri tarafından belirlenecektir.¹

Aşağıdaki bölümlerde yer alan gözlemlerimizden yapılacak çıkarsamalar Türkiye ile KKTC'nin hem kendilerine özgü hem de ikili ilişkilerin seyrinin "çerçeve" olarak kullanıldığı bir bakış açısı dahilinde yorumlanmalı ve oldukça uzun bir süredir dile getirilen ve giderek de yoğunlaşan "KKTC ekonomisini Türkiye ekonomisi ile bütünleştirme" çabaları da unutulmamalıdır.

KKTC'DE PARA VE KAMBIYO DÜZENİ

Türk Lirasının (TL) resmi para birimi olarak kabulü nedeniyle KKTC'nin kendisine ait ulusal bir para birimi yoktur. Ulusal paranın olmayışı, bilinen mekanizma ve parametreler yardımıyla para politikası oluşturma ve uygulamayı mümkün kılmamaktadır.

Türkiye'de ulusal para birimi TL'nin arzı, TC Merkez Bankası'nın kontrolündedir. Oysa KKTC'de TL'nin arzı, KKTC Merkez Bankası'nın yükümlölüklerinden çok, Türkiye ile yapılan ticaret ve iki ülke arasındaki sermaye hareketleri tarafından belirlenmektedir. Teknik terimlerle söylenilirse, KKTC'de para arzı, finansal sisteme bir dışsal değişken olarak girmektedir. Dolayısıyla, KKTC'de emisyonun kontrolü de söz konusu olamamakta, faizler ile döviz kurları da ekonomiye birer dışsal değişken olarak katılmaktadır. Daha da önemlisi, bu bağlantı nedeni ile Türkiye'deki her türlü mali kriz KKTC'ye de ithal edilmekte ve bu mali kriz KKTC'nin kendi dinamikleri nedeniyle zaman

1 KKTC'ye ait kimi verilerin sağlanmasıda verdiği destek nedeniyle KKTC Kalkınma Bankası Proje Değerlendirme Müdürü Sayın Fatma Kınış'a teşekkür ederim.

zaman daha büyük boyutlu ve yakıcı olabilmektedir. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinin sağlıklı bir yapıya kavuşması, KKTC ekonomisi açısından da oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca, KKTC'de TL'nin resmi para birimi olması, esas itibarıyla iki taraf arasında "Ortak Ekonomik Alan"ı doğal olarak yaratacak olan temel bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Dünyada ve Türkiye'de finansal piyasaları serbestleştirme ve kuralsızlaştırma eğilimleri, kısa dönemli gecikmelerle KKTC'de de eksiksiz uygulanmıştır. 1984'te döviz işlemlerinin serbestleştirilmesi, Aralık 1986'da Türkiye ile imzalanan işbirliği protokolü ile KKTC ekonomisinin piyasa ekonomisine tam uyumu için gerekli desteğin sağlanması, Kasım 1987 tarihli Para ve Kambiyo Yasası ile döviz kurlarının bankalarca resmi kura bağlı olmadan serbestçe saptanması, 1990'da Türkiye'de henüz (Eylül 2001) gerçekleştirilmemiş bir düzenleme ile off-shore Bankacılık Yasası ve Tüzüğü'nün yürürlüğe girmesi ve nihayet Haziran 1991'de faiz oranlarının serbest bırakılması... Böylece KKTC'de gerçek denetim dışı yeni finansal kurumların türemesine yol açan liberal çerçeve tamamlanmıştır.

KKTC'de finansal sistemin çerçeve yasası olan Para ve Kambiyo Yasası, Temmuz 1997'de yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, tedavüldeki resmi para olan TL'nin, KKTC'ye ithali ile ihracını ve yurtiçi ve yurtdışındaki her türlü kullanımını serbest bırakmaktadır. Bununla birlikte, gerçek ve tüzel kişilerin döviz bulundurma, döviz bir değişim aracı olarak kullanması, ödeme emri ve akitlerdeki rakamları (tutarları) döviz ile ifade etmeleri de mümkündür. Bankalar, döviz büroları ve KKTC Merkez Bankası kendi işlemlerinde döviz alış ve satış kurlarını serbestçe belirlemektedirler.

KKTC'de Merkez Bankası ve Kalkınma Bankası (KKTC Kalkınma Bankası) yanında, bankacılık işlevlerini

Bankalar Yasası'na tâbi olarak gerçekleştiren bankalar ve *off-shore* bankacılık birimleri dışında çok sayıda kooperatif kuruluşu ile kredi şirketleri de mevduat toplamakta ve küçümsemeyecek oranlarda kredi kullanılabilmektedir. Ayrıca KKTC finansal piyasaları topluluğu içinde döviz, altın ve sermaye piyasalarından da söz edilebilir.

KKTC MERKEZ BANKASI

KKTC Merkez Bankası (bundan böyle kısaca KKTC-MB), 26 Haziran 1987 tarih ve 35/1987 sayılı Yasa² ile kamu tüzel kişiliğini haiz olarak faaliyetini sürdürmektedir. KKTC-MB yönetim kurulu, bir başkan ve iki başkan yardımcısından oluşmakta, başkan ve yardımcıları Başbakan tarafından Bakanlar Kurulu'nun onayı ile, üyeler ise Bakanlar Kurulu tarafından beşer yıllık süreler için atanmaktadır.

KKTC'de bankaların taahhütlerine karşılık bulunduracakları genel dispoñibilitenin en düşük oranı, KKTC-MB'ce saptanmaktadır. Dispoñibl değerlerin niteliği ve miktarının belirlenmesi (hesaplanma) yöntem ve kriterleri, KKTC-MB'ce çıkarılan bir tebliğ ile düzenlenerek Resmi Gazete'de ilan edilmektedir. Bankalar, genel dispoñibilite-den başka KKTC-MB'de açılacak özel bloke birer hesapta nakden mevduat karşılığı tesis etmek zorundadır. Karşılığın bankalar mevduatı dışında kalan tüm mevduata oranı, iktisadi konjonktüre göre KKTC-MB'ce saptanmaktadır³. KKTC'nde dispoñibilite oranı % 10, mevduat munzam karşılığı % 15 oranında uygulanmakta ve KKTC-MB, munzam

2 Bahse konu yasa ile 31/1983 sayılı KKTC-MB yasası yürürlükten kaldırılmıştır. 35/1987 sayılı mevcut yasanın kimi hükümleri, 44/1992, 56/1994, 38/1998 ve 49/2000 sayılı yasalarla tadil edilmiştir. KKTC-MB yasası üzerinde kapsamlı bir değişiklik, bu yazının basıma hazırlandığı günlerde gerçekleşmek üzereydi.

3 Bahse konu yasa, Mad.24/2 - 3.

karşılık olarak tutulan hesaplara yıllık % 12 oranında faiz uygulamaktadır.

KKTC-MB, TL ve döviz cinsinden mevduat kabulünde ve kredi işlemlerindeki faiz oranları ve diğer menfaatlerin tespitini veya faiz oranlarının serbest bırakılmasını saptamaya yetkilidir. Bu hususlar Maliye Bakanlığı'nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'nun alacağı kararların Resmi Gazete'de yayımlanması ile yürürlüğe girer.⁴

KKTC-MB, miktarı cari yıl genel bütçe hacminin % 15'ini geçmemek üzere Hazine'ye kısa vadeli avans açabilmekte ve Banka'nın denetimi Sayıştay tarafından gerçekleştirilmektedir.

KKTC-MB'nin satır başları ile özetlenen bu kurumsal yapısı, 1211 sayılı TC Merkez Bankası Yasası'na oldukça benzer; hatta kimi maddelerde birebir karşılıklılık söz konusudur. Ancak, yasal düzenlemelerin varlığına rağmen, uygulamada yaşanan gelişmeler bu düzenlemelerden oldukça farklı tezahür edebilmektedir.

KKTC-MB'nin kurumsal yapılanmasına ilişkin bu özet tanımlayıcı bilgileri takiben bilançolardaki gelişmeleri inceleyelim. Bilindiği üzere, geleneksel Merkez Bankalarının bilançoları hem ekonomiyi etkiler; hem de ekonomideki gelişmelerden etkilenir. Bilançolardaki değişimler döviz kurlarını, faiz hadlerini, fiyatlar genel seviyesini, mevduat ve kredi hacmini ve giderek bekleyişleri de etkileyebilmektedir. KKTC-MB Bilançosu ise, müessiriyet açısından yukarıda tarif edilen etkileri, Giriş bölümünde belirtmeye gayret ettiğimiz nedenlerden dolayı yaratamamaktadır.

Tablo 1a,b'de KKTC-MB'nin 1990-2000 dönemi Yıllık Raporlarından elde edilen bilançolar toplulaştırılmış bulunmaktadır. Yıllık bilançoların yayınlanmış formatları 1990-2000 döneminde üç altdönem olarak (1990-93;

4 Bahse konu yasa, Md.25.

1994-97; 1998-99) farklılaşmaktadır (örneğin; Hazine Cari Hesabı Kalemi'ne 1990-93 döneminde Pasifler'de, 1994-97 döneminde ana bir kalem olarak Aktifler'de, 1998 sonrasında da Diğer Aktifler'in bir alt kalemi olarak yer verilmiştir). Bilanço formatlarında gözlenen bir başka eğilim de alt kalemlere giderek yer verilmeyişidir. Tablolarda yer alan kimi hücrelerde somut verilerin yer almayışı da bu nedenledir. Tablo 1a,b ve ondan türetilen Tablo 2 oluşturulurken, bilgi kaybını olabildiğince önlemek amacıyla, bilanço formatındaki alt kalemlere ulaşılabilen en detaylı hali ile yer verilmiştir.

35/1987 Sıra No'lu Yasa çerçevesinde faaliyet gösteren KKTC-MB, KKTC ekonomisinde likidite arzını, esas olarak bankalar tarafından getirilen kısa vadeli senet ve vesikaları reeskonta kabul ederek veya kamu kurum ve kuruluşlarına Hazine kefaleti karşılığında avans vermek suretiyle sağlamakta/düzenlemektedir.

Tablo 1 ve 2'den hareketle KKTC-MB'nin bilançolarına ilişkin aşağıdaki gözlemler yapılabilir:

- (i) İncelenen 1990-99 döneminde KKTC-MB'nin aktif büyüklüğü 332.7 milyar TL'den 206 trilyon TL'ye yükselirken, bankanın sermayesi nominal olarak sabit kalmıştır.
- (ii) Likit aktifler, ya da farklı bir ifadeyle Döner Değerler'in payı, Krediler'in lehine azalışını sürdürmüş, 1990 yılında Toplam Aktifler'in % 84,2'sini oluştururken 1994 yılından itibaren azalış trendi hızlanarak 1999 yılında % 14.0 düzeylerine gerilemiştir.
- (iii) KKTC dışında bankalardaki Depo Mevduatların hacmini gösteren Hariçteki Bankalar (TL+Yabancı Para) kalemi dönem başında Likit Aktifler'in % 86'sı dolayında iken 1994'te bu pay bir

Tablo 1a
KKTC Merkez Bankası Bilançolarının Gelişimi, 1990 - 99 (Milyar TL)

AKTİFLER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
DÖNER DEĞERLER	279.987	481.619	984.152	1562.99	4282.93	2475.43	4996.0	17545.2	17197.5	28744
Kasa	14.985	31.729	61.755	36.14	315.84	117.25	367.1	11.8	17.9	25
Yoldaki Paralar		0.001				244.50				
Alın Kasası	0.536	0.536	0.536	0.54	8.58	21.93	33.7	47.8	72.7	132
Efektif Deposu	24.065	37.025	69.975	90.09	668.49	817.02	1846.5	3380.4	5629.9	7367
Bankalar Nezdinde Mevduat (TL)									3703.0	68
Bankalar Nezdinde Mevduat (Döviz)									4588.4	10454
Hariçteki Bankalar (TL+Döviz)	240.401	412.328	851.885	1436.22	3290.02	1274.74	2748.7	14105.2	3185.5	10698
HAZINE CARİ HESABI (TL)					0.61	1.69	992.0	0.5		
KREDİLER	48.586	52.464	162.410	526.94	1246.22	6438.79	14469.4	25482.4	59178.3	101856
Hazineye Kısa Vadeli Avans	25.000	25.000	75.000	255.00	970.00	5470.00	11808.0	19861.0	44.459.0	81.518
Hazine Kefalet/Hazirana Üzer Avans	12.920	13.220	36.195	63.59	111.71	374.00	731.6	1388.0	2734.8	1076
İhracat Senetleri Üzerine Avans	0.156	1.188	4.355	124.00	34.89	30.57	30.5	126.5		
Küçük Sanat Erbabı Üzerine Avans	3.330	3.318	6.907	43.33	41.83	50.42	144.3	156.0		
Döviz Mukabili Avans						39.22	268.2	548.9	119.9	173
Ticaret Senetleri Üzerine Avans	0.300	0.300	20.500	0.50				468.9		
Sanayi Senetleri Üzerine Avans	1.329	4.130	14.944	33.40	21.85	12.85	10.9	9.3		
Tarım Senetleri Üzerine Avans	0.425	0.245	0.082	0.05	0.01		525.9	1104.1		
Turizm Senetleri Üzerine Avans	5.127	5.065	4.427	7.07	3.08	0.63	0.6	0.6		
Döviz Senetleri Üzerine Avans					62.85	461.11	949.5	1819.2	11864.7	19089
BİNA VE TECHİZAT	0.776	0.822	0.809	0.79	1.53	1.59	2.9	12.1	47.1	42
DIĞER AKTİFLER	3.380	16.073	58.447	61.08	1036.03	4014.61	9695.5	13738.0	33603.3	75440
TOPLAM	332.729	550.978	1205.817	2151.80	6567.31	12932.12	30155.8	56778.4	110026.1	206082

Not: Topamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Yıllık Raporları, çeşitli sayılar.

Tablo 1b

KKTC Merkez Bankası Bilançolarının Gelişimi, 1990 - 99 (Milyar TL)

PASIFLER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
HAZINE CARİ HESABI	52.611	63.175	24.335	36.74						
Türk Lirası	52.611	60.818	24.335	36.74						
Döviz		2.357								
MEVDUAT	103.860	174.469	547.271	992.35	2929.07	3755.99	8362.4	16369.6	16480.7	32547
Türk Lirası	45.448	57.543	166.321	317.29	506.75	581.74	1925.9	4814.7	5203.1	7587
Döviz	58.411	116.927	380.951	675.077	2422.32	3174.25	6436.9	11554.9	11277.6	24960
MEVDUAT MUNZAM KARŞILIKLARI	116.703	177.654	455.264	881.44	2399.28	4376.07	9951.7	20872.9	36713.6	69885
FONLAR	12.580	21.753	106.859	147.94	226.75	437.29	1038.1	2375.2	9641.6	37072
Yerel Gazeteleri Destekleme Fonu			b.	b.	b.	1.5	2.3	b.	b.	b.
Faiz Farkı Fonu	12.353	17.710	20.312	18.08	11.10	6.42	68.4	173.5	b.	b.
Turizm Gelişim ve Tanıtım Fonu	0.228	0.983	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.
Turizm Kred. Ert.ve Destek Fonu		2.496	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.
Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu		0.565	6.246	18.58	144.51	144.51	359.7	849.0	b.	b.
DİĞER PASIFLER	0.959	40.753	6.614	13.67	852.91	4188.05	10148.6	15239.7	39035.6	47263
ÖZ KAYNAKLAR	46.016	73.175	65.473	79.64	159.30	174.72	655.0	1921.0	8154.7	19316
Sermaye	2.000	2.000	2.000	2.00	2.00	2.00	2.0	2.0	2.0	2
İhtiyatlar	23.879	43.861	63.473	63.47	71.30	81.72	653.0	655.0	8152.7	18605
Diğer	20.137	27.313		14.17	86.00	91.00	-	1264.0	-	709
TOPLAM	332.729	550.978	1205.817	2151.80	6567.31	12932.12	30155.8	56778.4	110026.1	206082

b.: Ayrıntısı bilinmiyor.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Yıllık Raporları.

Tablo 2 (devam)

PASİFLER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
HAZINE CARİ HESABI	15.8	11.5	2.0	1.7						
Türk Lirası	100.0	96.3	100.0	100.0						
Döviz	-	3.7	0.0	0.0						
MEVDUAT	31.2	31.7	45.4	46.1	44.6	29.0	27.7	28.8	15.0	15.8
Türk Lirası	43.8	33.0	30.4	32.0	17.3	15.5	23.0	29.4	31.6	23.3
Döviz	56.2	67.0	69.6	68.0	82.7	84.5	77.0	70.6	68.4	76.7
MEVDUAT MUNZAM KARŞILIKLARI	35.1	32.2	37.8	41.0	36.5	33.8	33.0	36.8	33.4	33.9
FONLAR	3.8	4.0	8.9	6.9	3.5	3.4	3.4	4.2	8.8	18.0
Yerel Gazeteleri Destekleme Fonu	-	0.0	b.	b.	b.	b.	0.1	0.1	b.	b.
Faiz Farkı Fonu	98.2	81.4	19.0	12.2	4.9	1.5	6.6	7.3	b.	b.
Turizm Geliştirme ve Tanıtma Fonu	1.8	4.5	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.
Turizm Kred. Ert. ve Destek Fonu	-	11.5	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.	b.
Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu	-	2.6	5.9	12.6	63.7	33.1	34.7	35.7	b.	b.
DİĞER PASİFLER	0.3	7.4	0.6	0.6	13.0	32.4	33.7	26.8	35.5	22.9
ÖZ KAYNAKLAR	13.8	13.3	5.4	3.7	2.4	1.4	2.2	3.4	7.4	9.4
Sermaye	4.3	2.7	3.1	2.5	1.3	1.1	0.3	0.1		
İhtiyatlar	51.9	59.9	97.0	79.7	44.8	46.8	99.7	34.1	100.0	96.3
Diğer	43.8	37.3	0.0	17.8	54.0	52.1	0.0	65.8	0.0	3.7
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

b.: Ayrıntısı bilinmiyor. İhmal edilebilir mertebede.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

miktar gerilemiş ve 1997 yılı hariç (% 80.4) bu azalış trendini sürdürerek % 37.2'ye inmiştir. Bu eğilim, KKTC-MB'nin zaten oldukça dar olan mali kaynaklarını giderek mevduat dışı alanlara kaydırmasının bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

- (iv) Krediler kalemi, KKTC'nde likidite arzının temel belirleyicisidir. Krediler kaleminin detaylarının incelenmesinden de görüleceği üzere "Sanayi, Tarım, Turizm, Ticaret, Küçük Sanatlar, İhracat Senetleri Üzerine Avans" başlıkları, hesaben dahi olsa "Reel Sektör"ün reeskont penceresi ile desteklendiğinin (geçmişte), destekleme olanağının hukuken hâlâ mevcudiyetini koruduğunun açık işaretidir.⁵ Toplam Aktifler'in 1990-94 döneminde % 16'sını oluşturan Krediler, 1995-99 döneminde ise ortalama olarak % 49.2'lik bir pay almıştır. Krediler'in Aktifler içerisindeki payının artması ve yukarıda zikredildiği üzere alt kalemlerin tanımlanmaları birlikte değerlendirildiğinde gözlenen en çarpıcı husus, değişim sürecinde sektörlerin desteklenmesi yerine Hazineye Kısa Vadeli Avans'ın giderek baskın bir rol oynadığıdır. Hazineye Kısa Vadeli Avans, 1994 sonrasında Toplam Kredilerin ortalama olarak % 80'ini oluşturmuş ve reel sektörün kaynak ihtiyacına dönük finansal imkânlarını engellemiştir. Bu eğilim nedeniyle İhracat Senetleri dışında Sanayi, Tarım, Turizm, Ticaret, Küçük Sanatlar Senetleri Üzerine Avans mekanizmaları 1990'lar sonunda fiilen çalışmaz

5 Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndaki dönüşüm Eylül 2001 itibariyle KKTC-MB'ye yansımamıştı. Ayrıca Bkz. Dipnot 2.

duruma gelmiştir.

- (v) Duran Varlıklar, ya da bilançodaki tanımlanması ile Bina ve Teçizatlar'ın Toplam Aktifler içerisindeki payı ortalama % 0.1'de seyreder ve Diğer Aktifler'in payı 1990-93 döneminde % 1.0'den % 2.8'e tedricen yükselirken, Muvakkat Borçlular'daki artış nedeni ile 1994 sonrasında önce % 15'lere, sonraları da % 30'lar düzeyine önemli sıçramalar göstermiştir.
- (vi) KKTC-MB Bilançosunun Pasifler'i üzerinde kaba gözlemler, Pasifler'in bileşiminde zaman içerisinde önemli değişiklikler olduğunu saptamamıza imkân vermektedir. Toplam Pasifler içerisinde mevduatların payı 1990 yılında % 31.2'den 1994 yılında % 44.6'ya yükselmekte, 1999'a kadar olan dönemde ise % 15.8'e kadar gerilemektedir. Mevduatların TL/Yabancı Para cinslerine göre dağılımı, dönem boyunca yabancı para lehine artmaya devam etmiştir. Mevduat Munzam Karşılıklarının ise Pasifler içerisindeki payı ise dönem boyunca ortalama % 35 dolayında istikrar göstermiştir.
- (vii) "Devletçe teşviki öngörülen kontrollü tarım (aynı), tarım (nakdi) ve limiti içerisinde kalmak koşulu ile Küçük Esnaf ve Sanatkârlar ile Sanayici ve İhracatçılara ve Turizm sektörüne kontrollü faiz uygulamasını sağlamak amacıyla" 35/1987 sayılı KKTC-MB Yasası'nın 23. maddesinde öngörülen Faiz Farkı Fonu ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, Turizm Geliştirme ve Destekleme Fonu, Turizm Kredileri Erteleme ve Destekleme Fonu ve Yerel Gazeteleri Destekleme Fonları'nın Toplam Pasifler içerisindeki payı

1990 yılında % 3.8 ile başlayıp 1992'de % 8.9'a yükseldikten sonra tedricen gerilemiş, ancak 1998 yılında 1992 yılındaki değerine yeniden ulaşmış, 1999 yılında ise % 18'ler mertebesine yükselmiştir. Fonlar kalemi içerisindeki en yüksek pay Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na aittir.

- (viii) Özkaynaklardaki dramatik gerileyiş oldukça dikkat çekicidir. İncelenen dönem başında Özkaynaklar/Toplam Pasifler oranı % 13.8 iken 1995'te % 1.4'e kadar gerilemiş, 1996'dan 1999'a kadar yeniden artarak % 9.4'e yükselebilmektedir. Sermayenin yaklaşık olarak on yıllık bir dönem boyunca nominal olarak sabit kalması KKTC-MB'nin manevra kabiliyetini oldukça sınırlandırmaktadır.

KKTC KALKINMA BANKASI

KKTC Cumhuriyet Meclisi'nin 3 Temmuz 1992 tarihli birleşiminde kabul olunan ve 17 Temmuz 1992 tarih ve 74 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 45/92 sayılı KKTC Kalkınma Bankası Yasası'nın amaç maddesi, adı geçen bankanın amacını "KKTC ekonomisinin çeşitli sektörlerinin kalkınması, gelişmesi ve iyileştirilmesi için gereken girişimleri yapmak ve krediyi sağlamak suretiyle ülke ekonomisinin genel kalkınmasına yardım etmek" şeklinde düzenlemiştir. Bu amaçla kurulan Lefkoşa merkezli bankanın yine aynı yasanın 58/94 sayılı yasa ile tadil edilmiş olan 5. maddesi çerçevesinde görev ve yetkileri ise şöyle sıralanmıştır:

- (i) Bankanın amaçları doğrultusunda özel ve kamu teşebbüslerinin yatırımları için kredi açmak;

- (ii) Teşebbüslerin yatırımları için Banka dışından sağlayacakları kredilere gerektiğinde garanti vermek;
- (iii) Kredilerinden yararlanabilecek teşebbüslerin, yurtiçinde ve yurtdışından alacakları diğer yatırım kredilerinin sağlanmasında, kullanılmasında ve ödenmesinde aracılık etmek;
- (iv) Kredi olarak verilebilecek kaynakların % 20'sini aşmamak üzere teşebbüslere, en fazla üç yıla kadar uzatılabilen, bir yıl vadeli işletme kredisi açmak;
- (v) Devlet veya özel şirket tahvilleri satın almak;
- (vi) Yönetimine iştirak etmek koşuluyla kârlı görünen yeni teşebbüslere veya mevcut teşebbüslerin yeni yatırım projelerine sermayenin veya proje tutarının % 15'ine kadar iştirak etmek, hisse almak ve gerektiğinde bu hisseleri satmak;
- (vii) Devletin kefaleti altında tahvil çıkarmak;
- (viii) Her türlü taşınır ve taşınmaz malları almak, satmak, kiralamak, kiraya vermek, lehte ve aleyhte rehin, ipotek, intifa, irtifak hakları, taşınmaz mal yükümlülükleri ve diğer hakları tesis etmek;
- (ix) Açtığı krediler karşılığında taşınır mal rehni, ticari işletme rehni, taşınmaz mal ipotegi de dahil olmak üzere her türlü teminat almak.
- (x) Banka, diğer Bankalardan mevduat kabul edebilir ve kredi müşterileri de Bankada hesap açabilirler;
- (xi) Banka, elindeki senet ve vesikaları KKTC Merkez Bankasına reeskont ettirebilir. KKTC Merkez Bankası da Bankanın usulüne uygun olarak sunacağı senet ve vesikaları reeskonta kabul eder.

Banka'nın hisse senetleri "A", "B" ve "C" sınıfı olmak üzere üçe ayrılır. "A" Sınıfı hisse senetleri münhasıran Türk Cemaat Meclisi Konsolide Fonu İnkişaf Sandığı'na ait olup, Banka sermayesinin % 51'inin altına düşemez. "B" Sınıfı hisse senetleri, Bankadan kredi alan gerçek ve tüzel kişilere tahsis edilmiştir. Kredilerden yararlanacak olanlar, kullanacakları kredi miktarının en az % 0.5'i kadar hisse almak zorundadırlar. "C" Sınıfı hisse senetleri, Menkul Kıymetler Borsası'na arz edilecek hisselerdir.

KKTC Merkez Bankası Yasası uyarınca, KKTC Bankalar Yasası'na tabi olarak çalışan Bankalar taahhütlerine karşılık bulundurmaları gerekli % 10 disponibilitenin iki puanlık kısmı için bir yıl vadeli, devlet garantili KKTC Kalkınma Bankası tahvili almak zorundadırlar. TL ve döviz cinsinden çıkarılacak bu tahvillere uygulanacak faiz oranları, iktisadi konjonktüre göre Banka Yönetim Kurulu'na belirlenmektedir⁶. Bu düzenleme, aslında finansal sistemin gelişmesi paralelinde KKTC Kalkınma Bankası'na düzenli bir kaynak akışı da sağlayabilmenin yollarından biri olarak tasarlanmıştır; ancak bankacılık sisteminde yer alan çoğu bankanın bu taahhütleri yerine getirmekten imtina ettikleri (Eylül 2001 itibariyle) saptanmaktadır.

1993 yılında faaliyete geçen KKTC Kalkınma Bankası'nın esas finansman kaynağı, TC'den aktarılan hibe ve kredilerdir. Bu bağlamda, TC'den 1993-2000 döneminde toplam olarak 30.7 milyon ABD Doları kaynak aktarılmış olup, bunun 14.6 milyon ABD Doları kredi ve 16.1 milyon ABD Doları ise hibe şeklindedir. Kredi kullanımına ilişkin bilgiler, Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3**KKTC Kalkınma Bankası Kredilerinin Gelişimi, 1993-2000**

Sektörler	Kredi Tutarı (bin ABD Doları)	Şirket Sayısı ^a
Turizm	31760	86
Sanayi	10679	100
Diğer ^b	5961	21
Toplam	48400 ^c	207

- a Bazı şirketlerin bir kaç defa kredi kullandıkları gerçeği dikkate alınarak değerlendirilmelidir.
- b Eğitim, tarım, denizcilik sektörlerinde kullandırılan krediler.
- c Toplam rakamın % 19,9'u, 57/1994 sayılı Yasa ile tadil edilen 44/1993 sayılı "45/1992 Sayılı Kalkınma Bankası Yasasının Yürürlüğe Girmesinden Önce Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde Yerleşik Bankalarca Turizm, Sanayi, Tarım, Ulaştırma ve Eğitim Maksatlarıyla Verilen Ve Dönüşünde Zorluk Bulunan Kredilerin Kalkınma Bankası Yönetim Kurulunca Uygun Görülmesi Halinde Devralınması Yasası" uyarınca ve % 80.1'i de doğrudan işletmelere yatırım ya da işletme kredisi şeklinde kullandırılan kredilerdir.

Kaynak: KKTC Kalkınma Bankası

KKTC Kalkınma Bankası'nca proje esaslı kredilendirme şeklinde kullandırılan bu kredilerle KKTC ekonomisine aşağıdaki katkılar sağlanmıştır:

Turizm sektöründe: 4427 turistik yatak, 1423 yeni istihdam, 31 yeni tesis;

Sanayi sektöründe: 20 komple yeni yatırım, 58 tevsiyatı, 1068 yeni istihdam;

Eğitim sektöründe: 7 yeni öğrenci yurdu, 1 kongre merkezi, 833 yeni öğrenci yurdu yatağı, 30 yeni istihdam;

Sağlık sektöründe: 3 özel sağlık ünitesi ve 30 yeni istihdam;

Denizcilik sektöründe: 1 yük gemisi, 1 deniz otobüsü.

Association Of Development Financing Institutions in Asia and the Pasific (ADFIAP) ve *Association Of Development Finance Institutions in the Member Countries Of Islamic Development Bank (ADFIMI)* üyesi olan KKTC Kalkınma Bankası'nın kaynak yapısının güçlendirilmesi ve kaynağın süreklilik arz etmesi halinde, bu banka KKTC ekonomisindeki yerel yatırımcıların yatırım projelerine sağlayacağı finansal destekle ülke ekonomisine ciddi katkılar sağlayabilecektir.

KKTC'DE MEVDUAT BANKALARI VE OFF-SHORE BANKACILIK BİRİMLERİ

KKTC'de mevduat bankaları ile 1990 yılında yasal düzenlemeye⁷ kavuşturulmuş, ancak 1992'den itibaren faaliyete geçmiş bulunan off-shore banka sayılarının gelişimi Tablo 4'te verilmiştir. Bankacılık sisteminde Ocak 2001 itibariyle 1000'in üzerinde çalışanı ile 37 mevduat bankası ile 45 off-shore bankacılık birimi bulunmaktadır.

Mevduat bankaları arasında Türkiye'de kurulu T.C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası A.Ş., Demirbank A.Ş. (Türkiye'deki Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredildi), Türkiye Halk Bankası ve Türkiye Emlak Bankası'nın (TC Ziraat Bankası'na devredildi) şubeleri de bulunmaktadır. Büyük ölçekli iki kooperatif bankası (Kooperatif Mer-

7 1990 yılındaki mevzuat, 46/2000 sayılı yeni Off-shore Bankalar Yasası ile tadil edilmiştir. Bu yasanın 4/4 ve 42/2 maddeleri gereğince öngörülen Off-shore Bankalar Başvuru ve Denetim Tüzüğü, 26 Eylül 2000 tarih ve 116 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

kez Bankası ve Limasol Türk Kooperatif Bankası) ile Akdeniz Garanti ve Kıbrıs Vakıfbank dışında kalan bankaların tamamı özel sektör bankasıdır.⁸

Tablo 4
KKTC'de Bankaların Sayısal Gelişimi, 1989-2001^a

Dönem ^b	Banka Sayısı	Off-shore Sayısı	Toplam
Aralık 1989	13	-	13
Eylül 1990	13	-	13
Şubat 1992	14	-	14
Mayıs 1992	14	3	17
Mayıs 1993	20	11	31
Haziran 1996	25	33	58
Mayıs 1997	27	34	61
Temmuz 1998	34	38	72
Temmuz 1999	37	44	81
Eylül 2000	39	54	93
Ocak 2001	37	45	82

- a Kooperatif ve kredi kuruluşları hariç. Kooperatif Kredi Şirketi adı altında 86 kuruluş, Kooperatif Tasarruf Bankası adı altında 24 kuruluş ve Kalkınma Kooperatifi adı altında ise 91 kuruluş mevcuttur (Mungan, 1999 :101).
- b Dönemlere ait tarihler; KKTC-MB'ndan edinilen Bültenlerdeki tarihlerdir.

Kaynak: KKTC-MB Bültenleri, çeşitli sayılar.

8 KKTC'de Ocak 2001 itibarıyla, toplam mevduatın % 34.1'i ve toplam kredilerin % 8.2'si Türkiye'de kurulu bankaların şubelerine, toplam mevduatın % 36.9'u ve toplam kredilerin % 55.2'si kooperatif ve kamu bankalarına ait olup, özel sermayeli bankaların payı toplam mevduatta % 29.0, toplam kredilerde % 36.6'dır.

KKTC'de *off-shore* bankacılık birimlerinin kısa sürede çarpıcı bir artış göstermesinin temel nedeni olarak, Türkiye'de çalışmak üzere banka açılmasının güçlükleri gösterilmektedir. Türkiye'de banka açamayanlar için, KKTC'de banka açıp Türkiye'de şube/şubeleri vasıtasıyla işlem yapmak cazip kılınmıştır. Ayrıca, o dönemde KKTC'de banka açmak için gereken sermayenin sadece 50 milyar TL olması da bu tespiti teyit etmektedir. Türkiye'de şubesi olmayan bazı bankalar ise, Türk bankalarıyla anlaşma yaparak, bu bankaların aracılığıyla işlemlerini gerçekleştirmektedirler.

Off-shore bankacılık birimlerinin bu hızla açılarak faaliyete başlama gayretlerini özendiren ikinci öge de Kıbrıs'ın zamanlama açısından Türkiye'den daha önce Avrupa Birliği'ne gireceği yönündeki o döneme ait yaygın kanaattir; böylece bir Avrupa Birliği üyesi ülkede bankaya sahip olmanın avantajlarından yararlanılacağı düşünülmüştür. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile KKTC'nin anlaşma olasılığının sürdürülen görüşmelerde giderek tıkanması ve Türkiye'deki bankacılık sisteminde yaşanan kriz ve bu krizin kimi KKTC bağlantıları, off-shore birimlerine olan yönelişin hızını azaltmıştır.

KKTC'de faaliyette bulunan off-shore birimleri yıllık denetim harcı olarak KKTC Merkez Bankası'na 10000 ABD Doları, vergi yasaları açısından da belirlenecek matrah üzerinden sadece % 2 oranında vergi ödemektedirler. Bununla birlikte; istihdam ettikleri yabancı personel için ödenecek vergiden de % 50 indirim yapılmakta ve ithal edecekleri off-shore araç-gereçleri (?) ve KKTC Maliye Bakanlığı'nın uygun göreceği diğer araç-gereçler de gümrük vergisinden muaf tutulabilmektedir.

KKTC'DE KOOPERATİF BANKACILIĞI VE KREDİ ŞİRKETLERİ

KKTC'de üretim, tüketim, kredi, konut vb. gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren kooperatif kuruluşları sayısı Haziran 2000 itibariyle 211'dir. Kooperatifçilik hareketinin gelişmesi ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunmasının sağlanması için gerekli araştırma, eğitim, örgütlenme, yönlendirme ve destekleme çalışmalarını yürütmekle Kooperatif İşleri Dairesi görevlidir.

Kooperatif kuruluşlarının en üst birimi ile ana finansman kaynağı olan ve özellikle tarım sektörünü destekleyici faaliyetlerde bulunan Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası (KTKMB) kooperatif kuruluşları yanında, kamu tüzel kişiliklerine ve özel kişi ya da kuruluşlara da finansman desteği sağlayabilmektedir.

Tablo 5
Kıbrıs Türk Kooperatif Merkez Bankası'nın
Plasman Durumu, 1993-2000 (Milyar TL)

Yıllar	Şahıslar	% Pay	Kooperatifler	% Pay	Kamu Kuruluşları	% Pay	Toplam	% Pay
1993	157.1	24.0	112.4	17.1	386.7	58.9	656.2	100.0
1994	314.4	17.5	186.6	10.4	1293.5	72.1	1794.5	100.0
1995	770.9	18.3	483.5	11.4	2973.2	70.3	4227.6	100.0
1996	1635.2	16.7	834.8	8.6	7301.2	74.7	9771.2	100.0
1997	3562.4	16.5	1.872.0	8.7	16130.1	74.8	21564.5	100.0
1998	9538.3	27.6	2.416.5	7.1	22229.6	65.0	34184.4	100.0
1999	14629.9	22.4	4.271.7	6.5	46654.2	71.1	65618.8	100.0
2000 ^a	16178.5	22.7	5.941.0	8.3	49227.5	69.0	71347.0	100.0

a Haziran ayı itibariyle.

Kaynak: DPÖ (2001b: 430).

Tablodan da izlenebileceği gibi, son yıllarda KTKMB'nin plasmanlarından kamunun aldığı pay halen % 70 civarındadır; 1993'te plasmanlardan % 17.1 pay alan kooperatif kuruluşlarının payı da 1995 yılından itibaren tedricen azalarak Haziran 2000 itibariyle % 8.3'e inmiştir. KTKMB'nin plasmanlarının içinde kamu payı yüksekliğinin temel nedeni, Banka'nın kamu kesimi açığının finansmanına sağladığı destektir.

KTKMB tarafından verilen kredilerin sektörler göre dağılımında % 42.2'lik pay ile tarım sektörünün ilk sırayı, % 24.0'lük pay ile taşımacılık ve ulaşım sektörünün ikinci sırayı, % 22.9'luk pay ile de şahsi ve mesleki borçların üçüncü sırayı aldığı bilinmektedir.

KTKMB dışında, kooperatif olarak kurulan ve bankacılık işlemleri yapma yetkisi olan tek kuruluş Limasol Kooperatif Tasarruf Bankası Limited'dir. Bu şirket, Kooperatif Şirketler Yasası'ndan aldığı yetkiye dayanarak 30 Haziran 1993 tarihinde, Bakanlar Kurulu Kararı ile bahse konu yasanın 34 ve 53. maddelerinden istisna tutularak, üyesi olmayan şahıslara da ödünç vermede Şirketler Mukayyit'i izninden muaf addedilmiş ve böylece mevduat bankacılığı sisteminde faaliyet gösterme hakkı elde etmiştir.

Tablo 4'ün dipnotunda da belirtildiği üzere 86 Kooperatif Kredi Şirketi, 24 Kooperatif Tasarruf Bankası ve 91 Kalkınma Kooperatifi KKTC'de varlık göstermektedir. Ancak, bu kuruluşlardan 54'ü üyeleri dışında da mevduat kabul edip kredi kullanıdıklarıdır. Özellikle, 24 tasarruf kooperatifinden 22'si banka adını da kullanarak, diğer bankalar gibi üyeleri dışında da mevduat toplamakta, kredi kullanıdirmakta, hatta çek keşide etmekte, fakat munzam karşılık ve disponibilite gibi yükümlülükleri bulunmamaktadır. Bu kooperatif şirketleri, İngiliz sömürge döneminden kalan ve Fasil 114 diye anılan düzenlemeler ve

ekleri paralelinde çalışmaktadırlar.

KKTC'nin finansal piyasalarında bir de Yatırım Şirketi Ltd., Yatırım Ltd., Finans Ltd., İnkişaf ve Yatırım Şirketi Ltd., Yatırım ve Kredi Şirketi Ltd. ticari unvanları ile 30'un üzerinde kuruluş kredi şirketi olarak faaliyet göstermektedir. Kredi şirketlerinin bazıları KKTC'de faaliyet gösteren kimi bankaların bir yan kuruluşu olarak çalışmaktadır. KKTC'de araba alımlarına ait kredilendirme işlemlerinin önemli bir bölümü bu kuruluşlar üzerinden yürütülmektedir. Bahse konu şirketlerin mevduat toplama yetkileri bulunmazken mevduat kabul ettikleri KKTC'de bilinen bir gerçektir.

14/2000 SAYILI BANKALAR YASASI VE FİNANSAL PIYASALARDA DENETİM

Önceki bölümlerde değinildiği gibi, ekonomisinin küçüklüğüne rağmen KKTC'deki 37 banka ve 45 off-shore bankacılık birimi ve kooperatif kuruluşları, hep birlikte *sui generis* bir bankacılık sistemini oluşturmaktadırlar. Bankacılık sektörüne verilmiş bulunan teşvik ve kolaylıklar ve eski yasada yer alan önemli boşluklar, bankacılık sektörünün bu boyutta genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır.

KKTC'de 14 Şubat 2000 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 14/2000 sayılı Bankalar Yasası, bankalar için aranan en az sermaye şartını 50 milyar TL'den 2 milyon ABD Doları karşılığı TL'ye çıkarmış, Bakanlar Kurulu'na da ihtiyaca uygun olarak bu sermaye miktarını iki katına kadar çıkarma yetkisi tanımıştır.

Ancak günümüz mali piyasalarında yeni kurulan bankalar için asgari sermaye şartının bu miktarın oldukça üzerinde olduğu da bilinen bir gerçektir. 14/2000 sayılı yeni yasa, bankacılık sisteminde faaliyette bulunan kuruluşlara

"Bankacılık Lisansı" alma zorunluluğu getirmektedir. Lisans bedeli olarak 20000 ABD Doları karşılığı TL'nin Hazine adına Merkez Bankası'nda açılan hesaba yatırılması gerekmektedir. Yine bu yasa ile bankaların, doğrudan veya dolaylı olarak, gerçek veya tüzel bir kişiye banka öz kaynağının % 25'i veya banka toplam mevduatlarının % 4'ünden hangisi daha fazla ise, o tutarın üzerinde kredi veremeyeceği hükmü de getirilmiştir.

KKTC'de 1999'dan 2000 yılına geçerken ortaya çıkan bankalar krizi, bankaların kontrol dışı faaliyetleri, yetersiz denetim ve bir önceki bankalar yasasının önemli boşluklarından kaynaklanmıştır. Faaliyette bulunan bankaların dikkatle izlenmeye devam edilmesi ve yasayla getirilen yükümlülüklerine büyük bir titizlikle uymalarının sağlanması gerekmektedir.

Bu bağlamda 1 Mart 2000 tarihinde TC Hazine Müsteşarlığı ile KKTC-MB arasında bir protokol imzalanarak, TC. Resmi Gazete'nin 5 Aralık 2000 tarih ve 24201 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. Bu protokole göre KKTC'de finansal sistemin gözetim ve denetiminin etkin bir şekilde sürdürülebilmesini teminen; " (...) Müsteşarlık ve KKTC Merkez Bankası, KKTC'de faaliyet gösteren bankaların gözetim ve denetimine ilişkin işbirliği yapacaklar, (...) KKTC Merkez Bankası'nın talebine istinaden Müsteşarlıkça görevlendirilecek Bankalar Yeminli Murakıpları, KKTC Merkez Bankası'na yardım amacıyla KKTC Merkez Bankası müfettişleri ile birlikte veya müstakilen KKTC'de kurulu Bankalar nezdinde denetim yapabileceklerdir".

BANKACILIK SİSTEMİNE İLİŞKİN KİMİ GÖSTERGELER

KKTC bankacılık sisteminin konsolide bilançolarına ilişkin veriler iki kaynaktan sağlanmaktadır. Bu kaynaklardan ilki Devlet Planlama Örgütü'nün (DPÖ) yayımladığı İstatistik Yıllıkları, diğeri de KKTC-MB'nin Bülten'leridir.

Her iki yayının ortak özelliği, off-shore bankacılık birimlerine ait büyüklükleri kapsamamasıdır. Farklılıkları ise DPÖ'nün yayımladığı konsolide bilançolarda KKTC-MB büyüklüklerinin içerilmesine karşın, KKTC-MB Bültenlerindeki konsolide bilançolarda KKTC-MB büyüklüklerinin yer almamasıdır.

Bu değerlendirme notundaki yorumlamalarda, daha ayrıntılı alt kalemleri içermesi ve bir zaman serisi niteliğinde süreklilik arz etmesi nedeniyle KKTC-MB tarafından yayımlanan konsolide bilançolar kullanılacaktır.⁹ Bu bilançolarda, KKTC-MB büyüklüklerinin yer almamış olması gözlemlerin anlamını azaltmamaktadır; zira KKTC-MB'ye ait büyüklükler, başlıca önemli parametrelerin yönlerini değiştirecek ağırlıkta değildir.

KKTC'de (Merkez Bankası ve off-shore bankacılık birimleri hariç) bankacılık sistemi 1992-99 döneminde banka sayısının 3.5 kat, toplam aktiflerin de 117 kat artması ile adeta bir anevrizma (balonlaşma) yaşamış, toplam aktifler 1992 yılında 7.1 Trilyon TL iken, 1999 itibariyle yaklaşık olarak 848 Trilyon TL'na sıçramıştır. 14 banka ve 7.1 Trilyon TL aktif büyüklüğünün gözlemlendiği 1992 yılında toplam aktiflerin Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranı % 176.5 iken, 39 banka ve 847 Trilyon TL aktif büyüklüğü

9 Tablo 7 ve 8'de Aktifler'in gelişimi, 9 ve 10'da ise Pasifler'in gelişimine yer verilmiştir.

ile 1999 yılında bu oran % 208.3'e ulaşmaktadır.¹⁰ Toplam aktiflerin GSMH'ya oranının eriştiği bu düzey, tutarlı bir finansal sisteme sahip, iktisadi istikrarın sağlandığı hiç bir ülke ile karşılaştırılamayacak yüksekliktedir.

Tablo 6
KKTC'de Bankacılık Sistemine İlişkin Kimi Oranlar,
1992-99

Yıllar	Toplam Aktifler/ GSMH, %	Özkaynaklar/ GSMH, %	Mevduat/ GSMH, %	Plasmanlar/ GSMH, %	Munzam Karşılıklar/ GSMH, %
1992	176.5	41.4	73.3	99.4	11.7
1993	144.0	10.3	89.5	45.6	12.8
1994	161.2	11.8	101.2	53.9	14.5
1995	147.4	19.2	86.2	70.0	12.7
1996	148.6	10.9	98.7	70.9	15.9
1997	178.1	10.6	117.1	93.6	18.2
1998	174.7	7.3	102.2	99.6	16.0
1999	208.3	7.9	120.4	132.9	17.6

Kaynak: KKTC-MB Bültenleri, çeşitli sayılar.

Toplam aktiflerdeki (banka sayısındaki artışla da desteklenen) bu büyümeyi, sağlıklı bir gidişin göstergesi ola-

10 "KKTC'nde GSMH istatistiklerinin ve genel denge verilerinin oldukça yüksek dalgalanmalar gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerde KKTC'de genel olarak istatistik toplamada güçlüklerin mevcut olduğu saptanmıştır. Kamu kesiminin GSMH içindeki ağırlığının yüksek olmasının önemli bir nedeninin GSMH rakamlarının özel kesime ait kısmındaki eksiklikler olduğu söylenebilir. Kayıtdışı ekonominin ciddi boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Yapılan tahminler kayıtdışı ekonominin GSMH rakamlarına yakın düzeylere ulaştığı yönündedir. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü dikkate alındığında kişi başına milli gelir rakamının gerçekte 4200 ABD doları seviyesinin oldukça üzerinde olduğu tahmin edilmektedir" (TÜSIAD, 1998: 22'deki 2 No.lu dipnot).

rak yorumlayabilmeye Özkaynaklar/GSMH oranının genel trendi de çok imkân tanımamaktadır. Bu oran, 1992 yılında % 41.4 iken büyük bir hızla azalarak 1999 yılında % 7.9'a gerilemiştir. Bu eğilim, KKTC bankacılık sistemindeki özkaynak yetersizliğinin boyutlarına da işaret etmektedir.

Mevduat/GSMH ile Plasmanlar/GSMH oranlarındaki 1992-99 dönemi gelişmeleri, daha makul karşılanabilir. Mevduat/GSMH oranı seyri, 1994'ten 1995'e geçerken Türkiye'deki finansal krizin etkisiyle bir azalma göstermiştir.¹¹ Mevduat/GSMH 1992-99 döneminde % 64.2 artarken, Plasmanlar/GSMH aynı dönemde % 33.7 artmıştır.

Bu eğilimi, mevduatların plasmanlara dönüşme kabiliyetinin (bir anlamda kredi/mevduat oranı), farklı bir ifadeyle, bankaların asli fonksiyonu olan "aracılık"ın zafiyete uğradığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira Türkiye'de olduğu gibi KKTC'de de bankalar, giderek bankacılık yapmaktan uzaklaşmaya başlamış görünmektedirler.

Munzam karşılıklar/GSMH oranında ise görece bir istikrar söz konusudur. Dönem boyunca bu oran yıllık ortalama % 15'lik bir pay almaktadır. Bu pay bir miktar yüksek olarak değerlendirilebilir. Ancak, daha önce değinildiği gibi, çok düşük düzeylerdeki özkaynaklar ile çalışılıyor olmanın riski, bir ölçüde karşılıkların yüksek tutulması ile telafi edilmek istenmektedir.

Toplam aktiflerin içinde Kredi ve Avanslar'ın payı incelendiğinde 1992 yılında % 55'ler civarında seyreden oranın giderek ciddi gerilemeler gösterdiği ve dönemin son yılı olan 1999'da % 51.9'luk pay ile 1992 yılının gerisinde kaldığı belirtilmelidir. Bir diğer çarpıcı husus da, 1992-99 döneminde toplam aktiflerin yıllık ortalama olarak % 16.5'lik kısmının yurtdışı bankalarda tutulmuş olmasıdır.

11 Mevduat, KKTC Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu güvencesindedir.

Tablo 7
KKTC Bankacılık Sistemi Aktifleri, 1992-99 (Milyar TL) ^a

Yıllar	Nakit Değerler	KKTC Merkez Bankası	Yurt İçi Bankalar	Yurt Dışı Bankalar	Menkul Değerler Cüzdanı	Mevduat Munzam Karşılıkları	İskonto Senetleri	Kredi ve Avanslar	Sabit Kıymetler	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler
1992	117.47	345.07	34.21	951.16	163.49	470.56	43.46	3883.91	130.79	977.61	7119.73
1993	147.14	726.88	281.19	1962.76	395.94	889.84	49.71	2754.52	197.53	2590.59	9998.10
1994	468.7	2517.2	662.2	5471.3	859.2	2412.2	70.4	7402.4	580.6	6283.8	26729.9
1995	925.9	3406.3	203.6	9527.3	2410.5	4464.8	447.1	18053.1	1641.5	10757.2	51839.3
1996	1901.8	6245.7	236.2	17492.0	4479.3	10115.3	946.8	30060.1	2808.2	20181.5	94468.8
1997	3817	11593	590	34318	8660	21419	2073	82955	6013	38211	209651
1998	6159	17203	802	55486	10201	37474	3632	179602	11198	86508	408267
1999	12457	27372	2112	104040	22438	71545	9932	439747	21578	136778	848000

^a Tablodaki büyüklükler KKTC-MB verilerini içermemektedir.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir.

Tablo 8
KKTC Bankacılık Sistemi Aktifleri, 1992-99 (% Dağılım)^a

Yıllar	Nakit Değerler	KKTC Merkez Bankası	Yurt İçi Bankalar	Yurt Dışı Bankalar	Menkul Değerler Cüzdanı	Mevduat Munzam Karşılıkları	İskonto Senetleri	Kredi ve Avanslar	Sabit Kıymetler	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler
1992	11.6	4.8	0.5	13.4	2.3	6.6	0.6	54.6	1.8	13.7	100.0
1993	11.5	7.3	2.8	19.6	4.0	8.9	0.5	27.6	2.0	25.9	100.0
1994	11.8	9.4	2.5	20.5	3.2	9.0	0.3	27.7	2.2	23.5	100.0
1995	11.8	6.6	0.4	18.4	4.6	8.6	0.9	34.8	3.2	20.8	100.0
1996	22.0	6.6	0.3	18.5	4.7	10.7	1.0	31.8	3.0	21.4	100.0
1997	11.8	5.5	0.3	16.4	4.1	10.2	1.0	39.6	2.9	18.2	100.0
1998	11.5	4.2	0.2	13.6	2.5	9.2	0.9	44.0	2.7	21.2	100.0
1999	11.5	3.2	0.2	12.3	2.6	8.4	1.2	51.9	2.5	16.1	100.0

^a Tablodaki büyüklükler KKTC-MB verilerini içermemektedir.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir.

Tablo 9
KKTC Bankacılık Sistemi Pasifleri, 1992-99 (Milyar TL) ^a

Yıllar	Mevduat	Kullanılan Krediler	Faiz ve Gider Reeskontları	Ödenecek Vergi ve Harçlar	Ödenecek Senet ve Havale	Diğer Pasifler	Özkaynaklar	Toplam Pasifler
1992	2954.48	124.62	104.96	8.86	30.70	2225.70	1668.41	7119.73
1993	6213.69	705.38	184.35	16.75	18.93	2139.66	717.39	9998.10
1994	16784.6	2134.9	437.5	53.5	97.5	5268.8	1951.0	26729.9
1995	30312.4	3600.0	945.3	96.6	95.9	10028.7	6758.3	51839.3
1996	62760.6	3594.8	1920.7	150.0	133.6	18973.4	6935.7	94468.8
1997	137818	5290	6238	566	779	46479	12479	209651
1998	238754	13250	10909	626	880	126857	16989	408267
1999	490285	30774	19261	1538	1515	272589	32038	848000

a Tablodaki büyüklükler KKTC-MB verilerini içermemektedir.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir.

Tablo 10
KKTC Bankacılık Sistemi Pasifleri, 1992-99 (% Dağılım)^a

Yıllar	Mevduat	Kullanılan Krediler	Faiz ve Gider Reeskontları	Ödenecek Vergi ve Harçlar	Ödenecek Senet ve Havale	Diğer Pasifler	Özkaynaklar	Toplam Pasifler
1992	41.5	1.8	1.5	0.1	0.4	31.3	23.4	100.0
1993	62.1	7.1	1.8	0.2	0.2	21.4	7.2	100.0
1994	62.8	8.0	1.6	0.2	0.4	19.7	7.3	100.0
1995	58.5	6.9	1.8	0.2	0.2	19.3	13.0	100.0
1996	66.4	3.8	2.0	0.2	0.1	20.1	7.3	100.0
1997	65.7	2.5	3.0	0.3	0.4	22.2	6.0	100.0
1998	58.5	3.2	2.7	0.2	0.2	31.1	4.2	100.0
1999	57.8	3.6	2.3	0.2	0.2	32.1	3.8	100.0

a Tablodaki büyüklükler KKTC-MB verilerini içermemektedir.

Not: Topamlar yuvarlama nederiiyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir.

Tablo 9 ve 10'dan bankacılık sistemi pasiflerinin gelişimini izlemek mümkündür. 1992 yılında toplam kaynakların % 41.5'i mevduattan, % 23.4'ü özkaynaklardan oluşmaktayken, 1999 yılında mevduatın payı % 57.8'e yükselmiş, özkaynakların payı ise dramatik bir düşüşle % 3.8'e gerilemiştir.

Kullanılan Krediler ile Faiz ve Gider Reeskontları kalemlerinde tedrici artışlar gözlenmektedir.

Toplam pasiflerin yarısından fazlasını oluşturan mevduatın 1999 yılında % 35.2'si TL mevduattan, % 64.8'i ise döviz cinsinden (ağırlıklı olarak İngiliz Sterlin'i) mevduattan oluşmaktadır.

TL cinsinden mevduata ilişkin veriler, 1988-99 dönemi itibariyle ayrıntılı olarak Tablo 11a,b-12a,b'de verilmektedir. 1988 yılında yaklaşık olarak eşit ağırlıklara sahip resmi ve tasarruf mevduatı bileşiminde 1999'a kadar geçen on iki yılda ciddi değişiklikler olmuştur. Resmi mevduatın payı % 42.9'dan % 18.1'e gerilerken, tasarruf mevduatının payı da % 47.7' den % 68.5'e yükselmiştir.

Tablo 11a

KKTC Bankacılık Sistemi TL Mevduatının Gelişimi, 1988-99
(Milyar TL)

Yıllar	Resmi	Ticari	Tasarruf	Diğer ^a	Toplam
1988	73.37	16.04	81.56		170.98
1989	98.85	30.19	215.76		344.80
1990	140.01	25.52	383.47		549.00
1991	179.13	39.27	627.03	26.53	871.96
1992	375.02	91.31	1002.22	81.69	1550.24
1993	786.88	158.05	1908.19	145.00	2998.12
1994	1369.6	387.5	3434.6	292.1	5483.8
1995	2022.9	560.7	6630.8	632.3	9846.8
1996	4149.2	933.9	12698.7	987.7	18769.5
1997	11394	1682	25688	3055	41818
1998	15653	3295	48028	6775	73751
1999	31216	6610	118049	16553	172427

a KKTC-MB Bültenlerinin Şubat 1992 tarih ve 17 sayılı Bülten'inden itibaren bu ayrıma yer verilmiş olup, söz konusu mevduat kategorisi ile ilgili herhangi bir tanıma rastlanmamaktadır.

Not: Kaynaklar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir.

Tablo 11b
KKTC Bankacılık Sistemi TL Mevduatının Dağılımı,
1988-99 (%)

Yıllar	Resmi	Ticari	Tasarruf	Diğer ^a	Toplam
1988	42.9	9.4	47.7	0.0	100.0
1989	28.7	8.8	62.6	0.0	100.0
1990	25.5	4.6	69.8	0.0	100.0
1991	20.5	4.5	71.9	3.0	100.0
1992	24.2	5.9	64.6	5.3	100.0
1993	26.2	5.3	63.6	4.8	100.0
1994	25.0	7.1	62.6	5.3	100.0
1995	20.5	5.7	67.3	6.4	100.0
1996	22.1	5.0	67.7	5.3	100.0
1997	27.2	4.0	61.4	7.3	100.0
1998	21.2	4.5	65.1	9.2	100.0
1999	18.1	3.8	68.5	9.6	100.0

a Açıklama için Tablo 11a'nın dipnotuna bkz.

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC-MB Bülten No. 28'den (Eylül 2000) türetilmiştir

Tablo 12a
KKTC Bankacılık Sistemi TL Mevduatının Gelişimi, 1988-99
(Milyar TL)

Yıllar	Vadesiz	Vadeli	Toplam
1988	77.74	93.24	170.98
1989	111.20	233.61	344.80
1990	132.26	416.74	549.00
1991	148.12	723.85	871.96
1992	292.16	1258.08	1550.24
1993	575.37	2422.75	2998.12
1994	1237.3	4246.5	5483.8
1995	1870.1	7976.7	9846.8
1996	3656.2	15113.4	18769.5
1997	8354	33464	41818
1998	9252	64499	73751
1999	24396	148031	172427

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC - DPÖ (2001b: 46-7).

Tablo 12b
KKTC Bankacılık Sistemi TL Mevduatının Dağılımı,
1988-99 (%)

Yıllar	Vadesiz	Vadeli	Toplam
1988	45.5	54.5	100.0
1989	32.2	67.8	100.0
1990	24.1	75.9	100.0
1991	17.0	83.0	100.0
1992	18.8	81.2	100.0
1993	19.2	80.8	100.0
1994	22.6	77.4	100.0
1995	19.0	81.0	100.0
1996	19.5	80.5	100.0
1997	20.0	80.0	100.0
1998	12.5	87.5	100.0
1999	14.1	85.9	100.0

Kaynak: KKTC-DPÖ (2001b: 46-7)'den türetilmiştir.

Benzer gözlem, mevduatın Vadeli/Vadesiz ayrımında da yapılabilir. Vadesiz mevduatın payı 1988'de % 45.5'ten 1999'da % 14.1'e gerilerken, vadeli mevduatın payı da % 54.5'ten % 85.9'a yükselmiştir.

Döviz cinsinden mevduat hesaplarına ait serilerin yer aldığı Tablo 13'ün başlığında da zikredildiği gibi, bu verilerde Merkez Bankası nezdindeki döviz hesapları da mevcuttur.

Eylül 2000 itibariyle döviz cinsinden mevduat hesapları, 538.4 milyon ABD Doları tutarındadır. 1988-2000 dö-

neminde hesap adedi 32076 adetten % 277 artarak 120.889'a yükselmiştir. Tutarlar ise aynı sürede 83.5 milyon ABD dolarından 538.4 milyon ABD doları seviyelerine ulaşmıştır (KKTC'deki nüfusun, İngiltere ile olan ailevi ve özellikle ticari bağlantıları nedeniyle yurtdışı bankalarda tuttukları döviz cinsi varlıkları da bu tabloya eklenmelidir).

Tablo 13
KKTC-MB + Diğer Bankalar Döviz Hesapları

Yıllar	Hesap Adedi	Miktar (Milyon ABD Doları)
1988	32076	83.506
1989	38043	85.706
1990	42047	89.927
1991	47899	123.980
1992	58899	174.113
1993	62783	229.045
1994	76768	283.207
1995	89244	333.830
1996	98652	406.523
1997	112888	454.743
1998	118229	499.541
1999	106085	517.629
2000/Eylül	120889	538.371

Kaynak: KKTC-MB Bültenlerinden türetilmiştir.

Önemle izlenmesi gereken bir gelişme de, bankacılık sistemi plasmanlarının hangi kurumsal kullanıcılara ve hangi sektörlere yöneltildiğidir. Plasmanların dağılımına ait gelişmeler ülkenin iktisadi yapısının tahliline de imkân vermektedir. Tablo 14a,b'den hareketle plasmanlara ilişkin gözlemler şöyle özetlenebilir:

- (i) Bankacılık sistemi plasmanlarında 1988-99 döneminde en çarpıcı gelişme, kamu kurum ve kuruluşlarının 1988'deki % 12.2'lik payının 1992'de % 72.3'ile bir zirveye çıkıp 1999'da % 56.8'e ulaşmasıdır. Bankacılık kesiminin plasmanlarında bugün en ağırlıklı pay kamu kesimine aittir. Bir anlamda, sistem kamu kesimi açıklarını finanse etmektedir ve bu eğilim incelenen 12 yılda giderek artan bir trend göstermiş ve son dört yılda % 50'nin üzerinde bir platoya yükselmiştir¹².
- (ii) Yurtdışı ve yurtdışı ticaret kesimi, KKTC ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutuyor olmasına karşın toplam plasmanlardan aldığı pay yaklaşık % 50'lik bir daralma ile % 47.1'den % 26.4'e gerilemiştir.
- (iii) Dönem boyunca ortalama % 12-13'lük büyüklüğü bir iki yıl hariç muhafaza eden şahsi ve mesleki borçlar'ın plasmanlardaki payı 1992'de % 4.0'e gerilemiş, fakat 1994 krizinin etkisiyle bu yılda % 30 dolayına ulaşmıştır.
- (iv) Bir diğer dramatik gelişme de tarım sektöründe

12 "(...) bir çok az gelişmiş ülkede, finansal kurumların tuttukları karşılıkların ya da fonların devlet tarafından kamu finansman ihtiyaçları için kullanılması kaynak tahsisinin etkinliğini bozduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu uygulamalar, tutarlı bir yatırım finansman stratejisinin bir parçası ise savunulabilir. Laçka olmuş bir kamu maliyesinin çaresizliğinden kaynaklanıyor ise, kalkınma amaçları için zararlıdır" (Ekinci vd.,1993: 86-7).

Tablo 14b
KKTC Banka Plasmanlarının Sektörel Dağılımı, 1988-99 (%)

Sektörler	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1.Kamu Kurum ve Kuruluşları	12.2	6.9	8.5	14.2	72.3	27.9	31.1	38.5	51.0	52.7	53.6	56.8
2.Tarım	17.6	14.9	12.5	8.4	1.7	5.4	2.2	2.2	2.5	2.3	1.6	1.4
3.Sanayi	4.0	4.9	3.9	6.6	1.2	4.2	1.9	0.8	1.1	0.8	1.3	1.0
4.Taşımacılık ve Ulaşım	0.5	1.3	5.0	3.4	0.6	0.2	0.1	0.0	0.1	0.3	0.4	0.1
5.Yurtiçi ve Yurtdışı Ticaret	47.1	48.1	49.6	47.5	18.0	39.7	31.0	37.7	31.2	28.7	27.8	26.4
6. Bina ve İnşaat	3.1	5.3	3.1	2.6	0.5	0.8	0.6	0.3	1.0	1.4	1.7	1.6
7.Turizm	1.9	4.9	4.6	5.7	1.7	3.1	2.7	2.0	1.6	1.4	1.6	1.6
8. Şahsi ve Mesleki Borçlar	13.6	13.7	12.6	11.5	4.0	18.7	30.3	18.5	11.4	12.4	11.9	11.0
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Not: Toplamlar yuvarlama nedeniyle tam tutmayabilir.

Kaynak: KKTC - DPÖ (2001b: 48-9)'dan türetilmiştir.

Tablo 14a
KKTC Banka Plasmanlarının Sektörel Gelişimi, 1988-99 (MilyarTL)

Sektörler	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1. Kamu Kurum ve Kuruluşları	11.264	12.951	37.920	87.023	2900.61	881.58	2777.0	9483.3	23017.7	58101	124757	307238
2. Tarım	16.251	28.127	55.784	51.716	68.23	171.14	196.1	536.4	1145.4	2502	3839	7722
3. Sanayi	3.695	9.327	17.550	40.658	46.67	133.73	172.8	190.1	507.9	931	2989	5461
4. Taşımacılık ve Ulaşım	0.447	2.384	22.410	21.012	22.31	7.84	13.1	4.7	33.8	339	865	563
5. Yurtiçi ve Yurtdışı Ticaret	43.425	90.786	220.840	290.872	721.53	1257.31	2767.5	9284.3	14072.9	31621	64704	142730
6. Bina ve İnşaat	2.877	10.034	13.763	15.939	20.86	25.46	57.5	63.1	463.3	1493	4044	8826
7. Turizm	1.752	9.195	20.582	35.237	69.09	96.87	238.2	493.3	714.4	1534	3833	8783
8. Şahsi ve Mesleki Borçlar	12.584	25.750	56.101	70.527	160.70	591.41	2710.3	4558.9	5147.0	13629	27775	59748
TOPLAM	92.295	188.554	444.949	612.985	4009.99	3165.35	8932.3	24614.0	45102.2	110148	232806	541069

yaşanmıştır/yaşanmaktadır. 1988 yılında banka plasmanlarından % 17.6'lık pay alan tarım sektörü plasmanları, belirgin bir küçülme trendi paralelinde 1999 yılında % 1.4'e gerilemiş bulunmaktadır.

- (v) Üretici özelliği olan ve ileri ve geri bağlantıları yüksek diğer sektörlerden sanayinin payı ortalama % 2.6, inşaat sektörünün payı ortalama ise % 1.8'dir.
- (vi) Taşımacılık ve ulaşım sektöründeki gelişmeler incelendiğinde, toplam içindeki önemsiz olan paylarında kayda değer bir değişiklik göze çarpmamaktadır.
- (vii) İlgili çevrelerce ülkenin büyüme potansiyelinin sürükleyici sektörü ilan edilmiş olan turizm sektörünün toplam plasmanlardan aldığı pay bu iddia ile çelişki halinde, düşük düzeylerde kalmıştır.

DÖVİZ VE ALTIN PİYASALARI İLE SERMAYE PİYASALARI

İkinci bölümde de belirttiğimiz üzere KKTC'de gerçek ve tüzel kişilerin döviz bulundurmaları, dövizle tasarruf yapmaları ve ödeme emri ve akitlerdeki rakamları döviz ile ifade etmeleri serbesttir.¹³ Döviz bürolarının asgari 30000 ABD Doları veya muadili döviz karşılığı TL ödenmiş nakdi sermaye ile ve Limited Şirket statüsünde kurulmuş olmaları gerekmektedir. Sayıları Eylül 2000 itibariyle 37 olan bu bürolar, satın aldıkları yabancı paraları önceden Bakanlığa müracaat etme kaydıyla istedikleri biçimde yurtdışına transfer edebilirler.¹⁴

¹³ KKTC Para ve Kambiyo Yasası, Md.5.

¹⁴ KKTC-MB Bülteni, No. 28.

KKTC'de gerçek ve tüzel kişilerin kıymetli metal, kıymetli taşlar ve bu metallere ve taşlardan üretilen eşyaları tasarruflarında bulundurmaları ve ticaretini yapmaları serbesttir.¹⁵ Kıymetli metal¹⁶, kıymetli taşlar¹⁷ ve bundan maddesi eşyanın yurtiçinde alım, satımı, imali ve ithali ve/veya ihracı ile ilgili faaliyette bulunmak için döviz büroları benzeri 30000 ABD Doları karşılığı Türk Lirası sermayeli limited şirket olarak kurulmaları gerekir¹⁸.

Sermaye piyasalarını düzenleyen temel yasa 24 Eylül 1996 tarih ve 108 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Menkul Kıymetler Yasası'dır. Yasanın uygulama ilkelerini belirleyen tüzükler ise, yasadaki yaklaşımlar olarak bir yıl sonra, 30 Haziran 1997'de yürürlüğe girmiştir. Menkul Kıymetler Borsası da bu tarihi takiben Kasım 1997'de resmen kurulmuştur. KKTC Menkul Kıymetler Borsası'nın 19'u ticari banka olan 20 üyesi bulunmaktadır. Menkul Kıymetler Borsası'nın işlerlik kazanabilmesi (örneğin hisselerini halka açacak şirketlere vergi indirimi sağlanması yönünde düzenlemelerin yapılması, şeffaflığın gerçekleştirilmesi, vb.) için enflasyon muhasebesi ile ilgili düzenlemelerin tüzükler aracılığıyla hayata geçirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Borsa'nın faaliyete geçirilmesi için ikinci seçenek olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın şubesi olarak faaliyete geçmesi denenmiş, ancak TC Başbakanlık Sermaye Piyasası Kurulu ile ülke arasındaki hukuk sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle gerekli izni verememiştir.

15 KKTC Para ve Kambiyo Yasası, Mad. 14.

16 Altın, gümüş, platin, palladyum, radyum, iridyum, osmiyum ve rutenyum'u anlatır.

17 Elmas, pırlanta, safir, yakut, zümrüt ve benzeri taşları anlatır.

18 Kıymetli Metaller ve Kıymetli Taşların İthal ve İhracının Usul ve Esasları Tüzüğü, KKTC Resmi Gazete, 4 Eylül 1997: 100.

KKTC'DE 2000 YILI BANKACILIK KRIZI ÜZERINE DEĞİNMELELER¹⁹

Bölüm 5'te de değindigimiz gibi KKTC bankacılık sistemi mevduat bankaları ve off-shore olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Ocak 2001 itibariyle KKTC'de 37 mevduat bankası ve 45 off-shore banka kayıtlı bulunmaktadır.

Mali bünyelerindeki zafiyet nedeniyle Kıbrıs Yurtbank, Kıbrıs Finansbank, Everestbank, Kıbrıs Hürbank, Kıbrıs Kredi Bankası ve Kıbrıs Endüstri Bankası olmak üzere toplam 6 bankanın yönetimleri, KKTC Bakanlar Kurulu Kararı ile 2000 yılı içerisinde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilmiş olup, bu bankalardan Kıbrıs Endüstri Bankası dışındakilerin bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme izinleri 10 Eylül 2000 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kaldırılarak bu bankalar için tasfiye süreci başlatılmıştır. Kıbrıs Endüstri Bankası ise hissedarlarının mudiler ile yaptığı anlaşma çerçevesinde eski hissedarlar, mudi temsilcileri ve devletin atadığı kişilerden oluşan yeni Yönetim Kurulu ile normal bankacılık işlemlerini yapmaya başlamıştır. Ayrıca bu bankaya atanan devlet temsilcilerinin onayı olmaksızın bankanın yeni yükümlülük altına sokulmayacağı da kararlaştırılmıştır. Bankanın hisseleri eski hissedarlarda kalmıştır.²⁰

Bilindiği üzere KKTC'de mevduat % 100 oranında TMSF güvencesi altında olup, tasfiyeleri yönünde karar alınan beş bankadaki TMSF güvencesi kapsamındaki mevduatın tutarı yaklaşık 110 Trilyon TL dir.²¹

19 Bu kısmın yazılmasına esas teşkil eden bilgilerin temininde büyük yardımlarını esirgemeyen KKTC Ekonomi Bakanlığı Müsteşarı Doç. Dr. Ahmet Aker'e ve Bakanlık Koordinatörü Özmen Nasıfoğlu'na teşekkürlerimizi sunarız.

20 Bankanın esas hissedarı olarak Asil Nadir'in adı geçmektedir.

21 Bu güvencenin bankalar itibariyle dağılımı şöyledir: Hürbank Ltd. 11.6 Trilyon TL; Yurtbank Ltd. 14.2 Trilyon TL; Everestbank Ltd. 22.8 trilyon TL; Finansbank Ltd. 10.1 Trilyon TL ve Kıbrıs Kredi Bankası Ltd. 52.0 trilyon TL.

KKTC Hükümeti Ekim 2000 ayında yapmış olduğu açıklama ile bu bankalardaki garanti kapsamındaki mevduatın en geç 2002 yılı sonuna kadar ödenmek üzere 2000 yılında her hesap için aylık 160 İngiliz Sterlini veya muadili tutarda ödeme yapılacağını, 2001 yılında aylık ödemelerin gözden geçirileceğini belirtmiştir. Bu açıklama çerçevesinde Kasım ve Aralık 2000 aylarında 8258 milyar TL ödeme gerçekleştirilmiştir. KKTC Hükümetince Ekonomik İstikrar Programı'nın uygulanmaya konulduğunun açıklanması üzerine ödemelerin gerçekleştirilebilmesi için Türkiye, KKTC'ye Ekim 2000 ayından itibaren her ay 3 Trilyon TL olmak üzere toplam 9 Trilyon TL kaynak aktarmıştır.

Takip eden dönemde 2001 yılı Ocak ayından itibaren aylık ödemelerin her hesap için 200 İngiliz Sterlini veya muadili tutarına çıkarıldığı belirtilmiş ve söz konusu ödemelerin gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'den aylık 4.5 trilyon TL kaynak talebinde bulunulmuştur.

KKTC yetkililerinin hesaplamalarına göre, tasfiye sürecindeki beş bankanın TMSF garantisi kapsamındaki mevduatının açıklanan süre içerisinde tamamen ödenebilmesi için 2001 yılında aylık 4.5 Trilyon TL ve 2002 yılında aylık 6 trilyon TL tutarında kaynağa ihtiyaç vardır. Ayrıca KKTC yetkilileri, söz konusu tutarların Bütçeden TMSF'na avans olarak verilerek ödemelerin gerçekleştirilebileceği ve Ekonomik İstikrar Programı'nda yer alan hususların yerine getirilmesi kaydıyla, Türkiye'den sağlanacak kredilerin bir bölümünün bu amaçla bütçenin finansmanı için kullanılması uygun olacağını ifade etmektedirler.

KKTC'de yaşanan bankacılık krizinin aşılması için Aralık 1999'da Türkiye'den 15 trilyon TL tutarında kaynak tahsis edilmiş olup, söz konusu kaynağın yaklaşık 12.9

trilyon TL'si kullanılmıştır.²²⁻²³

Türkiye'den sağlanan kaynaktan 3474 Milyar TL kredi kullandırılan Kıbrıs Kredi Bankası'nın bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme yetkisi kaldırılmış, 2021 milyar TL kredi kullandırılan Kıbrıs Endüstri Bankası ise, yukarıda belirtildiği gibi, yönetimi devlet kontrolünde faaliyetini sürdürmektedir.

Türkiye'den sağlanan kaynağın 5616 Milyar TL'lik bölümünü kullanan Kıbrıs Ticaret Bankası'nın mevduat eksikliği 2000 yılı boyunca devam etmiş ve toplam mevduatı 1 Mart 2000-31 Aralık 2000 döneminde 7806 Milyar TL azalışla 23408 Milyar TL'den 15602 Milyar TL'ye gerilemiştir. Söz konusu Bankanın içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için ortaklar tarafından yeterli kaynak sağlanmamış olup, KKTC finansal piyasalarında istikrarın tesis edilebilmesi için bahse konu banka hakkında bir karar alınması zorunlu bulunmaktadır.

Bankacılık işlemleri yapma ve mevduat kabul etme izinleri kaldırılarak tasfiye sürecine sokulan beş bankanın KKTC kamuoyunda yarattığı sıkıntı göz önüne alındığında, KKTC Ekonomi Bakanlığı'na yakın çevrelerce Kıbrıs Ticaret Bankası'nın TMSF'ye devredilerek rehabilite edilmesinin daha uygun bir çözüm olacağı düşünülmektedir. Ancak bu durumda TMSF'ye devredilmesi kararı ile birlik-

22 Türkiye'den sağlanan kaynaktan kullanılan krediler: Kıbrıs Kredi Bankası Ltd. 3.5 trilyon TL; Asyabank Ltd. 81 milyar TL; Yasabank Ltd. 25 milyar TL; Denizbank Ltd. 623 Milyar TL; Kıbrıs Ticaret Bankası Ltd. 5.6 trilyon TL; Kıbrıs Endüstri Bankası Ltd. 2 Trilyon TL; Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu: 126.4 Milyar TL; Peyak Koop. Bankası Ltd. 900 Milyar TL olup bakiye 29,9 Milyar TL'dir.

23 Bankacılık krizi dolayısıyla mudilere yapılacak ödemeler ile bu ödemelere ayrılacak kaynak ve Türkiye'den sağlanacak mali desteklerin miktar ve koşullarına ilişkin müzakereler, bu satırların yazıldığı Eylül 2001'de netliğe kavuşmamıştır. Dolayısıyla işin "aritmetiği" henüz kesinleşmemiş durumdadır.

te Bankanın 2001 yılı sonuna kadar özelleştirileceğine ilişkin kararın da kamuoyuna açıklanmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Banka hakkında bu yönde bir karar alınması sonucunda mevduat sahiplerinin talebinin karşılanabilmesi için belirli bir kaynağa ihtiyaç duyulacaktır. Söz konusu bankanın mevduatının 2000 yılı sonu itibariyle yaklaşık 15.6 Trilyon TL olduğu göz önüne alındığında, Türkiye'den sağlanan kaynaktan kalan yaklaşık 3 Trilyon TL ile tasfiye sürecindeki bankalardaki mevduatın ödenmesinin aylık 4 Trilyon TL'de tutulması yoluyla yaratılacak 6 Trilyon TL'lik kaynak (bu kaynak için Türkiye'den yıl boyunca sağlanacak ödeneklerin öne çekilmesi gerekmektedir) ve gerekirse Türkiye'den başka amaçlarla sağlanan kredilerin bir kısmının bu amaca tahsisi ile bu ihtiyacın karşılanabileceği düşünülmektedir.

Kanımızca KKTC finansal piyasalarında kalıcı istikrarın sağlanabilmesi için bankacılık sisteminde sorun yaratan bankaların acilen rehabilite edilmesi gerekli olup, likidite sıkıntısı içinde bulunduğu gerekçesiyle Türkiye'den sağlanan kaynaktan 623 milyar TL kredi kullandırılan Denizbank Ltd., 81 Milyar TL kredi kullandırılan Asyabank ve 25 milyar TL kredi kullandırılan Yasabank için de bir karar alınması gerekmektedir. Söz konusu 3 bankadaki mevduat sırasıyla 631 milyar TL, 372 milyar TL ve 429 Milyar TL olup, bu bankalar KKTC'nin en küçük bankaları durumundadır. Dolayısıyla bu bankalar için çözümün daha kolay olduğu düşünülebilir. Anılan üç bankanın tasfiye edilmesi yerine bu bankaların KKTC'de banka kurmak için müracaatta bulunanlara satışı veya kamu bankaları ile birleştirilmeleri yönünde bir karar alınması halinde, bu bankalarla ilgili sıkıntının kamuoyunda büyük rahatsızlık yaratmadan çözümlenebileceği akla gelmektedir.

KKTC bankacılık sektöründe önümüzdeki dönemde karşılaşılması muhtemel bir diğer sorun Bölüm 7'de değindiğimiz 12/2000 Sayılı Bankalar Kanunu'ndan kaynaklanacaktır. Zira, ödenmiş sermayesi 2 milyon ABD dolarının altında olan bankaların Bankalar Yasası'na göre yapmaları gereken sermaye artışını gerçekleştirememeleri olasılığı vardır. KKTC Bankalar Yasası'nın Geçici 3'üncü maddesi gereğince, ödenmiş sermayesi 2 Milyon ABD Doları'nın altında olan bankalar, ödenmiş sermayeleri ile 2 Milyon ABD Doları arasındaki farkı her yıl 1/3 oranında olmak üzere üç yıl içerisinde tamamlamak zorundadırlar. Söz konusu yükümlülüğünü yerine getiremeyen bankaların lisansının iptal edilmesi gerekmekte olup, bu durumun gerçekleşmesi halinde bankacılık sektöründe yeni bir sıkıntı ortaya çıkabilecektir.

SONUÇ YERİNE

KKTC'nin finansal piyasalarında bilinen aktörler ve bu aktörlerin rolleri, bu yazıda ana hatları ile özetlenmeye çalışılmıştır. KKTC'nin finansal piyasaları oluşturan kurumlar, araçlar ve ilgili politikalar setinin reel sektöre dönük aracılık faaliyetlerini yeniden oluşturma ve sürdürme anlamında çok ciddi bir reforma ihtiyacı vardır. Ancak bizce bu reformun yönü ve kapsamı Doğu Akdeniz çanağında nasıl bir Türkiye? Nasıl bir KKTC? Nasıl bir Türkiye-KKTC ilişkisi? gibi temel ve kritik sorulara²⁴ verilecek cevapların netleşmesi ile belirlenebilir ve zaman geçirmeden de belirlenmelidir.

24 KKTC Cumhurbaşkanlığı daveti üzerine 26-27 Ağustos, 2-3 Eylül ve 9-10 Eylül 2000 tarihlerinde gerçekleştirilen "Arayış Çalışmaları" başlıklı raporda; "KKTC, Avrupa Birliği'ne en yakın Uzak Doğu pazarı olmalıdır (Hong Kong Modeli)" ya da "Dubai gibi turizme dayalı bir alışveriş merkezi olmalıdır" gibi iki gelecek kurgusunun ipuçları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- BESİMLER, D., KKTC Cumhurbaşkanlığı Arayış Çalışmaları Raporu, Eylül, Lefkoşa, 2000.
- EKİNCİ, N., ÖNDER, İ., SOMEL, C. ve TÜREL, O., Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İktisat Politikası Seçenekleri 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.
- İGEME-KKTC, KKTC'de Yatırım İklimi, Yayınlanmamış Çalışma, Lefkoşa, Eylül 2000.
- KKTC-DPÖ, İstatistik Yıllığı 1996, Lefkoşa, 1998.
- KKTC-DPÖ, İstatistik Yıllığı 1998, Lefkoşa, Şubat 2000.
- KKTC-DPÖ, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1999, Lefkoşa, Ocak 2001a.
- KKTC-DPÖ, 2001 Yılı Geçiş Programı, Lefkoşa, 2001b.
- KKTC-EKONOMİ BAKANLIĞI, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Bankacılık Sektöründeki Gelişmeler (tek.), Bilgi Notu, Lefkoşa, 9 Ocak 2001.
- KKTC-MERKEZ BANKASI, Bülten, Çeşitli Sayılar.
- KKTC-MERKEZ BANKASI, Yıllık Raporlar, Çeşitli Sayılar.
- MUNGAN, Z., Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi İçerisinde Kamu Kesiminin Yeri, DPÖ Bilimsel Araştırmalar Dizisi 1, Lefkoşa, 1999.
- TÜRKİYE KALKINMA BANKASI, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Ankara, Temmuz 1998.
- TÜSİAD, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Yayın No: TÜSİAD-T/9-7-232, İstanbul, Temmuz 1998.

VIII. BÖLÜM

KKTC'de Eğitim

Fikret Görün

ÖNDEYİŞ

Her anlamda gelişmenin temel öğelerinden biri olarak, eğitimin amacı, yalnızca bilgi toplamak, eldeki birikmiş bilgi ve tecrübenin öğretim aracılığıyla genç kuşaklara aktarılması değildir. Eğitim, aynı anda insanın içinde yaşadığı çevreyi algılamasını, ortaya çıkan sorunları anlayıp çözme yolları üretmesini amaçlar; yani yeni bilgiler üretilmesi ve bunların uygulama yollarının aranıp bulunulmasını da kapsar. Ama diğer taraftan bir ülkede işgücünün eğitim düzeyinin yükseltilmesi, buna koşut bir sermaye birikim süreci olmadıkça, yurtdışına beyin göçünü uyarıp canlı tutma gibi hiç niyetlenilmeyen bir sonuca da yol açabilir. Bu sonuç, özellikle yükseköğrenim bakımından hayati bir öneme sahiptir.

Yaklaşık olarak son on yıldan bu yana, yükseköğretim, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (bundan böyle

KKTC) önemli ölçüde gelir getiren bir sektör olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Benim bu çalışmada amaçladığım, bu konuda bir durum tespiti yapmaktan ibarettir. Doğaldır ki, bu arada ülkedeki eğitimin bir resmi çıkarılmağa ve mümkünse bunun işlendirme (istihdam) boyutuyla ilgili olarak bazı ipuçları yakalanmağa da çalışılacaktır.

KKTC ekonomisiyle ilgili olarak yapılacak en önemli saptama, bunun tipik, küçük bir ada ekonomisi olduğudur. Bu tür ekonomilerin yapılarının kırılğan ve dış etkilere karşı çok duyarlı olduğu bilinmektedir. Doğal kaynakların yokluğu ya da kısıtlılığı, iç pazarın küçüklüğü, ölçek tasarruflarının bulunmaması, teknolojik kapasitenin zayıflığı ya da sınırlılığıyla birlikte mal ve hizmet ithalatına olan aşırı bağımlılık, bu tür ekonomilerin belli başlı özelliklerini oluşturmaktadır. Küçük bir ekonomi, üstelik ada ekonomisi dış şoklardan olağanüstü bir biçimde etkilenmektedir. Bunlara ek olarak, siyasi bir tanınmama sorunu bulunan ve para birimi olarak Türk Lirasını kullanan KKTC, özellikle, sıkı ilişkide bulunduğu Türkiye ekonomisindeki gelişmelerden şiddetli bir biçimde etkilenmektedir. Bu, çalışmamızın ileriki bölümlerinde de vurgulamağa çalıştığımız ve önemli bir gelir kaynağı olarak görülen yükseköğrenim kurumlarının şimdiki ve gelecekteki durumu bakımından da belirleyici olmaktadır.

Ekonomi ile ilgili olarak yapılabilecek başka bir önemli saptama, olağanüstü koşullarda şekillenmeye başlayan KKTC ekonomisinin çok yeni bir oluşum olmasıdır. KKTC, çok yeni bir devlettir ve ekonomisi de doğal bir yapının evrilmesi sonucu ortaya çıkmamıştır. Kuzey Kıbrıs toplumu 1974 sonrasında, tarihte ilk kez bir araya gelip özerkleştikten sonra ekonomi de kimi zaman el yordamıyla, kimi zaman bilinçli çabalar sonucu şekillenme yoluna girmiştir. Bu bakımdan KKTC ekonomisini belli bir eriş-

kinliğe ulaşmış bir ekonomi olarak görmemek gerekir. Bu kendine özgü gelişme sürecinin en çarpıcı özelliği, devletin en büyük işveren konumuna gelmiş olmasıdır. Son yapılan bir araştırma, çalışanların hemen hemen % 40'ının kamu sektöründe işlendirilmiş olduğunu göstermektedir (Rüstemli vd., 2000: 10, Tablo 5).

GİRİŞ

KKTC'de 6 yaşın üzerindeki nüfusun okuryazarlık oranı % 93.5'tir. Bu oran kadınlarda biraz daha düşük (% 89.7) erkeklerde biraz daha yüksektir (% 96.8) (DPÖ, 1998: 10). Okuma yazma bilen nüfusun, bitirilen son öğrenim kurumuna ve cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Okuma-Yazma Bilen Nüfusun Eğitim Durumu, 1998 (%)

Okuryazarlar	Erkek	Kadın	Toplam KKTC
Bir öğretim kurumundan mezun olmayanlar	10.4	12.1	11.2
İlkokul bitirenler	36.5	38.9	37.6
Ortaokul ve dengini bitirenler	13.0	12.2	12.6
Lise ve dengini bitirenler	29.3	29.8	29.5
Yüksekokul/üniversite bitirenler	10.8	7.1	9.1

Kaynak: DPÖ (1998: 11).

KKTC'de örgün eğitim 15 yaşa kadar zorunludur. Bu süre 7-11 yaşları arasında ilkokulu, 12-14 yaşları arasında ise ortaokulu kapsamaktadır. 15-17 arası yaşları kapsayan

kesim ise lise ve meslek okulları tarafından eğitilmektedir. Ticaret liseleri, teknik eğitim ve tarım okullarıyla hemşire ve ebe okulları ise, mesleki ve teknik okulları oluşturmaktadır. Ayrıca 6 yaş gurubunu içeren ve bir veya iki yıl süreli olan okul öncesi eğitim de devlet anaokulları, özel ana okullar ve ilkokullara bağlı anasınıfları tarafından verilmektedir. Aşağıdaki Tablo 2, 15 Aralık 1996'da yapılan Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, KKTC eğitim sistemindeki okullaşma oranlarını göstermektedir.

Tablo 2
Okullaşma Oranları, 1992 (%)

Okul öncesi	100.0
İlköğretim	100.0
Lise	65.4
Mesleki/Teknik Liseler	28.8
Yükseköğrenim	29.9

Kaynak: DPÖ (1992: 12).

YÜKSEKÖĞRENİM

Biliyoruz ki yükseköğretim, devlette, iş aleminde ve çeşitli mesleklerde sorumluluk gerektiren yerlerde çalışacak kişileri, ileri bilgi, beceri ve uzmanlıkla donatma gibi önemli bir işleve sahiptir. Yükseköğretimdeki gelişme ile genel iktisadi gelişme arasında yakın bir ilişki gözlenmektedir. Yükseköğretimdeki okullaşma oranları OECD ülkelerinde ortalama % 51'e ulaşırken, bu oran orta gelirli ülkelerde % 21'de, düşük gelirli ülkelerde ise % 6'da kalmaktadır. "Yükseköğretim kurumları"ndan kast edilen ise, çok yakın za-

manlara kadar ve büyük ölçüde üniversiteler ya da onlara benzeyen, onlarla mukayese edilebilen kurumlar olmuşken, bugün bu kategori "orta-öğretim sonrası" ya da "üçüncü öğretim" diye de adlandırılmaktadır.

KKTC'ye baktığımızda, yükseköğretim, üniversiteler ve Atatürk Öğretmen Koleji (AÖK) tarafından sağlanmaktadır. KKTC'de 1999 itibariyle beş üniversite ve bir öğretmen koleji (AÖK) bulunmaktadır. Üniversitelerden ikisi vakıf üniversitesi statüsündedir: Gazi Mağusa'daki Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ) ve Lefke'deki Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ). Diğer üç üniversite ise değişik sermaye sahiplerinin mülkiyetindeki özel üniversitelerdir: Lefkoşa'daki Yakın Doğu (YDÜ) ve Uluslararası Kıbrıs Üniversiteleri (UKÜ) ile Girne'deki Girne Amerikan Üniversitesi (GAÜ). (Her ne kadar Girne'de Uluslararası Amerikan Üniversitesi (UAÜ) adıyla özel bir üniversite daha varsa da, bu kuruluş bazı yönetim ve nitelik sorunları nedeniyle 1999-2000 ders yılında Öğrenci Seçme Sınavları (ÖSS) sonunda yapılabilecek tercihler listesinden çıkarılmış bulunmaktadır.)

Tablo 3
KKTC Üniversitelerindeki Öğrenci Sayıları ve Dağılımı,
1986/7 - 1998/9

Yıllar	KKTC uy.		TC uy.		Yabancılar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1986-87	407	33	709	58	100	9	1216	100
1987-88	592	31	1051	56	243	13	1886	100
1988-89	764	30	1296	52	438	18	2498	100
1989-90	740	22	2139	63	515	15	3394	100
1990-91	869	18	3383	70	560	12	4839	100
1991-92	1105	17	4640	73	583	10	6328	100
1992-93	1378	19	4948	71	647	10	6973	100
1993-94	2170	25	5916	68	676	7	8762	100
1994-95	3700	30	7854	64	698	6	12252	100
1995-96	3501	26	9189	68	739	6	13429	100
1996-97	4062	25	10973	69	894	6	15929	100
1998-99	6386	33	11339	60	1379	7	19134	100

Kaynak: DPÖ (1999: 59).

Tablo 3'ten açıklıkla görüldüğü gibi KKTC üniversitelerindeki öğrencilerin üçte ikisiyle dörtte üçü arasındaki kısmı Türkiyeli öğrenciler oluşturmaktadır; kitlenin üçte biriyle dörtte biri arasındaki kesim ise KKTC'li öğrencilerdir. Ayrıca 1998 yılı itibariyle KKTC üniversitelerindeki Kıbrıslı öğrencilerin üçte biri büyüklüğündeki (2183) bir grup ise Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim görmektedir. Açık öğretimde (2435) ve Atatürk Öğretmen Koleji'nde (185) okuyanlar da katıldığında, aynı yıl içinde yüksek öğrenim görmekte olan sayı 11189'a erişmektedir ki bu sayı % 60'ı geçen bir okullaşma oranına tekabül etmektedir (DPÖ, 1999: 298). Başta Türkiye olmak üzere, KKTC

dışından gelen öğrencilerin ödedikleri yıllık harcın en az 3500 dolar olduğu göz önüne alınırsa ve buna öğrenci ve ailelerinin KKTC'de en az dokuz ay boyunca yaptıkları harcamalar da eklenirse, toplamın bu küçük ekonomi için ne kadar önemli bir gelir kaynağı yarattığı da rahatlıkla görülebilir.

Diğer taraftan bu tablolardan ortaya bir başka resim daha çıkmaktadır. Gerek KKTC gerek TC uyruklu ve gerekse toplam öğrenci sayılarındaki yıldan yıla değişimde bir kararlılık görünmemektedir. Her üç guruptaki değişme oranları büyük dalgalanmalar göstermektedir. Özellikle son yıllarda TC uyruklu öğrenci sayılarındaki artış hızında büyük düşmeler gözlenmektedir. Bu düşmelerin gerisindeki en önemli etken, bize göre Türkiye'de son yıllarda sayıları hızla artan özel vakıf üniversiteleridir. Yükseköğretimdeki kapasitenin Türkiye'den gelecek öğrenci miktarına göre belirlendiği göz önüne alındığında, artış hızındaki düşmelerin yaratacağı sorunların önemli boyutlara varacağı şimdiden rahatlıkla öngörülebilir (bu konuya sonuçlar bölümünde yeniden döneceğiz).

Sayılar, KKTC'nin eğitim düzeyi yüksek bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, okullaşma oranları yüksek gelirli ülkelerin oranlarına tekabül etmektedir. Diğer taraftan istatistikler ülkede önemli derecede bir işlendirme sorunu olmadığını işaret etmektedir. 1977'de % 2.9 olan işsizlik oranı 1997'de % 1'in altına inmiştir (SPO, 1998: 6). İşsizlerin aldıkları eğitim düzeylerine bakıldığında ise 1997 yılında en yüksek oranların, ilkokul (% 41.5) ve lise ve dengi okul (% 35.8) mezunlarına ait olduğu görülmektedir; en düşük oran ise yükseköğrenim görmüş olanlardadır (% 4.6).

SORUNLAR VE SONUÇLAR

KKTC'de temel eğitim düzeyi bakımından yeterli sayılabilecek bir nüfus yapısı olmasına rağmen, önemli eğitim sorunları da mevcuttur. Bu sorunların bir bölümü ülkenin küçük bir ada ekonomisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitelikli işgücünün göç yoluyla adayı terk etmesi bu tür bir sorun olup, tüm benzer ekonomilerde gözlenmektedir. Ama bir bölüm sorun ise büyük ölçüde bu ekonomiye özgüdür. Biz daha çok bu tür sorunlara ağırlık vermiş durumdayız.

KKTC'de gelir getirici bir sektör olarak yükseköğrenimin seçilmesi kanımca yaratıcı bir buluş olarak görülmelidir. Ama öte yandan öğrencilerin büyük ölçüde Türkiye'den gelmesi, elde edilen ve edilecek geliri, öğrenci akımındaki değişmelere karşı çok duyarlı bir hale getirmiştir. Bu sektörde yaratılacak gelirle ilgili olarak, Türkiye ile mutlaka yakın bir işbirliği ve eşgüdüm gerçekleştirilmelidir. Türkiye'nin izlediği yükseköğrenim politikalarındaki bazı değişmelerin (örneğin, vakıf üniversitelerinin yaygınlaştırılması) elde edilecek gelirleri düşürme olasılığı çok yüksek görülmektedir.

Türkiye'de sayıları artmakta olan vakıf üniversiteleriyle ilgili olarak, düşünülecek olan bir çözüm, kamuca bu üniversitelere (arazi tahsisi, bütçe olanakları, vb.) sağlanan özendiricilerin yerleşke mahalli olarak Kuzey Kıbrıs'ı seçmeleri halinde uygulanması olabilir.

Bu alanda kazanılacak gelirle ilgili olarak akla gelebilecek bir başka nokta ise şudur: Türkiye'deki vakıf üniversitelerinde uygulanan harç tarifeleri 4500 dolardan 9000 dolara kadar değişmeler göstermektedir. KKTC üniversiteleri ise rekabetçi olabilmek için 3000-3500 dolarlık bir banda sıkışmışlardır. Öğrenci sayısındaki düşmelerin, bu sektör-

den elde edilecek geliri de düşürmeleri kaçınılmazdır. Yalnız bu noktada, karşımıza bir başka fırsat da çıkmaktadır. KKTC'deki harçların göreceli düşüklüğü, özendiriciler iyi saptandığı takdirde şimdikinden daha nitelikli bir öğrenci kitlesini adadaki kurumlara çekmekte iyi bir politika aracı da olabilir. En azından, böyle bir potansiyel mevcuttur.

Bir başka önemli nokta ise şudur: KKTC'de yükseköğretim sektöründe yoğunlaşma büyük ölçüde ekonomiye gelir sağlama amacına yönelik olduğu için, yükseköğretimdeki bizce iki kritik amaç geri plana itilmektedir:

(i) öğretimin kalitesi: Öğrenci sayısını belirlemede gelir sağlama ağırlık taşıdığı için, öğrencilerin akademik nitelikleri üzerinde pek durulmadan, üniversitelerarası öğrenci seçme sınavında düşük puan elde edenler de üniversitelere kabul edilmektedir. Öğrenci kabulünde salt sayının önemli olduğunu KKTC üniversitelerinin, öğrencilerin üniversite seçimlerini yapacağı aylarda Türkiye gazetesindeki yoğun tanıtma kampanyalarından izlemek mümkün olmaktadır. Nitelikle ilgili olarak aklımızda tutmamız gereken bir başka gerçek de şudur: nitelik konusunda KKTC'deki üniversiteler arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, mevcut kurumların en kıdemlisi ve gelişmiş olan DAÜ'de öğrenci/öğretim elemanı oranı 12, öğrenci/öğretim üyesi oranı ise 40 civarındadır. Birinci oran Türkiye ortalamasının altındayken, ikincisi Türkiye ortalamasına eşittir. Ayrıca bilgisayar başına düşen öğrenci sayısı ise 2.5'tir (bu konuda elimizde DAÜ'nün dışındaki üniversitelerle ilgili ayrıntılı sayısal bir veri ne yazık ki bulunmamaktadır).

(ii) Araştırma faaliyetleri: Ciddi üniversitelerin araştırmaya dönük bir öğretim kadrosuna sahip olmaları beklenir. Öte yandan, lisans eğitimi ağırlığının çok büyük olduğu kurumlarda böyle bir kadroyu oluşturmanın zorluğu

da bilinmektedir. Ama bir yüksek meslek okulundan çok, prestijli bir üniversite olmak isteyen kurumların ne yapıp edip, genç, taze doktoralı, araştırma yapmaya hevesli ve istekli takımlar oluşturması kaçınılmazdır. Bu araştırma çabası, ülkenin sorunlarını deşip çözümler üretmenin dışında lisans öğretiminin kalitesini de olumlu yönde etkileyecektir. Buradaki kritik nokta ise, araştırma çabalarının en çok 1-2 kurumda yoğunlaştırılması; öğretim ve araştırma ağırlığı bakımından üniversiteler arasında bir işbölümüne gidilmesidir. Şu anda, KKTC üniversiteleri içinde lisansüstü alanda çalışma yürüten tek kurum 500'e yakın master, 100'ü aşkın doktora öğrencisiyle DAÜ'dür.

Son olarak KKTC'deki yükseköğretimle ilgili olarak yakın zamanlarda gündeme gelen iki önemli gelişmeye değinmek gerekir:

(i) Bunlardan birincisi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (ODTÜ) Güzelyurt bölgesinde de bir yerleşke kurma tasavvuru ki henüz bir proje oluşturma safhasında olduğu görülüyor. Karar verilip gerçekleştiği anda böyle bir projenin KKTC'deki yükseköğrenim yapısını önemli ölçüde etkilemesi beklenir. Bu etkinin aynı anda olumlu ve olumsuz sonuçlar yaratması çok olasıdır. ODTÜ gibi gelenekleri yerleşmiş, prestijli ve gelişmiş bir kurumun mevcut üniversitelerin, standartlarını yükseltmeleri için iyi ve olumlu bir özendirici olacağı çok aşıkardır. Ama öte yandan, daha önce de değinildiği gibi, büyük ölçüde Türkiye'den gelen öğrencilere dayanan bir sistemin, ODTÜ örneğinde de, Türkiye'de sayıları artmakta olan vakıf üniversitelerinin şu anda yapmakta olduklarına benzer bir şekilde bu öğrenci akışını engelleyebileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Kısacası ODTÜ'nün, KKTC üniversiteleri arasındaki yarışma ortamını planlayıp yönlendirme, onlardaki eğitim ve araştırma faaliyetlerini fiilen destekleme yol ve yordamını ge-

liştirmesi çok daha yararlı ve düşük maliyetli olacaktır.

(ii) Son zamanlarda ortaya çıkan bir diğeri husus ise, Kıbrıs sorununa çözüm aramada gelinen noktanın KKTC'deki belirsizlikleri artırıp artırmadığı konusundaki değerlendirmelerin ve bunun izlenen yükseköğrenim politikasındaki yansımalarının ne yönde olabileceğine dair bir öngörüde bulunmayı epeyi zorlaştırmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ (DPÖ), 1999 Yılı Geçiş Programı, Lefkoşa, 1999.
- _____, 15 Aralık 1996 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları (Özet), Lefkoşa, 1998.
- _____, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1993-1997), Lefkoşa, 1992.
- STATE PLANNING ORGANIZATION (SPO), *Economic Developments in the Turkish Republic of Northern Cyprus 1997*, Lefkoşa, 1998.
- RÜSTEMLİ, A., ÇAKMAK, C. ve VURAL, Y., *Yirmibirinci Yüzyıla Girerken Kuzey Kıbrıs Türk Toplumunu: Bir Anket Çalışması* (yayımlanmamış araştırma), 2000.

AKDENİZ'DE BİR ADA

KKTC'NİN VAROLUŞ ÖYKÜSÜ

DERLEYEN

OKTAR TÜREL

Bu derlemedeki yazılar, tanıtıcı giriş notunu izleyen ve Kıbrıs sorununu tarihsel/siyasal perspektifte irdeleyen bir analizle başlıyor. Bu analiz, KKTC ekonomisinin 2011'e uzanan bir "gelecek tasarımı" ile bütünleşiyor. KKTC'nin geçmiş çeyrek yüzyıldaki dış ekonomik ilişkileri ile ticaret ve kambiyo rejiminin ayrıntılı bir incelemesi yapılıyor.

Derleme, bu siyasal/makroekonomik öncüllerden sonra KKTC ekonomisi için kilit önem taşıyan üç sektörde geçmişteki gelişme eğilimlerini, bugünkü sorunları ve gelecekteki olasılıkları kapsamlı bir biçimde irdeleyen yazılarla sürüyor. Söz konusu sektörler, sırasıyla turizm, mali aracı kesim ve eğitimidir.

Okur, kitabı bitirdiğinde KKTC'deki ekonomik sorunların bilgi, geleceğe güven ve siyasal kararlılıkla aşılabileceği izlenimine ulaşmışsa yazarların emeği boşa gitmemiş olacaktır.

ISBN 975-533-342-8

9 789755 333427